

**Organizacija vaš Siguriteto thaj Kooperacija ani
Europa
MISIJA ANI KOSOVA**

Departmenti vaš e Manušikane Hakaja thaj Komunitetija

Komunitetongo Hakajengo Evaluacijako Reporti

Decembro 2009

SO KA ARAKHEN ANDRE

EGZEKUTIVNO SUMARUMO.....	6
1. AVGO VORBA	7
2. SOLUCIJE THAJ KANUNESKORO ZURARIPE	10
2.1. Khedipe informacijengo vaš e investigacija thaj krisaripe e etnikane bazirime incidentongi	10
2.2. Našibe došatar, prosekutiribe ko etnikane motivirimo kriminali thaj sakodživeseskoro reportiribe vaš natolerancijakere manifestiriba.....	12
2.3. Reprezentiribe thaj dejbe buti e manušenge kotar e na-mažoritetakere komunitetija ko krisa.....	14
2.4. E Ombudsmanseskoro Institucijako transferi ki lokalno institucija.....	15
3. IRANIBASKORO PROCESI THAJ SIGURITEJO.....	16
3.1. Keribe usulija/kondicije/ vaš lačheder iranibe, siguriteto, barvalipaskoro iranipe, aktivitetija so anena love.....	16
3.2. Iranibaskere asistencijakere šeme thaj tromalo leibe decizija kote ka dživdinel pes	19
3.3. Repatririme manušengoro integriribe	21
3.4. Aktivitetija te adresirinel pes e Romengeri sastipaskiri situacija ko kontaminirime kampija ko Upruno Kosovo	22
4. KULTURA THAJ MEDIJAKERE BUTJA	23
4.1. E kulturakere barvalipasko protektiribe thaj rekonstruiribe: zoniribaskere aktivitetija; leibe ki lista kotar o kulturakoro barvalipe	23
4.2. Ažutipe vaš e culture thaj e numerikane tikneder komunitetija.....	26
4.3. Kapacitetija thaj aktivitetija vaš suproti ko, thaj kotar e na-mažoritetakere komunitetija ko mediumija.....	28
5. ČHIBJENGORO ISTIMALKERIBE.....	30
5.1. E legislativaskoro adoptiribe, monitoringo thaj implementiribe	30

5.2. Istimalkeribe e na-mažoritetakere čhibjengo ko publikane/phutarde/ thana.....	34
6. EDUKACIJA	37
6.1. Šajipa vaš interakcija maškar e čhave kotar e Kosovakere Albanongere thaj Serbongere komunitetija thaj e lingvistikakere barijerengo činavibe	37
6.2. Aktivitetija te akomodirinen pes e edukacijakere same vaš e manuša save si katar e na-mažoritetakere komunitetija	38
6.3. Transporti vaš e čhave kotar e na-mažoritetakere komunitetija	39
6.4. Provizija kurikulumostar, lilendar thaj kvalificirime sičarendar vaš e numerikane tikneder komunitetonge.....	40
6.5. Aktivitetija te vazdel pes o avibe dži ki edukacija thaj olakoro agoripe vaš e Romengere, Aškalijengere thaj e Egipťjanongere komunitetija.....	43
6.6. Kerimatar te keren sigurno e edukacijakero aksesu ande e Goranengeri komuna	44
7. PARTICIPIRIBE	45
7.1. Populacijako popis/census/ vi participacija kotar e na-madžoritetake komune	45
7.2. Personalno data/informacija relitirimi e komunake relacijaja	47
7.3. Komunitetaki participacija ande e Kosovako civilno serviso	48
7.4. Dijalogo maškar e Ministeriumo vi o Komiteto pe Hakaja vi Intereso kotar e Komune ande e Kosovaki Asambleja	50
7.5. Mehanizmija vaš Komunitetongoro partitiribe	51
7.6. Efektivno partitiribe ko ekonomikano thaj socijalno dživdipe	54
8. KLIDARIPA/KONKLuzIJE/	58
9. REKOMANDACIJE	59
ANEKSI 1. Etnikani kompozicija e Kosovaki	62

LISTA KATAR E HARNJARDE ANAVA THAJ AKRONIMIJA

Advisory Committe Opinion: Godideibasko Komiteti vaš e Konvencija vaš Nacionalno Minoritetongoro Protektiribe, Gindipe vaš e Implementiribe e Konvencijaki vaš Nacinalno Minoritetongoro Protektiribe ani Kosova.

Committee: Komiteti vaš Hakaja/Čačipena/ thaj Interesie Komunitetongi thaj e Manušengi so iranena pes

Council of Europe Recommendation: Komiteti e Ministerongo ano Europako Konsili vaš Konvencijakoro implementiribe ani Kosova

Consultative Council: Konsultiribasko Konsili vaš e Komunitetija

EULEX: Europakiri Unijaki Misija vaš o Kanunija

Framework Convention: Europako Konsileski Strukturakiri Konvencija vaš e Nacionalno Minoritetongoro Protektiribe

HPCC: Housing and Prperty Claims Commission, Komisija vaš e Khera thaj Phuv

HPD: Housing and Property Directorate, Direktorijati vaš e Khera thaj Phuv

IMC: Implementation Monitoring Council, Konsili vaš e Implementacijakoro Monitoringo

IMO: International Monitoring Operation, Internacionalno Monitoring Operacija

Independent Commission: Independent Commission for Rewiew of Serbian Language Teaching Materials, Korkorutni Komisija vaš Dikhibe e Sikljovibaskere Materijalnon ki Serbongiri Čhib,

Institute: Kosovo Institute for the Protection of Monuments, Kosovakoro Instituti vaš Protektiribe e Spomenikongo

KCCH: Kosovo Council for Cultural Heritage, Kosovakoro Konsili vaš e Kulturakoro Barvalipe

KPA: Kosovo Property Agency, Kosovaki Agencija vaš Materijalno Barvalipe

KTA: Kosovo Trust Agency, Kosovakiri Pakhivaki Agencija

Media Commission: Kosovo Independent Media Commission, Kosovaki Korkorutni Medijaki Komisija

- MESP:** Ministry of Environment and Spatial Planning,
- MEST:** Ministry of Education, Science and Technology, Ministeriumi vaš Edukacija thaj Džanibe
- Ministry of Culture:** Ministry of Culture, Youth and Sports, Ministeriumi vaš Kultura, Terne thaj Sporti
- OSCE:** Organization for Security and Co-operation in Europe – Mission in Kosovo, Organizacija vaš Siguriteto thaj Kooperacija ani Europa – Misija ani Kosova
- PAK:** Privatization Agency of Kosovo, Kosovakiri Privatizacijaki Agencija
- PCC:** Kosoco Property Claims Commission, Kosovaki Komisija vaš e Barvalipasko Konfirmiribe
- PISG:** Provisional Institutions of Self-Government, Provizionalno Institiucije ko Korkorutno Gaverno
- Press Council:** The Press Council of Kosovo, Kosovakoro Presako Konsili
- Reconstruction Commission:** Reconstruction Implementation Commission for Serbian Orthodox Religious Sites, Komisija vaš Rekonstrucijakoro Implementiribe pe Serbongere Ortodoksno Thana
- RTK:** Radio Television of Kosovo, Kosovakoro Radio thaj Televizija
- SOC:** Serbian Orthodox Church, Serbongiri Ortodoksno Khangiri
- SOEs:** Socially-Owned Enterprises, Kompanije save so si Socijalnikane
- SRSG:** United Nation Special Representative of the Secretary General, Khetanutne Nacijengor Representanti katar e Generalno Sekretari
- Statistical Office:** Statistical Office of Kosovo, Kosovako Statistikano Ofisi
- UNHCR:** United Nation High Commissioner for Refugees, Khetanutne NAcijengoro Učo Komesari vaš NAšle Manuša
- UNMIK:** United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, Khetanutne Nacijengiri Administracijakiiri Misija ano Kosovo
- UNDP:** United Nations Development Programme, Khetanutne Nacijengoro Zuraripasko Programi
- WHO:** World Health Organization, Lumaki Sastipaski Organizacija

EGZEKUTIVNO SUMARUMO

Akava reporti kerela fokusi upral o progresi kerdino kotar e Kosovakere institucije vaš implementiribe e specifikan standardengo vakerdine e Europakere Konsileskiri Konvencija vaš Protektiribe e Nacionalno Minoritetongi¹ (Konsktruktribaski Konvencija) ko vakti ktoar o januari 2008 berš dži ko juni 2009.² Bazirimo si upral o rodipe so kerda i Organizacija vaš Siguriteto thaj Kooperacija ani europa, Kosovakiri Misija (OSCE) trujal intervju e manušenar kotar o centralno thaj lokalno nivelo, e komunitetonar thaj manušenar kotar o civilnikano them.

O reporti arakhljas kaj, vi kodo so isi jekh komprehenzivno fremi te promovirinen pes thaj te protektirinen pes e komunitetongere hakaja/čačipena/, o implementeribe vi majodorig džala phareste thaj na sikavena pes varesave bare efektija ko na-mažoritakoro³ sakodživeseskoro dživdipe. E phare relacije thaj varesavi separacija maškar e Kosovakere Albancija thaj e Kosovakere Serboja našti sigeder te anel thaj te zurarel pes jekh multi-etnikano them. Numa sar te si, akava reporti sikavela thaj varesave javer pharipena kote so khamela pes varesave intervencije. Specijalno, khamena pes intervencije ano siguriteto thaj krisako/sudesko/ sistemi specijalno ko umal katar e klasificiribe, investigiribe thaj prosekucija ko etnikano motivirimo kriminali, sostar maškar e na-mažoritakere komunitetija nane varesavi bari pakhiv ko institucije. Majodorig, isi pharipa vi ano manušenoro iranipe palpale soske khamena pes intervencije vi ani kherengi rekonstrukcija thaj vi ani ekonomikano integriribe. E politikongoro integriribe trujal adekvatno fondija thaj aktivitetija na džala šakar, specijalno kana džanela pes kaj o numero e manušengo so iranena pes sakova dive bajrovela thaj e lokalno autoritetija našti but vareso te keren. Khamena pes bareder zor thaj resursija te šaj te protektirinen thaj promovirinen pes vi e komunitetongere kulturakere hakaja. Khetane e lačheder servisonar ko komunitetongoro reprezentiribe ano medijakere servisija, khamena pes vi bareder aktiviriba ano umal kotar e provizije vaš protektiribe ano kulturakere thaj religijakere thana/khera/.

Leindoj ani godi vi o reduciribe ko manuškane thaj finansijakere resursija, sikavela pes vi riziko ko implementiribe e Kanuneskoro vaš e Čhibja⁴ thaj ko efektívno provizije ko multi čhibjakere publikanc/phutarde/ servisija. Khamela pes te barjaren pes o korkorutnipe thaj o kapaciteti e Čhibjakere Komisija, te šaj te kerel o monitoringo ko kanunengo apliciribe thaj te sigurinel o krisaribe kana akava kanuni si phagerdo. Adava so vi majodorig isi separirime/ulavde/ edukacijakere sistemija, harnjarela e dijalože thaj o integriribe e Kosovakere

¹ Europako Konsili, Fremeskiri Konvencija vaš Protektiribe e Nacionalno Minoritetongi (Fremeskiri Konvencija), Strasbourg, 1 februaro 1995, Europakere Konsiloskiri Serija vaš Phangle Lfija, N. 157.

² Varesave informacije si dende andre pali kadale reporteskoro hramovibe/skrinisaribe/.

³ Ano kodo reporto, e na-mažoritakere komunitetija si adala komunitetija save so numerikano minoriteti ko komunakoro nivelo ani Kosova.

⁴ Kanuni vaš e Čhibja promulgirimo kotar e UNMIK-oskiri Regulacija 2006/51 (Kanuni vaš e Čhibja), 20 oktobro 2006 berš.

Albancongjo thaj e Kosovakere Serbongere komunitetija. Khamela pes urgentno te keren pes edukacijakere reforme thaj aktivitetija save so ka promovirinen multi-etnikano thaj multičhibjakoro them/societa/. E edukacijakoro promoviribe ko solduj oficijalno čhibja, phevavibe čhibjakere barieren thaj o fizikalno ulavibe e čhvengo katar e diferentno/javreder/ komunitetija, vi majodorig si jekh kotar e prioritetija. Majodorig, khamela post e keren pes lačheder aktivitetija thaj te alocirinen pes resursija/hainga/, te šaj lačheder te adresirinen pes e majbare edukacijakere problemija save so arakhena e dukhavdine na-mažoritetakere komunitetija, thaj te lel pes specifikani sama vaš e Roma, Aškalije thaj Egiptjanija.

O reporti arakhlas vi adava so o funkcioniribe thaj i koordinacija ko komunitetongoro participiribaskere mehanizmija rodona baroder hemibe thaj reprezentiribe e manušengo kotar e na-mažoritetakere komunitetija ko phutarde/publikane/ institucije, specijalno maškar e phureder. I ekspanzija thaj o implementiribe efektiveno politike vaš e na-mažoritetakere komunitetongoro integriribe ano kulturako, socijalnikano thaj ekonomikano dživdipe si i kleja/nahtari/ te šej te kerel pes jekh lačo thaj multietnikano them.

1. AVGO VORBA

Ko 2008 berš e Kosovakiri Asambleja kerdinas jekh kompleksno legialacijaki grupa paše phangli e hakajencar thaj interesencar e na-mažoritetakere komunitetencar,⁵ savi so legialacija si bazirimi upral e konstitucija thaj i Asambleja kerdine ko akava vakti.⁶ Ko adava vakti, E Khetanutne Nacijengiri Administracijakiri Misija (UNMIK) kergjas reduciribe ko peskere takatija thaj kotar e 5,000 olakere manuša ačhile numa 500. Ko decembro 2008 berš, e Europakere Unijakiri Kanuneskiri Misija (EULEX)⁷ organiziringja pes, džikote e takatija legardine NATO-star, o KFOR, ačhile ani Kosova thaj vi majodorig akate isi olen mandate.

O legalno fremi ani Kosovo definirinela e komuniteton sar nacionalno, etnikano, kulturakere, lingvistikane ja palem, religijakere grupe save so tradicionalno dživdinena ani Kosovo thaj von nane mažoriteta, sar vi so olen šaj te oven sa e

⁵ Ko 15 uni 2008 berš e Kosovakiri Asambleja adoptiringja e kanune vaš Protektiribe thaj Promoviribe e Hakajengo vaš e Komunitetija thaj olengere Manuša ano Kosovo (kanuni vaš e komunitetongere hakaja), e kanune vaš e lokalno kerkorutno gaverno (kanuni vaš o lokalno gaverno), e kanune vaš e administracijakere komunakere granice (kanuni vaš komunakere granice) e kanune vaš oficijalno bare divesa/bidžukija/ ani Kosova (kanuni vaš oficijalno bare divesa), e kanune vaš e komunakere educiriba ani Kosova (kanuni vaš komunakoro educiribe), thaj e kanune vaš specijalno protektirime zone (kanuni vaš specijano protektirime zone).

⁶ Ko 15 juni 2008 e Kosovakiri Asambleja kerdas e konstitucija (konstitucija).

⁷ Kotorestar e UN-eskere Rezolucijatar katar o Siguripaskiri Konsileskiri Rezolucija 1244 thaj teli e Khetanutne Nacijengoro autoriteti, o EULEX astgargja plo operiribe ko 9 decembro 2008 berš. O EULEX asistirinela thaj dela dumo e Kosovakere institucijenge ki kanuneskiri areja, specijalno ko umal e policijakoro, krisako thaj granicakere butjarnengo.

specifikane hakaja vaš gasave komunitetija.⁸ E Kosovakere Serbongere, Kosovakere Khorajengere, Kosovakere Bošnjakongere, Romengere, Aškalijengere, Egipctjanongere thaj e Gorananengere komunitetija si eksplicitno prendžarde. E javera komunitetija (sar so si e Kosovakere Kroatija thaj e Kosovakere Montenegrijancija) thaj e manuša kotar e mažoriteta ani Kosova save so nane ko butipe/mažoriteta/ ano varesave komune (sar so si e Kosovakere Albancija ki upruni Mitrovica/Mitrovičë, Leposavić/Leposaviq, Zubin Potok, Zvečan/Zveçan, Štrpcc/Shtërpçë, ja palem Mamuša/Mamushë/Mamuša), vi von šaj te len akala hakaja sar so si vakerdine ko kanuni.⁹ I legislative vaš e anti-diskriminacija, vaš e çhibjengoro istimalkeribe, edukacija, garantirimo komunitetongoro participiribe ko publikane butja, protektiribe e kulturakoro barvalipasko thaj e religijakere slobodije si ani zor¹⁰ thaj e Fremeskiri Konvencija, sar vi e javera internacionalno manuškane hakajengere phangle vorbe si direktno aplicirime ani Kosova.¹¹

Kodoleske, džaindoj pali o Phanglo lafi e Europakere Konsilesar,¹² ko 2 juni 2005 berš o UNMIK dingjas o avgo oficijalno reporti vaš e Fremeskiri Konvencijakoro implementiribe ani Kosova.¹³ Ko avgusto 2005, e Europako Konsili resljas/lijas/ vi reporti teli u halin/garavdo/ reporti, so sasa kerdino kotar e komunitetongere reprezentantija ani Kosova.¹⁴ Ko 25 novembro 2005, o Godideibaskoro Komiteti

⁸ Art. 4 1(4), Konstitucijakoro fremi, UNMIK-oskiri Regulativa 2001/9, 15 maj 2001, thaj e amandmanija; Art. 57(1) konstitucijatar, Art. 1 (4) kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

⁹ Art. 1(4), o kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

¹⁰ Kanuni vaš i Anti-Diskriminacija kerdino kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2004/32, 20 avgusti 2004; Kanuni vaš e Fundavni thaj Maškaruni Edukacija ani Kosova kerdino kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2002/19, 31 oktobro 2002; Kanuni vaš Učheder Edukacija ani Kosova promulgirimi UNMIK-oskere Regulativatar 2003/14, 12 maj 2003; e Šere 9.1(3), 9.1(12), 9.1(17) thaj 9.3(5), Konstitucijakere Fremestar; Art. 64(2), 65(2), 96(3) dži ko (5), konstitucijatar; o Kanuni vaš e Kulturakoro Barvalipe kerdino kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2006/52, 6 novembro 2006; Kanuni vaš e Religijakoro Tromalipe ano Kosovo kerdino kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2006/48, 24 avgusto 2006.

¹¹ I Univerzalno Deklaracija vaš Manušikane Hakaja, e Europakiri Konvencija vaš e Manušikane Hakaja, e Internacionalno Konvencija vaš e Civilnikane thaj Politikane Hakaja, e Fremeskiri Konvencija vaš e Nacionalno Minoritetongoro Protektiribe, i Konvencija vaš eliminiribe sa e Formengo kotar e Rasakiri diskriminacija, i Konvencija vaš sa e formengoro Fliminiribe katar e Diskriminacija mamuj e Džuvlja, i Konvencija vaš e Čhavengere Hakaja, i Konvencija mamuj i Tortura thaj javera Namanušikane Tretmanija, Europakiri Čarta vaš e regionalno vaj Minoritetongere Čhibja thaj e Europakiri Čarta vaš e Lokalno thaj Korkorutno Gaverno. Art. 22 thaj 58(2) thaj 123, konstitucijatar. Sar te si isi vi faktija kaj e Internacionalno Lil vaš e Ekonomikane, Socijalnikane thaj Kulturakere Hakaja nane prendžardo sar so si aplicirimo.

¹² Phanglo lafi maškar e Khetanuntne Nacijengiri Administracijakiri Misija ani Kosova (UNMIK) thaj Europakere Konsilesar vaš tehnikani arka, phangli e Fremeskere Konvencijasar vaš e Nacionalno Minoritetongoro Protektiribe, 23 avgusto 2004.

¹³ O reporti dendino kotar o UNMIK astarela o artiklo 2.2 kotar o Phanglo Lafi maškar o UNMIK thaj Europakoro Konsili paše phanglo e Fremeskere Konvencijasar vaš e Nacionalno Minoritetongoro Protektiribe lendini ko 2 juni 2005 berš.

¹⁴ O garavdo reporti vaš e Implementiribe e Fremeskere Konvencijako vaš e Nacionalno Minoritetongoro Protektiribe ani Kosova, Priština, novembro 2004 – avgusto 2005 berš. Reporti kerdino kotar e komunitetongere butjame grupe save so sasa koordinirime kotar e OSCE konsultanti thaj trenirime kotar e Europako Konsilo thaj e Minoritetongere Hakajengere ekspertija.

dengja jekh Gindipe,¹⁵ thaj ko 21 juni 2006 e Europako Konsileskoro Ministerngo Komiteti angjas rezolucija vaš e Fremeskere Konvencijako implementiribe ani Kosova.¹⁶ Vi o UNMIK dengja reporti vaš o progresi ko 21 juli 2008 berš.¹⁷

O monitoring, o protektiribe thaj e manuškane hakajengoro promoviribe si o vilo kotar e OSCE-skoro mandate. Konsekventno, o OSCE dela dumo ko implementiribe e Fremeskere Konvencijaki thaj dela kontrubucija ko UNIK-oskoro reporti vaš o progresi. Majodorig, o OSCE vi sponzorinela e reprezentanton kotar e Kosovakiri na-mažoritetakere komunitetija ko produciribe reporti ki učhalin vaš e Fremeskiri Konvencija ko 2005 berš. Majdur, maškar 1999 thaj 2002 berš, ki kooperacija e Khetanutne Nacijengere Ofisosar kotar o Učo Komesari vaš e NAšle Manuša, o OSCE kergja deš Reportija vaš e Etnikane Minoritetongiri Situacija ani Kosova.¹⁸ Ko 2008 thaj 2009 e OSCE-skere reportija kergje fokusi upral nekobor areje save si relevantna vaš e Fremeskere Konvencijakoro implementiribe, sar so si o zuraribe thaj implementiribe e politikongi thaj keribe kondicije vaš lačheder iranpe thaj reintegriribe, e čhibjengoro istimalkeribe, slobodija/tromalipe/ ko phiribe, edukacija thaj participiribe ko publikano dživdipe.¹⁹

¹⁵ E Godideibaskoro Komiteti vaš e Fremeskiri Konvencija pe Nacionalno Minoritetongoro Protektirba, Gindipe vaš e Konvencijakoro Implementiribe (e Godideibaskere Komitetosko Gindipe), ACFC/OP/I(2005)004, Strasbourg, 2 marti 2006 berš.

¹⁶ Europako Konsili, Ministerongo Komiteti, Rezolucija ResCMN(2006) vaš e Fremeskere Konvencijako implementiribe pe Nacionalno Minoritetongo Protektiribe ani Kosova (Republika Serbija), Komiteti e Ministerongo, 969-to khidipe e Ministerongo, 21 juni 2006 berš, Strasbourg.

¹⁷ UNMIK, Progresesko preporti vaš e Fremeskere Konvencijako Implementiribe vaš e Nacionalno Minoritetongo Protektiribe ani Kosova kerđino kotar e Khetanutne Nacijengiri Administracijaki Misija ani Kosova (Progreseskoro Reporti), lendino ko 21 juli 2008, ACFC(2008)001. O reporti učarela o progresi dži ko 2007 berš.

¹⁸ Preliminarne Dikhibe e Etnikane Minoritetongiri Situacija ani Kosova UNHCR/OSCE, 26 juli 1999; Dujto reporti vaš e Etnikane Minoritetongiri Situacija ani Kosova, UNHCR/OSCE, 6 septembro 1999; Dikhibe upral e Situacija e Etnikane Minoritetongi ani Kosova, UNHCR/OSCE 3 novembro 1999; Dikhibe upral e Etnikane Minoritetongi Situacija ani Kosva (Periodi savo so učarela o vakti kotar o novembro 1999 berš dži ko januari 2000.), UNHCR/OSCE, 11 februaro 2000; UNHCR/OSCE. Buteder Informacije vaš e etnikane Minoritetija ani Kosova (Periodi kotar februaro dži ko maj 2000), UNHCR/OSCE 31 maj 2000; Dikhibe upral i Situacija e Etnikane Minoritetoncar ani Kosova (periodi kotar o juni dži ko septembro 2000), UNHCR/OSCE, 23 oktobro 2000; Dikhibe upral e situacija e Etnikane Minoritetoncar ani Kosova (periodi kotar oktobro 2000 dži ko februari 2001), UNHCR/OSCE, 26 mart 2001; Enjato Dikhibe upral e Situacija e Etnikane Minoritetoncar ani Kosova (periodi kotar o septembro 2001 dži ko aprili 2002), UNHCR/OSCE, aprili 2002; Dešto Dikhibe upral e Situacija e Etnikane Minoritetoncar ani Kosova (period kotar maj 2002 dži ko decembro 2002), UNHCR/OSCE, mart 2003.

¹⁹ Ko 2008 thaj 2009 i Misija publiciringja akala reportija: „Implementiribe e Kanuneskoro vaš e Čhibjengoro Istimalkeribe ko Kosovakere Komune (juli 2008); Humanitarne Minoritetongo Avtobuseskoro transportiribe (I, II, III thaj IV ko vakti 2007-2008); Palpalutno Reporti: Kontaminiribe ani Mitrovicë/Mitrovica so astargja e Romane komuniteta (februari 2009); E Kosovakere na-mažoritetakere Komunitetija ano Fundavno thaj Maškarune edukacijakere Sistemija (aprili 2009); Implementiribe e Strategijako vaš e Kosovakere Repatriribe Manuša ko Kosovakere Komune (novembro 2009); Reporti vaš Protektiribe thaj Promoviribe e Komunitetongere Hakaja ani Kosova: Lokalno Niveleskere Participiribaskere Mehanizmija

Akava reporti uĥarela o vakti kotar januaro 2008 berš dži ko juni 2009-to berš. Bazirimo si upral e rekomandacije kotar e Eurpakere Konsiloskoro Ministerengo Komiteti vaš e implementiribe e Fremeskere Konvencijaki ani Kosova (Europako Konsiloskere Rekomandacije) ko areje sar so si o kanuni, iranibaskoro procesi thaj o siguriteto, kultura thaj mediumija, ĉhibjengoro istimalkeribe, edukacija thaj participacija. Sako jekh šero reportestar akharela pes ko relevantno rekomandacije angleder te skrinisarel pes, specijalno upral o implementiribe thaj o impakto upral e na-mažoritetakere komunitetija, thaj avibe dži ko progresi. O reporti hramonela/skrinisarela/ vi vaš e klidaripa/konkluzije/ thaj rekomandacije.

2. SOLUCIJE THAJ KANUNESKORO ZURARIPE

2.1 Khedipe informacijengo vaš e investigacija thaj krisaripe e etnikane bazirime incidentongi

Europako Komiti, Fremeskiri Konvencija Rekomandacija No. 5: Permanentno khedipe informacijengo sistemo vaš investigacija thaj krisaripe vaš etnikane bazirime incidentija.

Normativna fremi

E Ministeriume vaš Čaĉipe si mandate te del informacije thaj statistike vaš e prosekucijakoro sistemi thaj e korekcionalno servisija, thaj te zurarel thaj te implementirinel politike, te šaj te sigurinel pes fer thaj efektivno avibe dži ko ĉaĉoipaskoro sistemi vaš sa e manušenge kotar sa e komunitetija.²⁰ E Kosovakere policija isi specifikanec politike thaj definicije te klasificirinel kriminali thaj bilaĉhipa kerdine bikhamipastar.²¹ Ko avgusto 2005 e UNMIK-oskoro Specijalno Rerezentanto kotar o Generalno Sekretari (SRSG) kerdijas kompleto kriteriumendar thaj procedurendar vaš reportiribe ko potencijalno etnikane motivirime incidentija,²² pali save so: i žertva khamela pest e ovel kotar e dukhavdino komuniteti; adava so kerela o atako musaj te ovel kotar e javereder komuniteti thaj na kotar adava kotar so si i žertva; thaj i situacija pe savi aĉhilas pes i bibaht khamela pest e ovel, te vakcerel pes, etnikane-neutralno motivestar. Džaindoj pale e majpalune krietirumija kana kerela pes lafi vaš e vuĉe

(novembro 2009). E komunitetongiri komponenta vaš e komunitetija, specijalno ani edukacija, sastipaski sama, participiribe thaj paralelno structure, dikline si ano Misijako 2007-2008 Reporti vaš Manušikane Hakaja, Etnikane Relacije thaj Demokratija ani Kosova.

²⁰ Aneksi XV, (viii) thaj (xii), UNMIK-oskiri Regulativa 2005/53 iklini kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2001/19 vaš e Egzekutivno Provizionalno Institucije ko Kosovakoro Korkorutno Gaverno, 20 decembro 2005.

²¹ Kriminali bikhamipastar: „savi te avcl na-kanuneskiri akcija dizajnirimi te daravel, dukhavel, marci, ja palem te khovel individualco ja palem grupa kerdini kodolestar so i žertva si ktoar javer rasa, religija, etnikumo, seksualno orientacija, bikhamipastar incidentija: „(...) akcije kotar e individualcoja ja palem kotar grupe save si bilaĉhe, numa sar te si, nane vazdime dži ko nivelo kotar e kriminalo,„ Kosovakere policijakere Servisongere Politike thaj Procedure, Kriminalo Bikhamipastar thaj etnikano Kriminali, P-4.29, 22 juli 2002, prekerdo ko 19 februaro 2003, kotor III, Definicije, A thaj B.

²² UNMIK SRSG, Kriteriumija thaj Procedure vaš Reportiribe pe Potencijalno Etnikane Motivirime Incidentija, 10 avgusto 2005, leindoj kate vi e Aneksija kotar A dži ko C.

ekonomikane motivija (čoribe) vaj varesave gasave situacije, akala situacija nane majdur klasificirime sar etnikane motivirime.

Implementiribe/situacija ko tereni

Vi kodo so na savaht na kategorizirinena pes sar etnikane motivirime,²³ sa butivar isi incidentija mamuj e manuša kotar e Kosovakere Serbongere thaj Romengere komunitetija.²⁴ Džikote e Kosovakere policijakere statistike klasificirinena nesavo numero potencijalno etnikane motivirime incidentija (82 kotar o februari 2008 džI ko maj 2009) si phareste te phenel pes kobor olendar agorinde ki kris. Generalno e Kosovakere Krisengere lila, na sikavena thaj na dena varesavo etnikano bekgraund/palpalipe/. Majodorig, na hramonena pes specijalno registriribaskere lila vaš etnikane motivirime incidentija, thaj butivar asavke incidentija registririnena pes vastesar/hramome vastesar/ sar sa e javera incidentija. Kana rodela pes, akala incidentija šaj te ulaven pes kotar e generalno registriribaskere lila. Pal akava, o EULEX dijas duj inter-etnikane kriminaleskere ekspertija ko vaš sako region save so krena monitoring, kerena mentoriribe thaj dena godi e policijake.

Generalno evaluacija

Sostar nane krisakere kompjuterizirimi databaza thaj džaindoj pali o fakti kaj e manuša nane klasificirime pali olengoro etniciteti, kerela pes preventiribe ko adava te arakhen pes thaj te krisaren pes e etnikane motivirime kriminalija. O projekti so vi akana džala kotar e Europaki Komisija vaš keribe jekh Menadžiribaskoro Informacijakoro Sistemi, si jekh šajipe te registririnon pes akala etnikane motivirime kriminalija, sar ki policija, agjare vi ko krisa thaj akala informacije šaj te ulaven pes maškar e relevantno institucije.

²³ Sar missal/egzemplo/ ko juli thaj oktobro 2008 duj drom ačhilas pes barencar čhudenas upral e parno UN-eskoro humanitarno avtobusi, savo so transportirinela sine manušen kotar e namažoritetakere komunitetija trujal e Kosovakere Albancongere arcje ko Pečeskoro region i thaj ki komuna Gilgove/Glogovac, so na sine kategorizirimo sar etnikane motivirime atakija. Vi kodo so avtobusi šaj sine lokheste te prondžarel pes kaskoro si thaj save manušen legarela, i policija naštime te deodžanel džanena sine vaj na e manuša so kerdine o atako save manuša, kotar savo etniciteto sine andre ano avtobusi.

²⁴ O OSCE reportiringja vaš sa bareder numero incidentija save si targetirime mamuj e Kosovakere serboja ko vakti kotar juni-avgust 2009 (leindoj kate vi bilačhipa ano limorija, khuvihe ano khera e manušenge so irangje pes palpale, čhudibe bara upral e manušengere tomočilija thaj vi mudariba), leindoj kate vi duj but seriozno atakija so kerdine pes ki komuna Klina (kana jekh phureder manuš sine but mardo džikote kerela sine buti ko peskoro umal) thaj ande Giljanakiri komuna (kote so phureder rom thaj romni sine mudarde ko lengoro kher). Ko vakti juli-avgust 2009, sar so sine vakerdo vi kotar o dujto šerutno manuš ki Gjilana, upral e Roma so dživdinena ki mahala Abdulah Prešova, nekobor drom sine kerdine bilačhipa kotar e Kosovakere Albančija. Akala incidentija šaj te phandea pes vi kberengere iranibasar so kerela impakto upral e manušengoro iranibe palpale thaj olengoro integriče.

2.2 Našibe došatar, prosekutiribe ko etnikane motivirimo kriminali thaj sakodživeseskoro reportiribe vaš natolerancijakere manifestiriba

Europako Kousilo, Frameski konvencija Rekomandacija No. 8: Adresiribe ko našibe došatar thaj ko etnikane motivirimo kriminali, kodolesar so ka del pes gasave kriminaleske majučho prioriteti ko sa e involvirime lanunekere kupa, thaj sakodživeseskoro reportiribe vaš natolerancijakere manifestiriba.

Normativno fremi

E Kosovakoro Provizionalno Kriminalno Kodeskere (Kriminalno Kodo) sanksije si vaš phutarde provokacije pe nacionalno, rasako, religijako vaj etnikano bikhamipe ja palem natoleriribe.²⁵ Majpalune, o phanglipe thaj e krisaribaskoro kvaliteti si dikhlino odorig kote so o kriminalo si kerdino sistematikane, leindoj ki godi vi o autoritativno gindipe vaš o siguripaskoro phageripe, sikavibe nacionalno, rasakare, etnikane, ja palem religijakere simbolija, keribe bilačhipe javere manušenge, pheravipe e javere manušengere limora; thaj varekana vi violence/maripe/ vaj javereder konsekvence.²⁶ Ko 2006 berš o Ministeriumi vaš Čačipe kerdas jekh andruno/interno/ cirkularno lil²⁷ kote so dela majučho prioriteti vaš e pharuvipe e gasave problemongo maškar e na-mažoritetakere komunitetija.

Implementiribe/situacija ko tereni

Varekana, o prosekutiribe/krisaribe/ ko akala etnikane motivirime kriminalija, bazirina pes upral adava so vakere na o tasdivja/manuša so dikhle jakhencar o bilačhipa. Butivar, soske e manuša so dikhle o bilačhipa pengere jakhencar pharuvčna pli godi thaj na ikljovena anglal i kris, hasarela pes but vakti ko krisaribe thaj na krisarela pes sar so khamela pes. Džikote e krisara thaj e prosekutora savaht phenen kaj tretirinona gasave etnikane motivirime incidentotn majučhe prioritetasar,²⁸ von butivar na dikhenas e etnikane motive so tergjola pali o kriminalo. Ko oktobro 2008 berš, kana ande limora pharjargje upral e dislocirime Kosovakere Serboja, e Kosovakoro Albancongo advokati khamelas te došakerel e Albano numa kodoleske so sasa le pharjardo²⁹ bizi dokumentija thaj o manuš pokindas numa 600 evrija. O faktija trujal kodo so ačhilas pes sikavčna kaj i doš si bareder,³⁰ thaj o manuš te ovel vi phandado vaš kodo so kergjas,³¹ specijalno leindoj andi godi adava so i kris na dikhljas ko akava incidenti nisavo etnikane motivirimo kriminali.³² Kodoleske, I kris na došakergja e manuše sar so khamela sine ps te došakerel ole. Kodoleske sostar I kris na

²⁵ Art. 115 kotar e Provizionalno Kriminalno Kosovakoro Kodi andino pali e UNMIK-oskiri Regulativa 2003/25 ko 6 juli 2003 si kerdino varesave pharuvimasar.

²⁶ Art. 64 115, 147 thaj 260, Kriminalno Kodo.

²⁷ Ministeriumi vaš čačipe Interno Cirkularno lil Ref. A-062/MD.

²⁸ Dikh o Reporti „Štar berš Dureder. Astarindoj kotar o marti 2004 e Bilačhipa andleder e Kosovakoro Kriminalno Čačipasko Sistemi,, OSCE Misija ani Kosova, juli 2008.

²⁹ Art. 328(1), Kriminalno kodi.

³⁰ Teli o Art. 29(1), Keribe Generalno Bilačhipe, došakeribe teli o Rt. 328, Bidokumentengo pharjardo, thaj kana pharjarela pes paše vi vare manuša, von šaj te došakeren pali o Art. 20 thaj 146, Šajipe vaš Mudaripe.

³¹ O manuš sasa došakerčo numa vaš kodo so sasa ole naautorizirimo pharjardo, teli o Art. 328(1), Kriminalno kodo, so šaj te došakerel pes numa pokinibasa džl ko 10.000 evrija, ja palem phangtipasar kotar jekh džl ko deš berš.

³² I kris vakerdas kaj „na arakhle varesavo specijalno sitiacija vaš bikhamipastar kriminali,„

arakhiljas varesavo etnikano motive ko adava insidenti I doš na sine proporcionalno sankcionirimi, agjare sar so rodela vi o kanuni.³³ Akava so ačhilas pes, dikhela pes sar varesavo trendi. Thaj čačeste, e analize so sine kerdine ko marti 2004 berš, pali e bilačipena, e Kosovakere prosekutorija thaj krisara na dikhenas ko adala bilačhipena o etnikano palpalipe, thaj na kerdine buhleder obzerviribe upral gasave kriminalija thaj situacije.³⁴ Dureder, varesave Kosovakere prosekutorija thaj krisara na lena ki godi e etnikanc motive pali o kriminalo sar varesavo baro faktori sostar sa e manuša si jekh anglo kanuni, bizi te dikhel pes olengoro nacionaliteto, ja palem, olengoro etniciteti. Sar te si, te trretirinel pes o etnikano motive sar jekh specifikani situacija, si khetane ki linija e jekhipaskere principonar thaj e internacionalno standardencar.³⁵

Ulavdini buti phangli kodolesar ma te kerel pes doš sar so khamela pes, si i sitacija ande krisa thaj e prosekutorengere ofisija ko uprune komune kotar e Mitrovicë/Mitrovicakoro regioni,³⁶ thaj dži adava so nane pakjaibe ki policija. Ki situacija kana nane sasto funkcioniribe ko prosekutiribe ko sa e kriminalija ko uprune komune, anela dži ko bilači situacija kana šaj ten ašel pes ktoar i doš, ja palem e manuša so kergj doš ma te došakeren pes sar so khamela pes. Dureder, e Kosovakere Albancija thaj e javera na-mažoritetakere komunitelija so dživdincna ko areje kote so na hačarena pes kaj reportirinena pes sa e kejsura ko save si involvirime inter-etnikane butja.³⁷ Ki upruni Mitrovicë/Mitrovica bajrovčna e tenzije maškar e Kosovakere Serboja thaj e Kosovakere Albancija, so anela dži ko etnikane motivirime kriminalija, thaj si reportirime ko iranibaskoro projekti vaš e Brđani/Kroi thaj Vitakut.³⁸ Ko 23 januaro 2009 berš, e

³³ Art. 64(1), Kriminalno Kodi.

³⁴ Dikh o Reporti: „Štar berš Dureder. Astarindož kotar o marti 2004 e Bilačhipa andleder e Kosovakoro Kriminalno Čačipasko Sistemi, OSCE Misija ani Kosova, juli 2008.

³⁵ Dikh e Europaki Kris vaš e Manušikane Hakaja, *Nuchova thaj javera v. Bulgaria*, 24 februari 2004, paragrafi 158; *Šečić v. Kroatija*, 31 maj 2007; *Cobzaru v. Romania*, 26 juli 2007, paragrafi 101; ICTY krisaripe no. IT-96-23-T& IT-96-23/1-T, Krisaripe ko 22 februari 2001, paragrafi 867; thaj UN Ofiso e Učhe Komesaresko vaš e Manušikane Hakaja an peskiri Generalno Rekomandacija No. 30: Diskriminiribe mamuj e Na-Themeskere manuša, teli I Konvencija vaš Sa e Formengoro Eliminiribe ki Rasakiri Diskriminacija, oktobro 2004.

³⁶ Pali o 17 februari 2008, na funkcionirine komunakere ja palem e javera krisa ko Zubin Potok thaj Leposavić/Leposaviq. E Mitrovicë/Mitrovicakoro Regioneskiri Kris thaj E Komunakiri Kris (so učharel vi o Zvečan/Zvečan) funkcionirinela limitirime kapacitetosar teli e Komunakiri Kris ko Vushtrri/Vučitrn Municipal Court, so učharel vi e komunen Skenderaj/Srbica thaj Vushtrri/Vučitrn. Vi e regionalno prosekutorengere ofisija operirinena ki jekh tikni digra/nivelo/ ko Vushtrri/Vučitrneskoro krisako kher; thaj kodoleske, naštiti e procesirinen pes but kriminalija so kerdine pes ko vakti kotar o 21 februari thaj dži avdive e fajtura si locirime ki uprune Mitrovicë/Mitrovicakiri kris. O avibe e EULEX-eskre krisarongo thaj e prosekutorengo (trin vaš kriminalno thaj jekh vaš e civilno procesiribe) ki kris ki upruni Mitrovicë/Mitrovica ko decembro 2008, na kergjas lačheder e situacija. Kotar juni 2008, o EULEX kompletiringja duj kriminalno kejsura, džikote praktikane thaj legalno butja šaj te oven preventirime kotar ordipe e krisaripaskere sistemostar.

³⁷ Dikh o Reporti: Dikhibe o Čačipe. Siguriteto thaj Publikano Percepiribe, OSCE Misija ani Kosova, juni 2008.

³⁸ Brđani/Kroi thaj i Vitakut si etnikane hemime mahale ki upruni Mitrovica. I diskusija vaš e iranibaskoro projekti vaš dislocirime Kosovakere Albancija astargja ko oktobro 2008 berš; ko maj 2009 e kherengoro rekonstruiribe thaj rezultiringja e khuvihasar maškar e duj

Kosovakiri policija ko sa e hemime areje trujal e Mitrovica, kergja 17 manuŕengere multi etnikane komunengere policiribaskere grupe. I resarin/o cilo/ si te komunikirinel thaj te kooperirinel pes ko pakjaibakoro bajraribe vaŕ sa e inter-etnikane bihaljoviba thaj te kheden pes informacije vaŕ e bilačhpa so sine angleder kerdine.

Generalno evaluacija

Vi adava so o legalno fremi thaj e politikakere dokumentija dena učo prioriteti ki investigacija thaj ko prosekutiribe vaŕ e etnikane motivirime kriminalija, butivar, e manuŕa so kerena gasave kriminalija na doŕakerena pes sar so khamela pes. Numa, sar so si vi angleder vakerdino, o bilačo kanuneskoro interpretiribe kotar e krisara thaj e prosekutorija, anela dži pe adava te vazdel pes o napakjavibe maŕkar e na-mažoritetakere komunitetija. Kotar javer rig, e institucije na kerena vareso konkretne te ŕaj te preiranle pes akija situacija.

2.3. Reprezentiribe thaj dejbe buti e manuŕenge kotar e na-mažoritetakere komunitetija ko krisa

Europako Kansili, Frameskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 6: Bareder zara te lačharel pes o funkcioniribe ko krisaribe thaj te vazdel pes bareder pakjaibe ko krisa maŕkar e minoritetija, inter alia, kodolesar so ka del pes olenge buti ko krisa thaj kaj o krisariba ka keran pes sigeder.

Normativno fremi

O Regulativno Fremi vaŕ e Čačipaskoro Sistemi³⁹ kerela kvote te ŕaj te sigurinel 15 procentija katar e na-Albancongere komunitetija, leindoj kate majhari ofto procentija kotar e Kosovakere Serboja ko krisaribaskere thaj ko prosekutoreskere procesija, trujal e aktivitetija implementirime kotar e Kosovakoro Krisakoro Kansili. Sar te si, i konstitucija rođela 15 procentija kotar e na-Albancongere krisara numa vaŕ e krisariba ande e krisa.⁴⁰ Vaŕ e prosekutora, i konstitucija dela ŕajjpena vaŕ e na-mažoritetakere komunitetija, te ŕaj te reflektirinel pes i etnikani kompozicija ki relevantno teritorijakiri jurisdikcija.⁴¹

Implementiribe/situacija ko tereni

Ko akava vakti, e na-mažoritetakere komunitetongoro reprezentiribe ande Kosovakoro krisaribe (11.4 procentija) thaj ande prosekutiribaskere servisija (7.7 procentija) si teleder kotar adava so khamela pes. Kotar e 298 krisara, 264 (88.6 procentija) si Kosovakere Albancija, 15 si Kosovakere Serboja, 11 si Kosovakere Bošnjakija, pań si Kosovakere Khoraja, thaj trin si kotar e Romengere, Aŕkalijentgere thaj Egiptjanongere komunitetija. Kotar 91 prosekutorija, 84 si Kosovakere Albancija (92.3 procentija), duj Kosovakere Serboja, duj Kosovakere

---

komunitetija. Džikote o rekonstruiribe džala majodorig, pačem sikavna pes varesave incidentija.

³⁹ Art. 2(4) UNMIK Regulativa 2006/25 vaŕ e Regulativno Fremi vaŕ e Čačipaskoro Sistemi ki Kosova, 27 aprili 2006.

⁴⁰ Art. 103(3), (6) thaj Art. 108(2), konstitucijatar.

⁴¹ Art. 110(2), (3), konstitucijatar.

Bošnjakija, duj Kosovakere Khoraja, thaj jekh Aškalija.⁴² Majodoirg, e krisengoro funkcioniribe sine afektirimo ko Mitorovicakoro region, ko vakti pali o 17 februaro 2008.⁴³ Ko 13 februari 2009, astargja o selektiribe, so šaj pali jekh vakti te vazdel o numero e na-mažoritetakere krisarengo thaj e prosekutorengo. Ko 26 juni 2009 sine apointirime šov konstitucijakere krisaki krisara, kolendar jekh Kosovakoro Khoraj thaj jekh Kosovakoro Serbo.

Generalno evaluacija

E Kosovakoro Krisaribaskoro Sistemski zor te regrutirinel kandidanton kotar e na-mažoritetakere komunitetija, čhina vela pes odoleske sostar kotar e nane kvalificirime kandidatija kotar e na-mažoritetakere komunitetija. E na-mažoritetakoro reprezentiribe si teleder kotar e dendine kvote. Ko avutno vakti khabela te vazdel pes e na-mažoritetakiri pakjiv ko krisa thaj ko krisaribe, te šaj te vazdel pes akava nivelo.⁴⁴ Sar te si, i komparativno analiza sigende kerdi ktoar o OSCE na sikavela nesave bare diference ko tretmani e manušengo kotar e javer javera komunitetija ko Kosovakoro krisaribaskoro sistemi.⁴⁵

2.4. E Ombudsmaneskoro Institucijako transferi ki lokalno institucija

Europako Konsili, Framskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 7: Te sigurinel pes e Ombudsmaneskoro transferi ko lokalne institucijenane te harrjarel oleskoro efektiviteti thaj ka vazdel pes e minoritetengere komunitetangiri pakjiv kokrisaribaskere institucije.

Normativno fremi

Džaindoj pali o legalno fremi,⁴⁶ kotar 2007 berš o Ombudsmani operirinel sar lokalno institucija, thaj nane majbut teli e UNMIK-oskiri jurisdikcija. I konstitucija prendžarela kaj o Ombudsmani si jekh korkorutno/independentno/institucija.⁴⁷ O drafti/harni verzija/ kotar kanuni vaš Manušengogoro Advokati si palnirimo vaš diskusija ki Kosovakiri Asambleja ko novembro 2009 berš. Ko 4-to juni 2009 berš, e Kosovakiri Asambleja apointirigja e lokalno Ombudsmane.⁴⁸

Implementiribe/situacija ko tereni

O avibe dži ko Ombudsmaneskiri Institucija si sigurime trujal o centralno ofisi ki Priština thaj e regionalno ofisija ko Gjilan/Gnjilane, Pejë/Peć, Prizren, Gračanica/Graçanicë thaj Mitrovicë/Mitrovica. Hari pali odova phutargja pes teluno ofisi ko upruno kotor e themestar. Numa, sar te si, akava ofisi khuvela pes problemoncar soske but manuša kotar upruno Kosovo na džanena kaj gasavo

⁴² Dikh o Reporti „E džuvlengoro thaj e Minoritetengoro reprezentiribe ko Čačipaskoro Sistemi ani Kosova, E Kosovakere Krisarengi Asocijacija, 2009.

⁴³ Dikh i futnota 36 akale reportestar.

⁴⁴ Dikh o Majangluno Reporti – Faktija Sigate #24, UNDP, maj 2009, rigore 2 thaj 5.

⁴⁵ Dikh o Reporti „Javereder Komunitetija angli Kosovakoro Krisaribaskoro Sistemi. Prelimitarno statistika vaš o krisariba ko telune thaj ko komunakere kriasa, OSCE Misija ani Kosova, decembro 2008.

⁴⁶ UNMIK-oskiri Regulativa 2007/15 pali e UNMIK-oskiri Regulativa 2006/06 vaš e Ombudsmaneskiri Institucija ani Kosova, 19 mart 2007.

⁴⁷ Šero XII, konstitucijatar.

⁴⁸ Kana nakhija e internacionalno Ombudsmaneskoro mandate ko decembro 2005, sine nominirimo jekhe vakteske Ombudsmani. E Kosovakiri Asambleja apointirigja Ombudsmane numa pali nekobor drama.

jekh ofisi egzistirinela. Kotar o 1 aprili 2008, o teluno ofisi ko Vidanje/Videjë, gav ko Pejë/Pećeskoro regioni kote so majbut dživdinena Kosovakere Serboja, sine phandavdo sostar na sine fundiribe, soske akala komuniteton nane direktono aksesë dži ko Ombudsmaneskiri Insitucija. Vaš gasave butja sine reducirimo o numero e manušengo so kerenas buti ko ofisi ki Gračanica. Majodorig, e zora so khamela sine pes te anen dži odova te kerel pes buteder buti e na-mažoritongere komunitetoncar, džaindoj palë e Kosovakoro budžeti na angja baro suksesë.⁴⁹ E advokatija kotar e Ombudsmaneskiri Insitucija regularno kerena vizita ko komune, enclave thaj ko areje kote so dživdinela e na-mažoritakiri populacija. I insitucija kerela vi phutarde divesa kana e manuša so rovena pes šaj personalno te arakhen pes e Ombudsmanesar. E statistike sikavena kaj o numero katar e rovipena so avena e na-mažoritakere komunitondar si učho sa dži ko 2007 berš (paše 25 procentija) numa akava numero astargja te ovel tikneder ko 2008 berš. Oficijalno, ko berš 2007/2008 17 procentija (12 procentija Kosovakere Serboja, panč procentija e javera) thaj ko berš 2008/2009 numa 13 procentija (enja vaš e Kosovakere Serboja, štar procentija javerenge). Numa, generalno dikhindoj e robipenongo numero džala tele thaj kotar 690 ko 2006/2007 berš ko 523 ko 2007/2008 thaj 411 ko 2008/2009. Numa, akija Insitucija iniciringja buteder *ex officio* investigacije.⁵⁰

Generalno evaluacija

E pharuvipa kotar o februari 2008 angje dži adava te bajrol o numero katar e Kosovakere Serboja save so denas pengere rovipena ki Insitucija thaj phevavgje I pakjiv ko Ombudsmani palë leskiri lokalizacija ko 2006 berš. Numa, vi adava so e Kosovakiri Asambleja naštine te apointirinela Ombudspersona vaš buteder sar trin berš, phevavgja pes akale Insitucijakoro avtoriteti thaj e manuša na pakjanas kaj ka šaj te pharovel olengere problemija thaj rovipena. Ko agor, te phena vi kodo so o reportija kotar o tereni so kerena pes jekhvar ko štar masek/čhona/kotar e Khetanutne Nacijengoro Zuraripasko Programi (UNDP) sikavena kaj e Kosovakere Albancija thaj e javera na-mažoritakere komunitetija, generalno si buteder čale kotar e Ombudsmaneskiri Insitucija kotar e Kosovakere Serbondar. Generalno i sasti populacija si čali, numa but pohari nego so sine angleder.

3. IRANIBASKORO PROCESI THAJ SIGURITETO

3.1. Keribe usulija/kondicije/ vaš lačheder iranibe, siguriteto, barvalipaskoro iranipe, aktivitetija so anena love

Evropako Komsilo, Evropeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 9: Keribe zarole thaj praktikane aktivitetija te erden pes ki riç e pharipa vaš o lačho iranibe odoleja so seriozno ka dikhel pes o siguriteto e Serbongoro thaj e javerengoro odolejar ka sigurinel pes e manušenge so iranena pest e len palpale pengere khera, umala thaj te šaj te keran nezave aktivitetija save so ka anel olenge love.

Normativno fremi

⁴⁹ Dikh o Finjato Beršeskoro Reporti kotar e Ombudsmaneskiri Insitucija ani Kosova, juli 2008.

⁵⁰ Ko berš 2008/2009, 62 *ex officio* investigacije sasa phutarde; ko 2007/2008 10 thaj ko 2006/2007 numa duj.

O legalno fremi reafirmirinele e hakajen vaš sa e našle thaj e dislocirime manuša te iranen pes ko lengere khera sigurno thaj te iranen adava so si lengoro.⁵¹ O kanuni vaš e Rezolucija ko Iranibe e Manušengere Khera thaj Phuvja⁵² kerdino pali adava kana o UNMIK dengja peskoro autoriteti ki Kosovaki Agencija vaš e Phuv (KPA)⁵³ thaj ko Internacionalno Civilnikane Rerezentantija. Majodorig, ko 2006 berš o Revizirimo Lil vaš Lačheder Iranibe,⁵⁴ bazirimo upral e internacionalno standardija, lejja andre e rosarina/cilon/ te keren pes lačheder politike adoptirime/lendine/ kotar e Kosovakoro gaverno ko 24 maj 2006, sar vi o Protokolo vaš Lačheder Iranipe.⁵⁵ Te kerel lačheder e iranibaskere politiken, ko oktobro 2008 berš o Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Iranibe iniciringja revizija ko Lil thaj astargja te hramonel e ministeriumengiri strategija vaš e komunitetija thaj iranibe.⁵⁶

Implementiribe/situacija ko tereni

Ko 2008 thaj 2009 berš sine dikhlino kaj o numero e manušengoro so volontarno iranena pes kotar e na-mažoritetakere komunitetija si tikneder.⁵⁷ Džikote e Kosovakere institucije vi majodorig dca motiviribe e manušenge te iranen pes thaj kerena strategija thaj projektija ko komunakoro nivelo, ko centralno nivelo vi majodorig ačhovela o problemi so nane fudniribe thaj menadžeribaskoro kapaciteti te šaj sa akava te implementirinel pes. Numa, o numero e manušengoro so si dislocirime thaj khamena te iranen pes ani Kosova kotar dive dži ko dive si bareder. Akija informacija avela pali o identificiribe thaj registriribe e dislocirime manušengo save nisi interesi te iranen pes, kerdino kotar e internacionalno komuniteti thaj e autoritetija ano Belgrad thaj Priština ko avgo ekvaš beršestar 2009. E Kosovakiri policija khelela jekh importantno rola ko keribe efektivno siguriteto vaš e na-mažoritetakere komunitetija thaj manuša so iranena pes/dislocirime manuša, ko vazdibe jekh maškar komunitetogiri pakjiv thaj siguriteto ko phiribe vaš sa e komunitetija. E Multi-

⁵¹ Preambula, Sekcije 9(c), 11(k), 13 thaj e Aneksija, UNSC Rezolucija 1244 (1999), 10 juni 1999, Art. 156, konstituejatar.

⁵² Ko 13 juni 2008 e Kosovakiri Asambleja angja o kanuni vaš e rezolucija te iranen pes e privatnikane barvalipa/khera,phuv/ thaj e umala (paše phanglo e kanunesar te iranen pes o privatnikano namobilno barvalipe).

⁵³ Te adresirinel pes i rezolucija vaš o komercijalno thaj o privatnikano barvalipe thaj khera, phuv umala, e UNMIK-oskiri Regulative 2006/10, pali adava dendino kotar e UNMIK_eskiri Regulative 2006/50, kerje e Kosovakere Barvalipaskiri Agencija (KPA) sar korkorutni institucija lejdnoj kate vi e Komisija vaš e Khera, Phuv (PCC), e Kherengoro thaj Phuvjako Direktorati (HPD) thaj e Komisija vaš e Khera thaj Iranibe e Barvalipasko (IIPCC), inicijalno kerdine kotar o UNMIK ko 2001 berš.

⁵⁴ UNMIK/PISG Revizirimo Lil vaš Lačheder Iranibe, juli 2006.

⁵⁵ O Protokolo sine skrinisardo ko 6 juni 2006 berš kotar o UNMIK, Provizionalno Institucija vaš e Korkorutno Gaverno thaj Serbijakoro Gaverno.

⁵⁶ Iarni 2009-2013 Strategija vaš e Komunitetija thaj Iranibe sine prezentirime publikane ko juni 2009 berš. Vi e duja, vi e reviziribaskoro procesi thaj o Lil thaj i strategjakoro keribe džana majodorig.

⁵⁷ Numa 679 na-mažoritetakere gende/membrija/ ko 2008 berš irangje pes ki Kosova, ki komparacija e 1,816 ko 2007 berš thaj 1,669 ko 2006 berš, sar so phenela e Khetanutne Nacinegoro Učo Komesari vaš Našle Manuša (UNHCR) data baza. Maškar o januari thaj o maj 2009, numa 240 dislocirime manuša kotar e na-mažoritetakere komunitetija volontarno irangje pes ani Kosova (UNHCR Statistakoro Dikhibe, maj 2009).

etnikane policijakere grupe trujal o Kosovo vi majodorig kerena aktivitetija te vazden e manuŝengoro siguriteti thaj te vazden I pakjiv maŝkar lende thaj e manuŝa so dŝivdinena ko Kosovo, specijalno ko adala thana kote so dŝivdinena hemime e na-maŝoritetakere komunitetija. Sar te si, kotar o februari 2008 berŝ, akale policijakere grupengi buti sine hamjardi pali o bojkotiribe so kergje e Kosovakere Serbongere ofiserija. Akale ofiserengoro iranibe ki buti ko juni 2009 si jekh phundro majangle ko situacijakoro pharuvibe. Ko agor e 2008-to berŝesko, sine kerdino specijalno Departmeni vaŝ e Komunitetongere Butja ko policijakoro servisi te dikhel sar kerena buti akala policijakere hemime grupe. E lokalno publikanc siguritetskere komitetija thaj e komunakere siguripaskere konsilija khamela pest e oven funkcionalno thaj efektívno te den kontribucija ko komunitetongoro siguriteti thaj maripe mamuj o kriminali.⁵⁸ O humanitarno avtobuzeskoro transporti vi majodorig dela klejakere servisija vaŝ e na-maŝoritetakere komunitetija, leindoj kate vi e manuŝen so irangje pes, odoleja so bajrarelá olengoro tromalo phiribe thaj tromalo avibe dŝi ko servisija.⁵⁹ Akava servisi funkcioniranela ŝukar, e autobusija thaj e ŝtacije ikerena pes thaj e manuŝa so lena akava servisi gencralno si čale olestar, sar kvalitetesar agjar e kvanitetosar ko akava servisi.⁶⁰

Kotar o vakti kana kergja pes ko 2006 dŝi ko decembro 2007 berŝ, o KPA reslja paŝe 40,000 rovipa vaŝ e konfliktija ko iranipe e kherengo ja palem e phuvjako. Kotar maj 2009, e Kosovakiri Phuvjako Iranibaskiri Komisija (PCC) angja decizija ko 18,794 roviba thaj implementiringja 1,600 olendar. Majodorig o KPA dikhlja kaj o Direktorati vaŝ e Phuv, arakhlja vi gasave phuvja so si mukhline.⁶¹ Dŝaindoj pali o KPA kotar e aprileskoro agor ko 2008 berŝ, 3,848 katar 4,457 phuvja teli i administracija sine dendine teli renta vaŝ e manuŝa so apliciringje. Kotar oktobro 2008 berŝ, KPA angja decizija te kerel pes elektronikanc apliciribe manuŝenge so si avrijal Kosovatar thaj astargja te kerel e decizije so sine ande kotar PCC. Pali e autoritetoskoro transferi so kergja o UNMIK upral o KPA ko Internacinalno Civilno Reprezentanti, ko 19 juni 2008 e Serbijakoro gverno suspendiringja e operacije kotar o PKA ko ofisija ki Srbija, vakerindoj kaj akija agencija na arakhela e Serbongere intereson vaŝ olengere phuvja/khera so si

⁵⁸ Art. 7 katar e UNMIK-oskiri Regulative 2005/54 kotar o Fremi vaŝ e Legaripaskere Principija ko Kosovakere Policijakere Servisija, thaj e paŝe phangle amandmanija; ko 15 juni 2008 e Kosovakiri Asambleja adoptiringja e kanune vaŝ policija (kanuni vaŝ policija), Art. 7; Ministeriumi vaŝ Andrunc Butja, Administracijakiri Instrukcija 08/2009 vaŝ e Komunaker Komunitetongere Siguripaskere Konsilija, 20 mart 2009 berŝ.

⁵⁹ Dŝaindoj pali Operacionalno Phanglolafi vaŝ e Responsibilitetongoro Transferi ko Humanitarno Transporti e Minoritetongere Komunitetongo ani Kosova maŝkar o UNMIK thaj o PISG, o Ministeriumi vaŝ Transporti thaj Komunikacije lelja upri peste o sasto responsibiliteti vaŝ akava servisi, leindoj kate vi oleskoro fundiribe, menadžiribe thaj siguriteti ko januari 2007 berŝ.

⁶⁰ Dŝikote dŝala sine i evaluacija kotar o OSCE ko aprili 2009, e manuŝa so lena akala avtobusija rungje pes soske varekana kana o vakti nane ŝukar čhinavena sine pes nesave linije, rovena sipne pes vi vaŝ adava so nane ko dive buteder avtobusija. E transporteskoro godidebaskoro komiteti panda na kergja peskoro khedipe ko 2009 berŝ, thaj nekober rodipa kotar e manuŝa vi majodorig dikhena pes.

⁶¹ Sekcija I kotar e UNMIK-oskiri Regulative 2000/60 vaŝ e Rezidentalno Barvalipe thaj e Procedure thaj Evidentiribe e Kherengor Direktorati thaj i Komisija, 31 oktobro 2000.

uzurpirime ki Kosova. Akija decizija kreiringja seriozno problemija vaš o KPA thaj e dokumentongoro verificiribe, notificiribe thaj kolaborativno evidentiribe. Kodoleske e dislocirime klientija khamela pes sine te džan ko KPA-kere ofisija ani Kosova te šaj te procesirinen pengere rodipa.

E gavernostar suportirime programija save so akana egzistirinena⁶² asistirinena individualno thaj organizirimo iranibe, deindoj khera thaj kerindoj socio-ekonomikane aktivitetija vaš e manuša so iranena pes. Ko 2008 berš o Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Iranibe astargjas te legarel o implementiribe ko komunitetongoro zuraripe thaj stabilizacijakere proektija, sar vi ko javera proektija so si ko-fundirime kotar o Ministeriumi. Numa, vi majodorig lunge vakteskiri ekonomikani integracija e manušengiri si angli amende, leindoj ki godi agjar da haro bibutaribe ani Kosova.

Generalno evaluacija

O iranibaskoro procesi vi majodorig si bari buti vaš e Kosovakere institucije. O limitirimo aksesi/avibe/ dži ko khera thaj phuv, blokirime procesuiriba, nanipe ekonomikane šajipena thaj generalno nasiguripe maškar e dislocirime manuša, vi majodorig si jekh kotar e majbare pharipena/barikade/ vaš lačno iranibe. Milje dislocirime manuša vi majodorig dživdinena ko but bilačhe kondicije/usulija/ ko kolektivno centrija thaj ko naformalno mahale. O iranibe e dislocirime Romengo, Aškaliengo thaj e Egipijanongo si phareder vaš nanipe civilno registriribe thaj personalno dokumentija. Majbari sama khamela pes ko: fundiribe e proektongo vaš iranibe; iranibe e kherengo thaj phuvjako; te lačharen eps e dživdipaskere kondicije e dislocirime manušengo ko thana kote so akana dživdinena; implementiribe e KPA-gencijako mandato upral o rodipa vaš phuvjako thaj kherengo iranibe; efektivno te zuraren pes e PCC-eskere decizije thaj efektivno participiribe e manušengi so si dislocirime, sar ko centralno, agjare ko lokalno politikakoro keribe thaj ko implementiribe.

3.2. Iranibaskere asistencijakere šeme thaj tromalo leibe decizija kote ka dživdinel pes

Europako Konsili, Premeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 10: Keribe planija e asistencijakere šeme te oven buteder fleksibilno thaj te garantirinal pes o tromalipe e manuša te dživdiuen kole thaneste khamena ani Kosovo vaš sa e manuša save so si kotar e minoritetongere komunitetija.

Normativno fremi

I politika thaj o legalno fremi vaš manuša so iranena pes⁶³ autorizirimo ko 2006 si bazirimo upral e internacionalno manuškane hakajengere standardija, leindoj kate vi e Khetanutne Nacijengere Legaripaskere Principija vaš Andre ko them

⁶² UNDP-eskoro Partneriribe vaš Asisiriribe e Minoritetongere Manušen so Iranena pes ki Kosova thaj o programi fundirimo kotar e Britanijako Gaverno, dela multi-sektoralno asistiribe vaš e manuša save so korkore ja pale, organizirime iranena pes, astarindoj kotar 2005 berš. E Iranibaskoro thaj Reintegracijakoro Kosovakoro Projekti, so astargja ko 2008 berš, khamela te del iranibaskere paketija vaš 180 dislocirime familije, leindoj kate vi socio-ekonomikane asistencija. O projekti si fundirimo kotar e Europakiri Komisija, Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Iranibe thaj kotar o UNDP.

⁶³ Dikh o paragrafi 3.1 ano akava reporti.

Dislociribe kotar 1998 berš.⁶⁴ Akava reaffirmirinela e dislocirime manušengoro hakaj te iranen pes ko thana kote so sine thaj tromale te len decizija kote, ko savo than ka dživdinen, džaindoj pali e internacionalno kanunija. MAMuj akava šajipe, e politikakoro fromi dela vi alternativno solucije, leindoj kate vi e integracija ko than kote so sine angleder, ja palem ki javereder lokacija.

Implementiribe/situacija ko tereni

DŽI akana, e Kosovakere institucije thaj i internacionalno komuniteta dengje prioriteti ko iranibe ko thana kote so sine e manuša. Sine kerdine zora nekobor drom, te del pes suporti vi vaš o šajipe e dislocirime manuša lokalno te integririnen pes thaj tromale te keren decizija ko savo than ka dživdinen. Sar missal/egzemplo/ ko septembro 2008, iranibaskor proekti vaš 60 dislocirime thaj dukhavdine familije astargja te kerel pes ko Laplje Selo/ Llapllasellë (Prištinakiri komuna) ko than so si javereder kotar olengoro than kote so dživdinenas angleder. E butja ki konstrukcija thaj identificiribe ko selektirime manuša džala majodorig. Ko maj 2009, o Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Iranibe vakergja vaš adava kaj ka keren pes duj bare khera 40 apartmanencar vaš e dislocirime thaj dukhavde manuša ko Štrpce komuna thaj lokalno te integririnen pes e dislocirime Kosovakere Serboja save so dživdinenas ko kolektivno centrija. O projekti, sar te si, na kergja pes sostar na sine fundiribe. MAškar o januari 2008 thaj juni 2009 berš, jekh numero kotar e individualno manuša so irangje pes lije beneficije kotar e rekonstrukcijakiri asistencija ko thana kote so dživdinenas sine angleder, legardo kotar o UNDP-eskoro programi vaš Lačheder Parteniribe vaš Asisitiribe e Minoritetongere Manušen so Iranena pes ki Kosova.

Ki praktika, o nanipe vuže procedure vaš e alociribe e komunakere phuvjako thaj vaš kherengoro rekonstruiribe ko lokacije javereder kotar adala thana kote so dživdingje, limitirinena e dislocirime manušen tromale te keren decizija kote ka dživdinen thaj butivar sa akava, teljarela e iranibaskere inicijativengo implementiribe.⁶⁵ O problemija pašljona ko komplicirime procedure, te phenas vaš lejbe izini te vazden pes khera, bivuže legaripa vaš alociribe kotar e komunakiri phuv thaj bilache beneficjakere kriteriumija, specijalno adala manušenge so nane olen phuv, ja palem naštiti e sikaven dokumenti kaj i phuv si olengiri. Ko oktobro 2008 berš o Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Iraniba inicirinja revizija vaš e 2006 Revizirimo Lil vaš Lačheder Iranibe thaj kergja butjarni grupa vaš e legalno butja te šaj te adresirinen pes akala problemija.

Generalno evaluacija

Te kern pes buteder zora thaj te sigurinel pes iranibe ko thana kote so dživdinenas angleder, ačhovela te arakhen pes lačheder solucije, specijalno adalenge so khamena te dživdinen ko javereder lokacije, ja palem zurales te

⁶⁴ Legaripaskere Principija vaš Andre ko them Dislociribe, 11 februari 1998 (UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2).

⁶⁵ Sar missal/egzemplo/, e Kosovakere Serboja dislocirime ko Štrpce thaj Gračanica, thaj e Roma dislocirime ki Mitorovica thaj Leposavić, dŽI avdive naštine te len asisitiribe vaš integriribe ko thana vaš dislociribe, ja palem relociribe.

integririnen pes ko komunitetija kote so vi dži akana dživdingje thaj specijalno vaš e majdukhavde so dživdinena ko kolektivno centrija thaj neregularno mahale.

3.3. Repatririme manušengoro integriribe

Europako Konsili, Fremeskiri Konvancijaki Rekomandacija No. 11: Keribe asistencijakere aktivitetija thaj vužeder alociribe ko institucijengere responsibilitetija, te šaj te sigurinel pes integriribe odalenge so si kotar e minoritetongere komunitetija save so zorasar si irame ani Kosova.

Normativno fremi

Ko 2007 berš o UNMIK thaj e Provizionalno Institucijengo ko Korkorutno Gaverno (PISG) formuliringje e Readmisijakere Politika⁶⁶ thaj e Strategija vaš Repatririme Manušengoro Reintegriribe⁶⁷ te šaj te del pes suporti e manušenge save si zorasar irame palpale kotar e trinto thema palpale ki Kosova. Ko januari 2008, o UNMIK kergja transferi ko limitirime readmisijakere kompetencije, sar so si dikhibe vaš potencijalno kejsura, dži ko Ministeriumi vaš Androne Butja. Ko 1 novembro 2008 berš, e Kosovakoro gaverno astargja bilateralno negosijacije vaš readmisija nekobore Europakere thomencar.⁶⁸

Implementiribe/situacija ko tereni

Maškar o januari thaj maj 2009 berš, 1,143 manuša sine zorasar repatririme ani Kosova, kolendar 956 Kosovakere Albancija,⁶⁹ ki komparacija e 2,495 manušencar ko 2008 berš, 3,125 ko 2007 berš, 3,598 ko 2006 thaj 3,745 ko 2005.⁷⁰ Ko aprili 2008 berš e Kosovakoro gaverno finaliziringja e akcijakere plane vaš implementiribe e Strategijakoro vaš Repatririme Manušengo Reintegriribe. E Akcijakoro Plani dikhela budžetskoro relociribe kotar e relevantno ministeriumija thaj responsibiliteto kotar e relevantno centralno thaj lokalno autoritetija, sar vi vakteskiri linija vaš implementiribe. Numa, dži akana na sine kerde nisave konkretno phundre majangle te implementirinel pes akija Strategija, ja palem kergja pes nesavo fundiribe thaj nesavi specifikani reintegracijakiri asistencija vaš akala repatririme manuša. E komune na implementiringje konkretno aktivitetija te šaj te asistirinen e repatririme manušen ko sa e areje kotar khera, sastipe, edukacija, arakhibe buti, ja palem

⁶⁶ UNMIK-PISG Readmisijakiri Politika, oktobro/novembro 2007.

⁶⁷ UNMIK-PISG Strategija vaš Repatririme Manušengoro Reintegriribe, oktobro 2007. I Strategija khamela te sigurinel lačhoder solucije vaš e zorasar irame manuša ko areje, sastipe, edukacija, butjaribe, legalno reintegriribe, socijalno arka, khera thaj javer. Specijalno sama si kerdi vaš e majdukhavne sekcije kotar e societa thaj vaš e na-mažoritakere komunitetija.

⁶⁸ Ko lil dži ko Ambasadu thaj dži ko Ofisi ani Kosova, ko 15 oktobro 2008 berš, o Ministeriumi vaš Androne butja thaj o Department ovaš e Granicakoro Menadžiribe, Azili thaj Migriribe, rodingja kotar e tritone them ate astaren te keran direktno komunikacija e Ministeriumesar, thaj na sar dži akana e UNMIK-oskere Ofisosar vaš e Komunitetija, Iranibe thaj Minositongere Butja, vaš e readmisija thaj javera butja phangle e readmisijasar, astarindož kotar 1 novembro 2008.

⁶⁹ UNHCR Statistiko Dikhibe updejtitimo dži ko majeskoro agor ko 2009 berš.

⁷⁰ UNMIK Ofiso vaš Komunitetija, Iranibe thaj Minoritetongere Butja.

kergeje nesave procedure te šaj te čaljaren akale manušengere rodipa thaj trubujimata.⁷¹

Generalno evaluacija

E repatririme manušengoro integriribe vi majodorig ačhovela sar jekh kotar e majbare butja. Numa, vaš olengere khera, phuv, arakhibe buti thaj edukacija, nane kerdo khanči thaj nane kerde nesave konkretno aktivitetija vaš adava. O lačno implementiribe e Strategijakoro ka ačhol dži ko alociribe adekvatno budžetoskere resursija thaj te sigurinel pes kaj e specijalno manušengere trubujimata ka oven čaljarde, sar vi te zurarel pes i koordinacija maškar e centralno thaj lokalno institucije.

3.4. Aktivitetija te adresirinel pes e Romengeri sastipaskiri situacija ko kontaminirime kampija ko Upruno Kosovo

Europako Konsili, Fremeski Konvencijaki Rekomandacija No. 12: Urgentno keribe aktivitetija te abarmirinel pes vaš e Romengi sastipaskiri situacija ko kontaminirime kampija ko Upruno Kosovo, ikerindaj ki godji e Romengoro sastipe sar primarno sama thaj te keren pes aktivitetija te kerel pes preventive ko pasave situacije ko anutno vakti.

Normativno fremi

I legislative thaj e iranibaskere politike ani Kosova sigurinena o hakaj e dislocirime manušengoro te iranel pes olengere khera thaj phuv, sar so vakorena e internacionalno standardija.⁷² Kerdine si vi relevantno legislative thaj politike vaš e centralno thaj lokalno resabilitetija vaš e provizije pe jekha-jekh sastipaskere samakere servisija savorengere bizi dinstinkcija.⁷³ O kanuni vaš e Lokalno Korkorutno Gaverno pheneła vaš e kompetencije ko sekundarno sastipaskiri sama, specificane vaš e Kosovakere Serbongoro mažoritetakere komunitetija, leindoj kate e Upruno Mitrovica.⁷⁴ Majodoroig, o kanuni vaš e Komunitetongere Hakaja sigurineła jekha-jekh akses/avibe/ dži ki sastipaskiri sama vaš e socialno thaj ekonomikane dukhavdine komunitetija.⁷⁵

Implementiribe/situacija ko tereni

Paše 700 Roma vi majodoirgi si dislocirime ko kampija ano Leposavić/Leposaviq thaj ki upruni Mitrovica. Ko aprili 2008 berš, rateskoro testiribe kerdino kotar o lokalno ofisi e Serbijakere Institutestar vaš Publikano Sastipe thaj Protektiribe sikavgja učho nivelo plumbumi/olovo/ ko dislocirime Roma.⁷⁶ Ko maj 2008 e UNMIK-oskoro Departmeni vaš Civilnikani Administracija transferirngja o

⁷¹ Vaš dureder informacije dikhen o Reporti „Implementiribe e Strategijaki vaš Repatririme Manušengoro Reintegriribe ko Kosovakere Komune,, OSCE Misija ani Kosova, novembro 2009.

⁷² Dikh Normativno Fremi, paragrafi 3.1 akale reportestar.

⁷³ UNMIK Regulative 2004/31 vaš e Promulgiribe e Kosovakere Sastipaskere Kanuneske, 20 avgusti 2004; UNMIK Regulative 2004/47 vaš Promulgiribe e Kanunesko vaš e Hakaja thaj Resabilitetija e Kosovakere Manušenge ko Sastipaskere Samako Sistemi, 19 novembro 2004; UNMIK Regulative 2004/32 vaš Promulgiribe e Kanunesko vaš Anti-Diskriminiribe, 20 avgusti 2004.

⁷⁴ Art. 20, kanuni vaš o lokalno korkorutno gaverno.

⁷⁵ Art. 10(2) kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

⁷⁶ Dikh o Reporti „Kontaminiribe metaloncar ki Mitrovica astargja e Romane komuniteta,, OSCE Misija ani Kosova, februari 2009 berš.

responsibiliteto vaš e kampija ko Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Iranibe.⁷⁷ Ko januari 2009 berš e Sumnaleskiri Sastipaski Organizacija (WHO) akhargja vaš urgentno relociribe e dislocirime manušengo thaj adekvatno sastipaskoro tretmani.⁷⁸ Ko 7-to maj 2009 berš, e Kosovakoro gaverno sikavgja lači voja vaš adava te phandavel e kampen thaj te iranel e dislocirime manušen ki romani mahalaja ki upruni Mitrovica vaj ko thana kote so e manuša dživdinena sine angleder. Ko 28-to maj 2009 berš, e Mitrovicaki komunaki asambleja kergja regulatorno plani vaš alociribaskoro than thaj vaš keribe 184 khera ki romani mahala.

Generalno evaluacija

Deš berša pali o konflikti, na arakhle pes lače solucije vaš lačheder iranibe, ja palem alternativno relociribe vaš 700 dislocirime Roma save so sine ko than kote so sine phare metalija ko kampija ko upruno Kosovo. Kotar o januari 2007 berš, e dislocirime Roma sine ačhavdine bizi specifikano sastipaskoro tretmani vaš e efektija kotar o kontaminiribe metalencar. Vi kodo so khamela sine pes vi kotar centralno vi kotar lokalno nivelongere autoritetija te phandaven pes o kampija ko maj 2009 thaj te alocirincl pes nevo than, džl akana na arakhlja pes varesavi lačheder solucija.

4. KULTURA THAJ MEDIJAKERE BUTJA

4.1. E kulturakere barvalipasko protektiribe thaj rekonstruiribe: zoniribaskere aktivitetija; leibe ki lista kotar o kulturakoro barvalipe

Europako Konsili, Freneskeri Konvencijaki Rekomandacija No. 13: A utipasko hajraribe te protektiriben pes e religijakere thana kotar save te oven incidentija, d'kote d'ala o krućijalno procesi vaj rekonstruiribe e Serbongere Ortodoksno khangira thaj thana.

Normativno fremi

I legislative vaš kulturakoro barvalipe⁷⁹ thaj tromalipe ki religija⁸⁰ sigurinela prezerviribe thaj avipe/akscsi/ džl ko kulturakoro thaj religijakoro barvalipe. E principija thaj e provizije ko promoviribe thaj protektiribe e kulturakoro barvalipasko, dureder hramonela pes ki konstitucija⁸¹ thaj ko kanuni vaš e Komunitetongerc Hakaja.⁸² O kanuni vaš Specijalno Protektirime Zone ulavela

⁷⁷ Dži ko 2008 beršeskoro agor, e UNMIK-oskoro Departmeni vaš Civilnikani Administracija dcla sine fundiribe vaš kampeskoromenadžiribe ko Norvegijako Khangirako Ažutipe. Ko januari 2009 berš o Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Iranibe kergja kontrakti e Kosovakere Agencijasar vaš Adokatiribe thaj Zuraribe vaš administriribe duje kampencar.

⁷⁸ WHO-skiri pres konferencija ki Priština, 31 januari 2009. Majodorig, ko 27 mart 2009, o Učho Komesari vaš e Manušikanc Hakaja kotar Europako Konsili akhargja vaš urgentno akcija e dislocirime Romenge. Ko 1 aprili 2009 berš, e Kosovakoro Ombudsmani publiciringja *ex officio* reporti vaš investivgacija vaš kodi kontaminacija thaj akhargja vaš urgentno relociribe e Romane populacijako kotar adala kampija.

⁷⁹ UNMIK-oskiri Regiativa 2006/52 vaš Promulgiribe e Kulturakoro Barvalipasko (Kanuni vaš Kulturakoro Barvalipe), 6 novembro 2006.

⁸⁰ UNMIK-oskiri Regiativa 2006/48 vaš Promulgiribe e Kanunesko vaš e religijakoro Tromalipe ani Kosova (Kanuni vaš Religijako Tromalipe), 24 avgusti 2006.

⁸¹ Art. 9, konstitucijatar.

⁸² Art. 5, kanuni vaš e specijalno protektiribaskere zone.

protektirime zone ko paše 45 thana,⁸³ majbut, numa na vi ekskluzivno⁸⁴ vaš e Serbongere Ortodoksno thana kote so na del ate kerel pes but aktivitetija ko gasave areje.⁸⁵ O kanuni rodela kooperacija maškar e komune thaj e Serbongere Ortodoksno Khangiri te sigurinel pes o protektiribe e Ortodoksno Serbongere thanenge thaj te keren pes kondicije vaš harmonijakoro komunitetongoro zuraripe ko areje trujal late. O keribe jekh Implementacijakoro Monitoring Konsili (IMC) šaj te sigurinel kaj ka kerel pes vi konsultiribe vaš protektiribe e na-religijakere thanenge.⁸⁶ O kanuni vaš Planiribe⁸⁷ dikhela akala specijalno protektirime zonengi inkluzija ko planija thaj planiriba ko relevantno komune.

Implementiribe/situacija ko tereni

E Kosovakoro Instituti vaš e Monumentongoro Protektiribe (Instituti) astarela o protektiribe ko kulturakere thaj religijakere barvalipa trujal peskere regioneskere ofisija. E komunakere institucije šaj te den avtorizacija vaš vazdibe/konstruiribe/ ja palem javera aktivitetija save so šaj nesar te afektirinen e protektirime thanen, numa kana ka len hramome/skrinisardo/ izini kotar o Instituti.⁸⁸ Sar te si, e Institute isi limitirimo avtoriteti te šaj efektívno te protektirinel e kulturakere thaj e religijakere barvalipa thaj thana, thaj našti te kerel prevencija ko komune, te mangle von te keren konstruktiribaskere aktivitetija paše dži ko akala protektirime thana. Džaindoj pali e OSCE-skere observacije, 13 komune dengje dokumentija konstruktiribaske save so potencijalno šaj te afektirinen e kulturakoro thaj religijakoro barvalipasko protektiribe thaj thana so si importantno vaš e na-mažoritakere komunitetija.⁸⁹ Majdorig, e Instituteskere regionalno ofison isi limitirimo numero ekspertondar thaj nane olen gasavo kapaciteti te legaren lačheder akala protektiribaskere aktivitetija. Dureder, kotar o februar 2008 berš, o Instituti na kergja relacije e Kosovakere Serbongere komunitetosar thaj isi ole limitirimi kooperacija e Goranencar, Romencar, Aškalijencar, Egiptjanoncar thaj e Kosovakere Khorajencar (specifikane ko Prizreneskere) komunitetija. Isi sama/gindo/ vi vaš kodo so e Kosovakoro Konsili vaš Kulturakoro Barvalipe (KCCH) panda na

⁸³ Art. 7 thaj Aneksi, kanuni vaš e specijalno protektirime zone.

⁸⁴ Sar misal/egzemplo/ o historijako centro ano Prizren, o Isa Boletini Memorijalno Kompleksi ko Zvečan/Zvečan thaj o Gazimestan Memorijalno Monumenti ki Priština, i phuri phurt ko Zvečan thaj o phuro kher ko Novo Brdo.

⁸⁵ Sar so si: konstruktiribe ja palem keribe khera učheder kotar adava so si dendo, phutaribe restorantija, kafeja, rekreacijakere aktivitetija, mineralno resursengoro eksploatiribe thaj javera aktivitetija.

⁸⁶ Ko 15 juni 2008, e Kosovakiri Asambleja adoptiringja kanuni vaš specijalno protektirime zone. Phanglo e art. 4, o IMC khamela pest e ovel kerdino kotar 7 membrija, leindoj kate e Ministeriume vaš Kultura, Terne thaj Sporti, e Institute vaš e Monumentengoro Protektiribe ki Priština, e Serbijakere Ortodoksno Khangira, e Institute vaš e Monumentongoro Protektiribe ko Leposavič/Leposaviq, e OSCE, e Europakere Konsile thaj e UNESCO.

⁸⁷ Ko 17 novembro 2008, e Kosovakiri Asambleja angja kanuni vaš planiribe pali o Kanuni vaš Planiribe promulgirimo kotar e UNMIK-oskiri Regulative 2003/30, 10 septembro 2003 (kanuni vaš planiribe).

⁸⁸ Art. 3(8), kanuni vaš kulturakoro barvalipe.

⁸⁹ Kamenicë/Kamenica, Novo Brdo/Novohërdë, Viti/Vitina, Kaçanik/Kaçanik, Han i Elezit/Đeneral Janković, Štrpce/Štrpče, Ferizaj/Uroševac, Shtime/Štimlje, Glogovc/Glogovac, Vushtrri/Vučitrn, Skenderaj/Srbica, Mamuşa/Mamushë/Mamuša, thaj Dragash/Dragaš.

kompletiringja i lista kotar e kulturakoro thaj religijakoro barvalipe, thaj adžikerela pes kotar e submisija e regionalno ofisendar.

Kotar o februari 2009 berš, e Kosovakiri policija protektirinela sine nesave religijakere thaj kulturakere barvalipaskere thana so angleder adava sine arakhle kotar nesave privatnikane siguripaskere kompanije. Pali o rodibe, nesave Serbijakere Ortodoksno thana vi majodorrig si protektirime kotar o KFOR.⁹⁰ Ko 2008 thaj 2009 berš, kergje pes nekobor incidentija so afektiringje nekobore kulturakere thaj religijakere thana, specijalno Serbikane Ortodoksno thana. O bilaçhipe kerdino sine ko džami, khangirakere duvarija, ikalibe bakreskere butja kotar e khangira thaj kotar e limora thaj javera. Ko jekh vakti sikavgje pes vi nekobor pozitivno butja sar so si, astaribe thaj krisaribe e manuŝengo so kerdine kodi bibaht ko 2008 berš.⁹¹ Pali o bilaçhipe ko marti 2004 berš, i Komisija vaŝ e Rekonstrukcijakoro Implementiribe vaŝ e Serbijakere Religijakere Ortodoksno Thana⁹² (Rekonstruktiribaski Komisija) sine sigurimo rehabilitiribe ko 11 Serbijakere Ortodoksno Khangira. Numa, kotar februari 2008 berš, e Serbijakiri Ortodoksno Khangiri na kerela kooperacija e Kosovakere institucijencar thaj kerela numa tehnikani kooperacija e Kosovakere Ministeriumesar vaŝ Kultura, Terne thaj Sporti. Sar rezultati akalestar, i Komisija publiciringja nevo rekonstruktiribaskoro tenderi ko 8 juni 2009 berš.

Ko 1 juli 2008, i komuna Gjakovë/Đakovica phagergja e kulturakere thaj religijakere hakaja e Kosovakere Serbongi, odolcja so e Katedrala Sunto Trinipe transformiringja ko publikano/phutardo/ parko. I Katedrala sine phevavdi ko konfliktija so kergje pes ko marti 2004 berš thaj si than ki lista vaŝ rekonstruiribe kerdini kotar e Rekonstruiribaskiri Komisija. Pali o oficijalno rovipe kotar e Serbijakiri Ortodoksno Khangiri,⁹³ ko 18 juli i SRSG rodingja kotar e Kosovakoro Premieri „te sigurinel respekti vaŝ e hakaja e khagnirakere thaj te protektirinela o than teli ofremi vaŝ thanengoro protektiribaskoro programi vaŝ phevavdi Serbijakiri Ortodoksno Khangiri., Numa, i komuna džI akana na kergja vareso te kerel restavriribe ki phevavdi khangiri.

O fakti kaj o Instituti ko 26 juni 2009 berš dengja izini vaŝ o projekti ano Vushtrri/Vučitrn komuna te kerel pes restorani ko specijalno protektirimi zona paŝe džI ko Vojnović Phurani Phurt, vazdela bareder sama. Gasave aktiviteija si restriktirime ko psecijalno protektirime zone thaj ŝaj te del izini te keren pes

⁹⁰ O KFOR arakhela o Visoki Dečani Manastiri, e Patrijarhija ko Peje/Peč, ko Gorioč Manastiri ko Istog/Istok, Budisalc/Budisavci Manastiri ki Klina, Gračanica Manastiri ki Priština, Gazimestan memorijalno monumenti ko Obiliq/Obilić, Sunto Arhangle thaj Sunto Kiril ko Prizren, Devič Manastiri ko Skenderaj/Srbica thaj Sokolica Manastiri ki Mitrovica.

⁹¹ Ki kris ko Peč sine krisardo manuŝ ko 42 çhona/masek/ phaglpe sostar çhudija/frdingja/ granata ko Dečani Manastiri ko 2007 berš. Sine krisaribe vi mamuj e manuŝa so çorgje konstruktiribaskoro materijali kotar e khangiri ko Prizreni.

⁹² I Komisija sino kerdı ko juni 2004 berš vorbasar kotar e Provizionalno Instituti vaŝ Korkorutno Gaverno thaj e Serbijakere Ortodoksno Khangitasar te dikhel pes thaj te reparirinela pes konstruktiribaskoro procesi ko thana so sine phevavde ko konflikti ko marti 2004 berš.

⁹³ Lil kotar o raŝaj Teodosije džI ki SRSG, 12 juli 2008; thaj Lil kotar e Rerezentanto ki Serbongiri Ortodoksno Khangiri džI ko SRSG, 5 septemvri 2008 berš.

numa o Implementiribasko Monitoring Konsili (IMC). Numa, o IMC panda nane etablimo/kerdo/ thaj o sasto protektiribe ko akala specijalno zone akana kerela pes trujal o planiribe so si paše phanglo e planiribasar kotar e relevantno komune. Numa efa komune adoptiringje/lije/ planiribe khetane e Ministeriumesar vaš Trujalipe thaj Planiribe ko specijalno protektirime zone.⁹⁴ Sine kerdj jekh maškar – ministeriumengi grupa te keren o kanuni vaš e Prizreneskoro historikano centro thaj specijalno protektirimi zona, kote so isi religijakere thaj kulturakere thana save si relevantno vaš e diferentno komunitetija. I komuna akala divesa kerela o konzervacijakoro plani vaš e Prizreneskoro historikano centro ki kooperacija e UN-eskere Habitatesar.

Generalno evaluacija

Vi majodorig, o protektiribe thaj o konzerviribe ko kulturakere thana vaš sa e komunitetija, ačhovele vareso so khamela pest e kerel pes. E legalno fremeskoro bilačo implementiribe anela dži ko adava e kulturakere thaj e religijakere than ate oven vandalizirime, phevrdine, destruktirime, trujal e legalno, ja palem nalegalno konstruktiribe. Džanindoj kaj nane lači kooperacija maškar e komunakere autoritetija, o Instituti, thaj e Kosovakoro Konsili vaš Kulturakoro BARvalipe, kerdo si tikno progresi ko keribe lista kotar e kulturakere thaj religijakere thana. Nane vi publikani sama/gindo/ vaš e religijakere thaj kulturakere barvalipa kotar e javera komunitetija thaj e manuša na gindincna but vaš olengoro protektiribe ko Kosovako them.

4.2. Ažutipe vaš e culture thaj e numerikane tikneder komunitetija

Europako Konsili, Fremeskeri Konvencijaki Rekomandacija No. 14: Keribe aktivitetija te del pes ažutipe e minoritetongere kulturonge, leindoj kate vi e numerikane tikneder komuniteton, thaj te sigurinel pes kaj emanuša kotar e minoritetongere komunitetija ka len than ko decizijengoro anibe.

Normativno fremi

O kanuni vaš e Komunitetongere Hakaja protektirinela vi o hakaj e na-mažoitetongere komuniteton te keren pengere asocijacije te šaj te sikaven, kern thaj te zuraren pengiri kultura. Akala aktivitetija šaj te oven fundirime kotar e Kosovakoro Konsolidarimo Budžeti.⁹⁵ I konstitucija akharela e Kosovakere institucijen te sigurinen usulija/kondicije/ te šaj e komunitetija te arakhen, protektirinelen thaj zuraren pengoro identiteti thaj te den suporti/dumo/ vaš e komunitetongere kulturakere aktivitetija, leindoj ki godi vi o finansiribe.⁹⁶ O kanuni vaš e Kulturakere Institucije⁹⁷ regulirinela e kondicije, kriteriumon thaj e proceduren te keren pes publikanc, ja palem, privatnikane kulturakere institucije.

⁹⁴ O majpaluno dive vaš e komune te keren o planiriba sine erdimu dureder džaindoj pali o Kanuni vaš Planiribe promulgirime kotar e UNMIK-oskiri Regiativa 2003/30, 10 septembro 2003. Komune so kergje o planija si: Gjakovë/Đakovica, Gjiilan/Gnjilane, Pejë/Peć, Istog/Istok, Mitrovicë/Mitrovica, Glogovcë/Glogovac, Dečan/Dečane.

⁹⁵ Art. 5, kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

⁹⁶ Art. 58(1), konstitucijatar.

⁹⁷ UNMIK-oskiri Regiativa 2006/44 vaš Promulgiribe e Kanunesko vaš Kulturakere Institucije, 18 avgusti 2006.

Implementiribe/situacija ko tereni

Ko 2009 berš, o Ministeriumi vaš Kultura, Terne thaj Sporti (Ministeriumi vaš Kultura) trujal peskiri Divizija vaš Kulturakoro Promoviribe, alociringja budžeti kotar 325,000 Evrija vaš kulturakere projektija, sar so si e koncertija, teatro, filmi thaj folkloreskere festivalija thaj vi vaš TV programija vaš kulturakere barvalipasko protektiribe thaj egzibicije. E kriteriumen phergje 15 kotar 39 dende prjektija kotar e na-mažoritetakere komunitetija thaj sine fundirime.⁹⁸

Ko lokalno nivelo, e komune panda na kergje/etabliringje/ kulturakere institucije. Kotar i pozitivno rig, e komune ko Prizreneskoro regioni, sikavgje pes but aktivno ko dejbe dumo/ažutipe/ vaš e na-mažoritetakere komunitetongere kulturakere inicijative, vi pali adava so nasine suproti/dumo/ kotar e centralno institucije. E Prizreneskoro propozali te bajraren o budžet o vaš kultura ko 2009 berš, kotar 103,000 ko 260,000 Evrija, na sine dendo kotar e centralno avtoritetija. E komunengere kulturakere aktivitetija majbut targetirirena/asatarena/ e Kosovakere Khorajen, Kosovakere Bošnjakon, Romen, Aškaliyen thaj e Egipťjanon. Nekobor komune sine organizirime te promovirinen e Kosovakere Serbongiri kultura, thaj dži akana nasine nisave kulturakere aktivitetija suportirime vaš e Kosovakere Albancongce so dživdinena ko na-mažoritetakiri situacija. E komune majbut fundirirena kulturakere inicijativen te keren pes e publikane thaj e religijakere fest/baredivesa/. E civilno themeskere organizacije generalno dikhindoj, dena projektija dži ko komunitetongere komitetija ko komunakere komunitetongere ofisija.

Generalno evaluacija

Doborom kobor so isi finansijakere resursija, o Minsiteriumi vaš Kultura, dela suporti te keren pes e projektija so dena pes ktoar e na-mažoritetakere komunitetija. Numa, pali o reaktivno dikhibe thaj nanipe šajipe te informirinen pes sa e dukhavdine grupe vaš akala fondija, majbut projektija realizirirena pes trujale lačheder organizirime komunitetongere asocijacije. Nane nesavi specijalno politika ja palem koordiniribe e Ministeriumesar vaš Kultura te šaj o Ministeriumi te identificirinel thaj te protektirinel e culture thaj e čhibja kotar riziko hasarabistar (sar so si e Khorajengiri čhib ko Janjevo, ja palem Romani čhib ko upruno Kosovo). E komunakere institucije na dena bari zor thaj resursija te len savo te ovel suporti kotar e sentrala vaš e na-mažoritetakere kulturakoro promoviribe. E javera problemon, sar so si o bibutjaribe, iranipe e kherengo thaj e phuvjako, akana akanaske, isi prioriteti upral e kulturakoro promoviribe. JAvere rigatar e čorole komunitetija na sikavena butivar inicijative vaš e multi-kulturakere aktivitetija. Vi adava so ko komunakere budžetija isi šajipe vaš alociribe love vaš e kultura, terne thaj sporti, nane nesave normativno provizije save ka sigurinen lačheder distribuiribe akale fondengoro vaš e na-mažoritetakere komunitetija thaj olengere culture. Te organizirinen inicijative, te ikeren pengere culture, e na-mažoritetakere komunitetija majbut lena finansijakiri kontribucija kotar e internacionalno organizacije. Adava so nane

⁹⁸ E projektija sine dende kotar e Kosovakere Serboja (4), Kosovakere Khoraja (3), Roma (2), Kosovakere Albancija (1) thaj Kosovakere Bošnjakija (1). E javera trin projektija sine multietnikane.

keribe kulturakere institucije, pašljola upral o fakti so e resursija thaj e kapacitetija si limitirimo.

4.3. Kapacitetija thaj aktivitetija vaš suproti ko thaj kotar e na-mažoritetakere komunitetija ko mediumija

Kurupako Konsili, Fremeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 15: Sigeder te procesirinen pes e aplikacije vaš radio thaj TV licence thaj te del pas butipe ko mediumija vaš thaj kotar e minoritetongere komunitetija thaj te keren pes majedoratne aktivitetija te šaj sa e komuniteton te ovel aksesu ko publikane servisija ko mediumija.

Normativno fremi

I konstitucija thaj o kanuni vaš e Komunitetongere Hakaja dena šajipe e na-mažoritetakere komunitetonge te aven dži ko informacije ki lengiri čhib ko hramome thaj elektronikane mediumija, te keren pengere mediumen, te oven olen aksesi/avibe/ dži ko rezervirime frekvencije vaš elektronikane mediumija thaj te ovel olen lačo reprezentiribe ko publikane mediumija.⁹⁹ E publikane Radio Televizija Kosovo (RTK) isi obligacija te del šajipe sa e komunitetonge servisija ki lengiri čhib, trujal e majhari 10 procentija kotar o programirimo budžeti thaj 15 procentija kotar e programakoro vakti.¹⁰⁰ E publikanemediumija musaj te učaren 90 procentija kotar e teritorija thaj 90 procentija kotar e areje kote so dživdinca e na-mažoritetakere komunitetija.¹⁰¹ Panč procentija kotar e pokiba so pokinena e manuša vaš televizija thaj radio khamela pest e oven relocirime ko Fondi vaš Suporti e Minoritetongo, Multietnikane thaj Tikneder Mediumija,¹⁰² kolengoro butikeribe thaj menadžiribe si regulirime kotar o Premieri ko decembro 2008 berš.¹⁰³ E gverno isi obligacija te sigurinel jekh internacionalno frekvencijako plani te šaj e Kosovakre Serbon te ovel aksesi dži ko Kosovakoro korkorutno televizijakoro kanali vaš Serbongiri čhib.¹⁰⁴

I Korkorutni Mediengiri Komisija (Mediengiri Komisija) regulirineca e frekvencijen, e licencon vaš publikane thaj privatnikane mediumija thajkerela vi zurarela e mediumengiri politika trujal o konsili kote so musaj te ovel jekh reprezentanti koar e na-Albanongiri thaj na-Serbongiri komuniteta ani Kosova.¹⁰⁵ E Kosovako Preseskoro Konsili¹⁰⁶ (Presesko Konsili) si registririmi asocijacija e Kosovakre printime mediumengiri savi so promovirineca thaj kerela monitoring te respektirinel pes e Preseskoro Kodi vaš e Kosova,¹⁰⁷ leindo

⁹⁹ Art. 59(10) thaj (11); Art. 6(1) thaj (2), kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

¹⁰⁰ Art. 6(6), kanuni vaš Radio Televizija ani Kosova, promulgirimo kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2006/14, 11 aprili 2006.

¹⁰¹ Art. 8, Kanuni vaš Korkorutne Mediengiri Komisija thaj Mediumija.

¹⁰² Art. 20(11), Kanuni vaš Radio Televizija Kosovo.

¹⁰³ Premiereskiri Regulativa No. 01/2008 vaš Funkcioniribe e Fondeskoro vaš Suporti e Minoritetongere, Multietnikane thaj Tikne Mediumija.

¹⁰⁴ Art. 59(11), konstitucijatar; Art. 6(5) kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

¹⁰⁵ Art. 2 thaj 4(1), (4), (8), Kanuni vaš e Korkorutni Mediengiri Komisija thaj Mediumija, promulgirime kotar e ENMIK-oskiri Regulativa No. 2005/34, 8 juli 2005 berš; Art. 141, konstitucijatar.

¹⁰⁶ Kosovako Presesko Konslesko Statuti, Priština, 10 avgusti 2005. Akava statuti skrinisarde efta albanikane thaj štar na-albanikane čhibjengere mediumija.

¹⁰⁷ Presesko Kodi vaš e Kosova, Priština 18 marti 2005.

kate vi o dikhibe e rovipengoro so avena dži late kana isi bikhampaski vorba thaj defamacija.

Implementiribe/sitacija ko tereni

O signali vaš e publikane mediumengere servisija učharella numa 75¹⁰⁸ dži ko 78¹⁰⁹ procentija ko dživdipaskere areje thaj e signale nane ko Serbongere mažoritetakere komune ko upruno Kosovo (kote so dživdinena vi Kosovakere Albancija), Goranija thaj Kosovakere Bošnjakija ki areja Dragash/Dragaš thaj Prizren komune, so sikavela načaljoibe thaj rovibe maškar e manuša sostar na astarena o signali.¹¹⁰ Džaindoj pali o reporti so kergja e Mediumengiri Komisija vaš publikane servisija,¹¹¹ pohari kotar 12 procentija e diveskere RTK Radio thaj TV programondar si programija so džana ki na-Albancongiri čhib. Mamuj o kanuni,¹¹² o Radio Kosova na emitirinela programija ki na-Albancongiri čhib ki jekh frekvencija kote so džana e programija ki albanikani čhib.¹¹³ E na-Albancongere komunitetongere programija transmitirinena pes kin a-khetanutni frekvencija kola so nane lačo kvaliteti thaj o signali naučharella sasti teritorija. Vaš o aksesu ko internacionalno frekvencijako plani vaš sasto Kosovo, e Serbongere čhibjako televizijako kanali nane sigurimo thaj o gaverno dikhela javereder solucije (kabelskiri TV).

Džaindoj pali e Media Komsijakoro Direktoriumi vaš Licencirime Mediumija ani Kosova, kotar e 114 licencirime radija thaj TV stanice (92 radio thaj 22 TV stanice), 77 dena programi numa ki jekh čhib (50 ki Albancongiri čhib, 22 ki Serbijakiri, trin ko Bošnjakongiri, jekh ki Korani thaj jekh Goranengiri); 35 ko buteder sar jekh čhib; thaj numa duj vi ki Albanikani vi ki Serbikani (leindoj kate vi o programija ki Romani). Ko juli 2009 berš, e Medijakiri Komsija agorgjas i lista vaš e lunge vramakere licence. Džikote akala lunge vakteskere licence den apes ko than e harne vaktengere vaš sa e aktivno mediumija, trin ki Serbikani čhib¹¹⁴ na apliciringje vaš licencea sostar nasine olen finasijakere resursija. Odoleske, e Mediumengiri Komisija diskonektiringja olengere licence.¹¹⁵

Ko 23 juni 2009 berš o Pres Konsili kazningja e Kosovakere Albancongo magazine „InfoPress,, soske provocirinela sinc violence, harnjarela sine o hakaj vaš tromali ekspresija/vakeribe/ thaj daravclas jekhe žurnaliste ko tekstija koleske phenenas sine kaj vov si „manuš savo so kerela buti vaš e Serbongiri sekretno policija,, thaj vakerena sinc kaj vov nane „te dživdinel lungo

¹⁰⁸ UNMIK-oskoro Rpoerti vaš Progresi, 21 juli 2008, rigori 27.

¹⁰⁹ Europako Ažutipe, Lij vaš e minoritetongere hakaja, aprili 2009, rigori 16.

¹¹⁰ Ko 6 marti 2009 berš o Konsili e Bošnjakongere Intelektualcongo ki Kosova sikavgje pli sama ki trujali mesaja organizirimi ki Župa (Prizren) thaj ki Gora regioni ko Dragaš.

¹¹¹ Dikh o reporti „Monitoringo ko Masekoskoro programiribe ko Publikane Mediumija ani Kosova – Programakiri Šema - Kompatibiliteto e kanunesar vaš RTK thaj e Regulacije vaš Reklamiribe,, Korkurutni Mediengiri Komisija, juni 2009, rigori 3.

¹¹² Art. 8, Kanuni vaš Radio Televizija Kosovo.

¹¹³ E programija ki albanikani čhib den apes ko Lunge Dalge FM thaj e programija kin a-albanikani čhib den apes ko Maškarune dalge 549,0 KHz/AM.

¹¹⁴ Radio Index (Kamenica), Radio M (Babin Most, Priština), TV 3K (Mitrovica).

¹¹⁵ Dikh <http://www.imc-ko.org/index.php?id=624&l=a&p=7>.

dživdipe.,¹¹⁶ Akava artiklo, maškar javer bilačhipa, vazdela o bikhamibe mamuj e Kosovakere Serboja thaj pheravela o ruhi vaš lačhe inter-etnikane relacije. Ko pressesko lil kotar o 10 juni 2009 e Medijaki Komisija phenela kaj akava artiklo si mamuj jekh demokratikano them/societa/ thaj akhargja sa e Kosovakere institucije te len sama vaš akava incidenti.

Ko 9 juni 2009, o Fondi vaš Suporti ko Multietnikane Mediumija thaj Javera Specijalno Grupe¹¹⁷ dengja dži ko džanibe kaj 15 selektivne projektija prioritiziririna e areje so nane učarde e publikane servisondar. E nominirime projektija, dende kotar e Serboja (7), Bošnjakija (3) thaj Roma (1), ko lengere čhibja, medijakere multi-etnikane inicijative (3) thaj mediumija save reprezentiririna manušen koloni isi specijalno trubujimata (1), adžikerena finalno decizija kotar o Premieri.

Generalno evaluacija

MAjodorig khamena pes konkretno aktivitetija te šaj te implementirinen pes e normative fremestar, thaj te del pes suporti vaš e multikulturakere publikane servisija. E love so khedena pes sakova masek kotar e Kosovakiri Energetikani Korporacija vaš e RTK-akere provizije si vi vaš e manuša save so naštiti e resen akala servisija. Publikano emitirbe kin a-Albanikani čhib nane adekvatno. O nanipe publikane emitiribaskere servisija vaš e komunitetija ko jekh vast si varesavi diskriminacija. O Pres Konsili thaj e Medijengiri Komisija adekvatno reagiringje kana ko presi sikavena sine pes artiklija save so daravkerena e žurnaliston ja palen si mamuj o inter-etnikano ruhi ko jekh demokratikano them/societa/.

5. ČHIBJENGORO ISTIMALKERIBE

5.1. E legislativaskoro adoptiribe, monitoringo thaj implementiribe

Europako Konsili, Fremeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 16: Adoptiribe e neve čhibjake legislative te šaj te klarišvirinel pes o legalno istimalkeribe e čhibjengo ki relacija e administracijakere autoritetoncar, topografijakere indikacijencar thaj personalna anavengoro registriribasar, sar vi pačedar monitoriribasar ko čhibjengoro istimalkeribe ko relevantno sektorija, leindoj kate vi o krisaribe.

Europako Konsili, Fremeskiri Konvencijaki Rekomandacija No.17 Te sigurinel pes kaj i nevi čhibjengiri legislative ka džal kehtane adekvatno implementacijasar ko kapacitetija thaj procedure, leindoj kate vi o krisaribe thaj e nalagalno topografijakere anavengo pharuvipa.

Normativno fremiti

E Albancongiri thaj e Serbongiri čhib si e oficijalno čhibja ani Kosova.¹¹⁸ E kondicije teli save prendžarena pes thaj istimalkerena pes e javera

¹¹⁶ Gindipe e PReseskoro Konsilesko ani Kosova vaš o rovibe kotar e rajoni Jeta Xharra, mamuj o InfoPress magazine, 23 juni 2009. Dikh <http://www.presscouncil-ks.org?eid=2.15.216>. I decizija si vaš e InfoPress-esko artikli: „Lushtaku: Jeta Xharra si servanto ki Serbijakiri sekretno policija, - kote so lela pes o vakeribe kotar e Srbicakoro šerutno (2 juni 2009) thaj „Štar došariba vaš e Jeta,“ (4 juni 2009).

¹¹⁷ F Fondeskiri Komisija si kerdini kotar e gavernoskere reprezentantura, mediumija, Medijaki Komisija thaj Presesko Konsili (štar Kosovakere Albancija, jekh Kosovakoro Serbo thaj jekh Kosovakoro Bošnjako sar komcsarija).

¹¹⁸ Art. 2(1), Kanuni vaš e Čhibja; Art. 5, konstitucijatar.

komunitetongere ĉhibja angli e komunakere autoritetija si specificirime kanunesar.¹¹⁹ I konstitucija dela ekstenzivno lingvistikane hakaja¹²⁰ vaŝ e komunitetija. O kanuni vaŝ e Komunitetongere Hakaja¹²¹ rodela afirmativno aktivitetija te sigurinel pes kaj e na-oficialnikane ĉhibja si ikerde thaj promovirime. Nekobor komune adoptiringje komunakere regulative vaŝ e ĉhibjengoro istimalkeribe.¹²² O kanuni vaŝ e Komunakere Granice definirinena e oficijalno anava katar e katastareskere zone, komune, dizja thaj gava. Džaindoj pali o kanuni vaŝ e Identitetoskere Lila, akala identitetoskere lila ka keren pes vi ko oficijalno ĉhibja ko komune.¹²³ E personalno anava khamela pes te ovenhramome thaj registririme džaindoj pali i alfabeto thaj transkripcija ki oficijalnikani ĉhib.¹²⁴ Ko krisakere procedure kerela pes lafi ko oficijalno ĉhibja¹²⁵ savi ka khamen e manuŝa,¹²⁶ bipokinde translacijasar, te si rodimi e manuŝendar.¹²⁷ E manuŝa save so si kotar e javera komunitetija ŝaj te istimalkeren pes pengere ĉhibjasar thaj alfabetesar tromale ko sa e kontaktija e krisaribasar; kana lena thaj biĉhavena dokumentija, ko krisaribe thaj ko prosekutoreskoro ofisi.¹²⁸ Sa e hramoviha, e krisengere biltenija musaj te oven hramome ko oficijalnikane ĉhibja thaj e love vaŝ i translacija khamela pest e oven pokinde kotar e krisengere thaj e prosekutorengere ofisija.¹²⁹ O adoptiribe e kanunesko vaŝ e krisa panda adžikerela pes. E Kosovakoro Ĉaĉipaskoro Konsili organizirinela i translacija thaj lela e translatoren,¹³⁰ numa na iniciringja sublegalno aktija te regulirinela akala minimum rodipena thaj te kerel regularno egzaminacija. O gaverno kergjas trin grupu te keren moniotiringo sar

¹¹⁹ Art. 2(3) thaj (4), Kanuni vaŝ e Ĉhibja. Artiklija 7 thaj 9 specificirime hakaja e manuŝengere kolengiri ĉhib si oficijalno thaj Artiklo 8 vaŝ e hakaja e manuŝengere kolengiri ĉhib si ko oficijalno istimalkeribe.

¹²⁰ Artiklo 59(5), (6), (8) thaj (9), konstitucijatar.

¹²¹ Art. 4(9), kanunestar vaŝ e komunitetongere hakaja.

¹²² Regulacije so rodena pes kotar o Art. 2(4), Kanuni vaŝ e Ĉhibja, thaj Art. 9(2) kanuni vaŝ lokalno korkorutno gaverno.

¹²³ Ko 13 oktobro 2008 e Kosovakiri Asambleja adoptiringja kanuni vaŝ e identitetoskere lila (kanuni vaŝ identitetoskere lila). Art. 9, kanunestar vaŝ identitetoskere lila.

¹²⁴ Art. 27, Kanuni vaŝ e Ĉhibja; Art. 6, Kanuni vaŝ e Personalno Anava promulgirimo kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2008/11, 22 februari 2008.

¹²⁵ Albancongji, Serbongi, Anglikani, thaj, ko areje kute so dživdinena e Kohorajengere komunitetija Khorani. Sekcija 5, UNMIK-oskiri Regulativa 2006/25 vaŝ e Regulativno Fremi vaŝ e Krisaribaskoro Sistemi ani Kosova, 27 aprili 2006; Artiklija 2 thaj 12, Kanuni vaŝ e Ĉhibja; Art. 5, konstitucijatar.

¹²⁶ Art. 13, Kanuni vaŝ e Ĉhibja.

¹²⁷ Artiklija 13, 15 thaj 16, Kanunestar vaŝ e Ĉhibja; Art. 15, UNMIK-oskiri Regulativa 2003/26 vaŝ e Provizionalno Kriminalno Procedurakoro Kodi ani Kosova, sar so phanela (CPCK); thaj Art. 30(1) thaj (4), konstitucijatar.

¹²⁸ Sekcija 5, UNMIK-oskiri Regulativa 2006/25 vaŝ e Regufatorno Fremi e Krisaribaskere Sistemsko ani Kosova; Art. 14, Kanuni vaŝ e Ĉhibja; Art. 15 CPCK, vaŝ kriminalno procediribe, 6 juli 2003; Art. 6, vaŝ o kanuni procedurake adoptirimo Kosovakere Asamblejatar ko 29 juli 2008 vaŝ o civilnikano procediribe.

¹²⁹ Sekcija 5, UNMIK-oskiri Regulativa 2006/25 vaŝ e Regulativno Fremi vaŝ Krisaribaskoro Sistemi ani Kosova, 27 aprili 2006.

¹³⁰ Sekcija 1(4), UNMIK-oskiri Regulativa 2005/52 vaŝ o Keribe e Kosovakere Ĉaĉipaskere Konsili, 20 decembro 2005.

istimalkerena pes e čhibja.¹³¹ E Čhibjakere Komisija isi autoriteti te kerel vi administracijakere sanksije mamuj adala so ka phageren akava kanuni¹³² thaj isi ola obligacija te kerel beršeskoro reporti dži ko gverno thaj dži ki Kosovakiri Asambleja vaš e legalno thaj e javer aktivitetija kerdine ko kanuneskoro implementiribe.¹³³

Implementiribe/situacija ko tereni

Nane adekvatno koordinacijakoro sistemi te kerel monitoringo ko implementiribe e Kanunesko vaš e Čhibja, nane adekvatno manuškane thaj finansijakere resursija save so šaj te alocirinen pes. O akanutno edukacijakoro sistemi na dela šajipe vaš sikljovibe ko solduj oficijalnikane čhibja. E studentija save so sikljovenca pali o Serbijako kurikulumi ki Serbongiri čhib thaj nane olen provizije te sikljoven Albanikani čhib, džikote e Kosovakoro kurikulumi dela šajipe vaš sikljovibe ki Albanikani, numa vi ki Bošnjakongiri thaj Khorajengiri čhib thaj oleni isi provizije te sikljol pes e Serbongiri čhib.

O reduciribe e manušengo so si čhibjakere asistencija šaj te teljakerel o implementiribe e Čhibjengere Kanunesko.¹³⁴ Deš komunen nane lingvistikane asistentija, džikote e e komunengere čhibjakere asistentongoro numero pelo kotar 11 (ko 2008) ko 4 (ko juni 2009), sostar na kergja pes preinaribe ko manuša so kerena buti thaj na kergje pes neve kontraktija. Nanipe regularno sistematikane treningoja vaš e publikane administracijakere čhibjakere asistentija, harnjarela o kvaliteti ko lengere servisija.

E Čhibjakere Komisija nane budžeti, resursija thaj ofisesko than thaj vi majodorig khamela pes te sigurinel peskiri implementacija ko lakoro mandati. O keribe e Komisijako na sigurinela efektivno participiribe sa e lingvistikane komunitetongo.¹³⁵ Kotar o juni 2009 berš, adžikerela pes o gverno te kerel

¹³¹ Sekcija vaš e Komunitetongiri Inkluzija thaj Istimalkeribe e Oficijalnikane Čhibjengo ko Ministeriumi vaš e Lokalno Gaverneski Administracija; Ministeriumi vaš e Publikane Servisija, Administracijakiri Instrukcija No. 2006/10 vaš e Procedure Ko Monitoring ovaš e Oficijalnikane Čhibja ko Centralno Kosovakere Institucije; E Premiereskoro Ofiseskiri Administrativno Instrukcija No. 03/2007 Kompozicija thaj Kompetencije e Čhibjakere Komisijaki. I Komisija avgo drom arkhiljas pes ko maj 2007.

¹³² Ministeriumi vaš Publikane Servisija, Administracijakiri Instrukcija No. 2007/01 vaš e Determiniribe Administracijakere Sankcijen vaš Phageripe e kanunesko vaš e Čhibja.

¹³³ Art. 32(11), Kanuni vaš e Čhibja.

¹³⁴ E 33 komune dena buti vaš 40 čhibjengere asistentija ko juni 2009 berš thaj ko septembro 2007 berš olengoro numero sine 54. Ko ministeriumija e čhibjengere asistentija kotar 40 reduciringje pes ko 37 pali adava kana kergje pes e neve duj ministeriumija. Ko 63 krisa thaj prosekutorenge ofisija isi numa 58 asistentija vaš Albanikani/Serbongiri čhib.

¹³⁵ Džikote o Artiklo 32(10) kotar o Kanuni vaš e Čhibja rodela kana kerela pes i Komisija „te len pes ki godi e hakaja thaj e interesija sa e čhibjengere komunitetongo ani Kosova thaj te lel pes sama vaš olengere trubujimata, sar vi te reflektirinen o lingvistikano diverziteti ki Kosova,“. E Premiereskiri Administracijakiri Instrukcija No. 2003/07 rezervirincela šov ministeriumija thaj ki Kosovakiri Asambleja, bizi te konsultirinen pes e lingvistikane komunitetija.

publikani informiribaskiri kampanja, pali o promulgiribe e Kanunesko vaš e Čhibja.¹³⁶

Kotar o juni 2008 berš, jekh komuna (Klinë/Klina) adoptiringja komunakiri regulativa vaš e čhibjengoro istimalkeribe, agjare sar so rodela o kanuni. Pali o promulguribe e kanunesko vaš e Lokalno Gaverno, thaj kotar o juli 2009 berš, 16 komune adoptiringjekomunakere regulative vaš e čhibja thaj javera šov komune kerena adava. Numa, ko but akale komunakere regulativendar nane konkretno procedure vaš prendžaribe thaj e čhibjengoro istimalkeribe, implementiribe, monitoringo thaj reportiribaskere mehanizmija.¹³⁷

Numa, nekobor komune¹³⁸ prendžarge e oficijalno čhibjen trujal e neve komunakere statutija, ja palem trujal e javera komunakere decizije ko 2007 thaj 2008 berš. E Gjilan/Gnjilane thaj Mitrovicë/Mitrovica, Prishtinë/Priština thaj Vushtrri/Vučitrm komune, prendžarge e Khorajengere čhibja sar oficijalno čhib thaj adžikerela pes prendžaribe ko Lipjan/Lipljan.¹³⁹

O Ministeriumi vaš Androne Butja na dela identitetoskere lila vi ki Khorani čhib ano Prizren thaj Mamuşa/Mamushë/Mamuša. E personalno anava automatikane si registririme numa ki latinica thaj, na respektirinela pes o hramovibaskoro sistemi thaj i alfabeti kotar e komunitetakiri čhib kotar so avela o manuš so ikalela akava lil, javer dokmunti, ja palem, civilno sertifikati.

But komune kotar e centralno institucije resena dokumentija numa ki Albancongiri čhib, ja palem ki čoroli Serbikani translacija.¹⁴⁰ Nesave komune¹⁴¹ na kergje translacija e regulacijengi ki Serbikani čhib. Kotar pozitivno rig, ko Prizren, Dragash/Dragaš, Pejë/Peć thaj Mamuşa/Mamushë/Mamuša komune, akala aktija si kerde translacija thaj ko javer oficijalno čhibja. Numa na ko Pejë/Peć thaj Dragash/Dragaš, ko sa e javera komune kergje komunakere decizije thaj e anava e sokakongo thaj e dromengo si hramome numa ki jekh oficijalno čhib. O Ministeriumi vaš Transporti thaj Komunikacije generalno, siguringja e topografijakere anava te oven ko duj oficijalno čhibja ko regionalno drama, numa na sakana vužarena pes thaj čhivena pes neve. Isi varesavo trendi ko

¹³⁶ Art. 36(2), Kanuni vaš e Čhibja.

¹³⁷ Sa e regulative na lije andre o prendžaribe thaj e čhibjengoro istimalkeribe ko oficijalno areje sar so phenelas o Ministeriumi vaš Lokalno Gavernoskoro Administriribe.

¹³⁸ E Bošnjakija si oficijalno prendžarde ano Peć (komunakiri decizija 2003), Prizren (2008 komunakoro Statuti), Dragash/Dragaš (komunakoro Statuti) thaj sar oficijalno čhib ko Istog/Istok (2008 komunakoro Statuti). E Khoraja sip rendžarde oficijalno ko Prizren (Art. 2(3), kanuni vaš e Čhibja thaj komunakoro Statuti) thaj Mamuşa (komunakoro Statuti).

¹³⁹ Ko 14 juli 2009 e Kosovakiri Khorajengi komuniteta tradicionalno dživdindoj ko Janjevo (Lipjan/Lipljan) rodingja prendžaribe e čhibjaki sar oficijalno čhib.

¹⁴⁰ Dikh o Reporti vaš „Implementiribe e kanuneski vaš e Čhibja ko Kosovakere Komune,, OSCE Misija ki Kosova, juni 2008, rigori 8.

¹⁴¹ General Janković, Kačanik, Novo Brdo, Mitrovica, Vushtrri/Vučitrm, Junik, Glogovc/Glogovac, Shtëmë/Štimlje, Mališevo, Suva Reka.

nesave ministeriumengere web rigore thaj gavernoskere reportija te hramonen pes e naoficijalnike thanengere anava ki Albanikani čhib.¹⁴²

O krisariba butivar ikerena pes ki Albanikani čhib, translacijasar so del apes, te rodingje e manuša. E translatorija butivar dena numa hramonc translacija ko majrelevantno fajlija thaj dokumentija. O tikno kapaciteti te keren pes translacija e dokumentija šaj te anel dži ko adava jekh krisaribe te lel but vakti.

Ko 63 kriza thaj prosekutorengere ofisija, kobor so funkcionirinena ani Kosova, isi 58 translatorija Albanikane-Serbikane. Bute krisen thaj prosekutoren isi jekh Albanikane-Serbikane čhibjengoro asistenti. Ki Prizrenskiri kris isi numa jekh translatori Albanikane-Khorane, savo si pokimo budžetostar. E kriza thaj e prosekutorengere ofisija kolen nane čhibjengere asistentija, kerena *ad hoc* aranžmanija thaj lena translatoren/interpretatoren kotar e javera ofisija, ja palem rodona kotar e kriza te kerel pes translacija numa kana ka truhuj. Akava si na-adekvatno, specijalno ano komune kote so isi bareder na-mažoritetakere komunitetija.

Generalno evaluacija

E internaciojnalo rodipca vaš e lingvistikane hakaja e na-Albancongere komunitetongi, arakhena pes ko regulacijakoro fremi. Numa, e Kosovakere institucije na sigurincna lačheder implementiribe. Minimalno implementiribe ko čhibjengoro istimalkeribaskere standardija, jekha-jekh aksesos/avibe/ dži ko multilingvalne publikane servisija thaj efektívno participiribe e manušengo save so istimalkerena pes na-mažoritetakere čhibjencar, šaj te ovel kotar e adekvatno manuškane thaj finansijakere resorsendar save so naštit e arakhen pes, te šaj te sigurinel pes kvalitetno translacija ko kriza thaj ko centralno thaj ko komunengere civilno servisija. E akanutne budžetskere harnjariba, direktno afektirinena o implementiribe e Kanunesko vaš e Čhibja. Nanipe logistikano thaj finansijako suporti thaj kooperacija e institucijencar, kereła preventiribe e Čhibjakere Komisijake te kerel efektívno monitoringo thaj politikakere zuraribaskere mehanizmija. O legalno fremi thaj kurikulumo, khamela pest e sigurinel pes adekvatno treningo egzaminacije thaj profesionalno standardija ko manuša so kerena translacija ko kriza thaj ki publikani administracija.

5.2. Istimalkeribe e na-mažoritetakere čhibjengo ko publikane/phutarde/thana

Europako Konsili, Premeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 18: Te sigurinel pes kaj e neve čhibjakiri legislative ka ovel adekvatno implementirimi vi ko kapaciteti, vi ko procedure, lindej kate o krisaribe, nane te d'jan mauj e čhibjengere rodipencar, sar so si o ilegalno pharuvibe e anavenço.

¹⁴² Kotar o juni 2009, e Premiereskoro Ofisi 2008 gavernoskoro reporti (http://www.kryministriks.net/repository/docs/raporti_vjetor_i_puncs_se_qeverise_2008.pdf), e gavernoskoro portali (<http://www.rks-gov.net/sq-AL/Pages/InstitucioneteKosoves.aspx#>) thaj e Ministeriumesko vaš Lokalno Gavernoskiri Administracijako web rigori (<http://www.ks-gov.net/mapl/Komunat.aspx>) isi olen naoficijalno anava ki albanikani čhib, sar so si: Dardana/Kamenica, Artana/Novo Brdo, Kastriot/Ohiliq, Drenas/Gillogoe, Istog/Burim, Podujeva/Besiana thaj Tlieranda/Suhareke.

Normativno fremi

O Kanuni vaš e Čhibja thaj o kanuni vaš e Komunitetongere Hakaja promovirina thaj protektirinea o kreiribe thaj o trujalipe kote so sa e komunitetija ka šaj tromale te sikaven, te arakhen olengoro lingvistikano identiteti thaj olengoro tromalipe ki ekspresija/vakeribe/.¹⁴³

Implementiribe/situacija ko tereni

Ko, ja palem angleder kana e incidentija ko 2008 thaj 2009 berš sine reportirime phageripa e hakajesko vaš e čhibjengoro istimakeribe ko phutarde/publikane/thana. Numa, e incidentija vi majodorig kerena pes thaj generirina bisiguripe maškar e Kosovakere Serboja (thaj sigende mamuj e Roma). Nesavo drom, vi e Kosovakere Albancija si cilo kotar asavke incidentija.¹⁴⁴ Džikote tromalo istimakeribe e na-mažoritakere čhibjengo isi ko sa e multi-etnikane komune ki Priština,¹⁴⁵ Prizren thaj Gnjilane regionija nane jekh pali sa e komunitetija. Ki Gjilan/Gnjilane keribe lafi phutardes ki Serbikani thaj ki Khorani čhib si tromale, leindoj akate vi e Romane čhibja, numa varesave Kosovakere Serboja lena sama vaš olengoro siguriteto thaj na phirena but, thaj na vakerena ki lengiri dajakiri čhib, ja palem arakhena pharipena e terne Albanconcar save so na kerena lafi ki Serbhongiri čhib.

Varesave komune kerena lače inicijative thaj čhibena bilingvalno topografikane nišanija, sar ko Visoki Dečani Manastiri (Dečan/Dečane) thaj odolesar sikavena respekti vaš e na-mažoritongere komunitetija, specijalno vaš e Kosovakere Serboja (Dečan/Dečane thaj Klinč/Klina).

Vi kodo so na reportirina pes varesave incidentija, ko nesave thana e na-mažoritakere komunitetija na kerena lafi publikane/phutardo/ ko nesave thana. Sar missal/egzemplo/ ki Viti/Vitina, e Kosovakere Serboja, Kosovakere Kroatija thaj e Roma na kerena lafi ki lengiri dajakiri čhib ko phutarde thana. I situacija si buteder alarmantno kana sikavena pes nesave simbolija save so akala komunitetija garavena ko thana kote so isi mažoriteto. O negativno nakhlo vakti thaj bilači eksperienca adalc vaktendar kerela e manuša te hačaren nasiguriteto. E manuša na mangona te kerena lafi ki Serbijakiri thaj ki Bošnjakongiri čhib ko komune Malishevë/Mališevo thaj Suharekë/Suva Reka.

¹⁴³ Art. 4(2), kanuni vaš e komunitetongere hakaja; Art. 1(1) (iii), 3(1), 29(1) Kanuni vaš e Čhibja

¹⁴⁴ Ko 18 avgusti 2009, kip hurt ki Mitrovica, duj Kosovakere Albancija, džikote nakhena sine i phurt, sine stopirime kotar i policija thaj sine vakerdo olenge kaj akava kotor si Serbijakoro thaj numa Serbikani thaj Anglikani čhib šaj te kerel pes. Kurkeskoro siguripaskoro reporti, OSCE Misiija ani Kosova, situacijakoro centri, 12-18 avgusti 2009 berš.

¹⁴⁵ E manuša kotar sa e komunitetija kerena lafi ki pengiri čhib ko kurkeskoro pazari ko centro e Lipjan/Lipljanesko. E Kosovakere, Serboja, Kosovakere Bošnjakija thaj e Roma kotar e diferentno komune sakova dive kinena ko Obiliq/Obiličeskoro centro thaj pazari thaj kerena lafi ki Serbhongiri, Bošnjakongiri thaj Romani čhib. Pali o multi-etnikano pazari ko gav Bresje/Bresje te ovel dislocirimo ko Kosovo Polje, e Kosovakere Roma thaj Serbura vi majodorig kerna lafi ko lengere čhibja.

E Kosovakere Serboja thaj e Kosovakere Albancija so dživdinena ko ulavde mono-etnikane mahale na phirena ko mažoritakere dizja thaj gava. E Kosovakere Serboja so dživdinena ki Banja/Bajë thaj Suvo Grlo/Syrganë (Skenderaj/Srbica) gava thaj ki komuna Vushtrri/Vučitrn buteder khamena te oven izolirime thaj ma te phiren maškar e gava thaj dizja kote so dživdinena majbut Kosovakere Albancija. Kana e Kosovakere Serboja džana dži ko Ferizaj/Uroševac thaj ko pašeder dizja, von na ačhovena but, kerena pli buti thaj džana peske. Varekana (generalno nane reportirimo) isi verbalno incidentija kana vareko kerela lafi publikane ki serbongiri čhib, ja palem ki Albanikani. Ko Kosovakere Serbongere mažoritakere komunitetija ko Zubin Potok thaj ko Zvečan, e Kosovakere Albancongiri populacija kotar e gava na participirinela ko publikano dživdipe thaj nane olen kontaktija thaj interakcija e Kosovakere serbongere mažoritetasar. Butivar e Kosovakere Albancongo komunakoro komunitakoro ofiseri džala e Kosovakere Albanconcar kana von khamena te džan ki komuna Zvečan.

Buteder interakcija isi ko foro/diz/ Štrpce/Shtërpçë, kote so, ko bukjarne divesa, e Kosovaker Albancongere butjarne kerena tromale pli buti thaj kerna lafi ki lengi čhib, thaj komunicirinena ki serbijakiri čhib e Kosovakere Serboncar. Ki hemimi komuna Novobërdë/Novo Brdo, e Kosovakere Serboja šaj tromales te kerena lafi ki pli dajakiri čhib ki sasti komuna. E Kosovakere Serboja thaj e Roma vi majdorig lena e servisija kotar e humanitarno avtobuseskere linije. E Kosovakere Albancija, kotar javer rig na džana but akale avtobusencar. Numa, sar te si, e Kosovakere Serboja thaj e studentija džana akale linijencar, tromafeste kerena lafi ki lengiri čhib thaj na hačarena nesavo bisiguriteti.

Ki uprni Mitrovicë/Mitrovica, e nekobor Kosovakere Bošnjakija generalno kerena lafi ki Albancongiri čhib. E Kosovakere Khoraja tromale kerena lafi ki Khorajengiri čhib numa vi kana si maškar e Albancija kerena lfi thaj olengiri čhib. Ki uprni Mitrovicë/Mitrovica, e Kosovakere Khoraja na khamena te kerena lafi ki lengiri čhib ko etnikane hemime mahale, thana kote so na džana/phirena/butivar.

Ko Prizren thaj Rahovec/Orahovac, e Kosovakere Serboja tromale kerena lafi publikane/phutarde/ olengiri dajakiri čhib, sar so adava kerena e Kosovakere Khoraja ko Prizren thaj e Goranija, Kosovakere Bošnjakija ko Dragash/Dragaš. I Romani čhib kerela pes lafi numa privatno/khere/ thaj ki mahala spheres ko Prizren, numa vi phutardes ki Suharekë/Suva Reka thaj ki komuna Mamuşa/Mamushë/Mamuša.

Generalno evaluacija

Džikote o reportiribaskoro vakti sine karakterizirimo tikne numerosar katar e reportirime bilačhipena kolengiri funda si i čhib, generlano šaj te vakere pes kaj e na-mažoritakere čhibja šaj tromale te istimalkeren pes numa ko specifikane areje. Vi majdorig kerena pes incidentija mamuj e Kosovakere Serboja, thaj varekana, mamuj e Romane komunitetonge. Khamela pes jkeh proaktivno inicijative kotar e komunakere autoritetija te šaj te harnjaren pes e incidentija, te promovirinel pes i tolerancija, specijalno ko mono-etnikane areje thaj ko lokacije

kote so o iranibe si limitirimo. E lacheder Kosovakere policijakiri buti anela dži adava e na-mažoritetakere komunitetija kotar jekh, thaj i mažoriteta kotar javer rig, te bajraren i publikani sama vaš bareder istimalkereibe e na-mažoritetakere čhibjengo. Khamela pes te sigurinel pes kaj e dara phangle e čhibjakere istimalkeribasar si klasificirime, kerdini si investigacija thaj si prosekutirime sar potencijalno etnikano tikneder incidenti.

6. EDUKACIJA

6.1. Šajipa vaš interakcija maškar e čhave kotar e Kosovakere Albancongere thaj Serbongere komunitetija thaj e lingvistikakere barijerego čhinavibe

Europako Kuvli, Fremakiri Konvencijaki Rekomandacija No. 19: Arakhibe drama te keren pes šajipena vaš interakcija maškar e Čhave kotar e Serbongere thaj Albancongere komunitetija thaj te kerel pes plani savo so progresivno ka pteravel e barijeren, e lingvistikane thaj adala maškar e Čhave ktoar javereder komunitetija.

Normativno fremi

E šajipena vaš multi-lingvalno edukacija thaj sikljovibe ko duj oficijalno čhibja, nane sigurime kotar o normativno fremi. E sikle/studentija/ šaj te len edukacija ki oficijano čhib so von khamena ko sa e nivelija,¹⁴⁶ numa nane olen šajipe, ja palem obligacija te sikljojen e javera čhibja, so ple rigatar harnjarela o šajipe te komunicirinen maškar peste e Kosovakere Albancongere thaj e Kosovakere Serbongere čhave. E čhve kolengiri čhib nane jekh kotar e oficijalno čhibja, šaj te resen educiribe ki fundavni thaj ki maškaruni sikljovni ki lengiri dajakiri čhib thaj isi olen obligacija te sikljojen jekh, savi mangena, kotar e duj oficijalno čhibja.¹⁴⁷

Implementiribe/situacija ko tereni

Ki praktika, duj fizikane ulavde edukacijakere sistemija operiririna ki Kosova, jekh reportiranela e Kosovakere Ministeriumeske vaš Edukacija, Džanibe thaj Tehnologija (MEST) thaj o javer ko Serbijako Ministeriumi vaš Edukacija. Trujal e fizikane (ulavde sikljovne/škole) thaj lingvistikani separacija, vi eduj edukacijakere sistemija kerena separacija thaj ulavibe maškar e Kosovakere Serbongere thaj Kosovakere Albancongere čhave. E čhave ktoar e javera komunitetija gravitiririna trujal e Kosovakoro Serbongoro sistemi, athinela/zavisinela/ kotar e geografikane, lingvistikane thaj javera faktorija. Numa nekobor sikljovne/škole/ kombiniririna e Kosovakere Albancongere thaj e Serbongere čhaven ko ulavde smene thaj maškar lende nane nisavi interakcija.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Art. 4(4b), Konstitucijakoro Fremi; art. 19(1) Kanuni vaš e Čhibja; art. 8(1) kanuni vaš e komunitongere hakaja; art. 59(2), konstitucijatar.

¹⁴⁷ Art. 21.(1), Kanuni vaš e Čhibja; art. 8(10), kanuni vaš e komunitongre hakaja; Ministeriumi vaš Edukacija Džanibe thaj Tehnologija (MEST), Administracijakiri instrukcija No. 10/2007 vaš Sikljovibe ki Elektivno Oficijalno Čhib.

¹⁴⁸ Dikh o reporti vaš „Kosovakere Na-mažoritetakere Komunitetija ko Fundavne thaj ko maškarune Edukacijakere Sistemija,, OSCE: Misija ani Kosova, aprili 2009, rigora 15 dži ko 17.

Generalno evaluacija

Khamona pes lacheder inicijative te adresirinen pes e bariere save so čhinavena i majodorutno integriribe thaj interakcija maškar e studentija thaj e sičara kotar e Kosovakoro thaj Serbongoro kurikulumi. Vi e Serbijakoro vi e Kosovakoro kurikulumi na siguringje sikljovibe e dujen oficijalno čhibjen.¹⁴⁹ Odoleske, e avutne generacije našit e komunicirinen jekh – jekhasar, e Kosovakoro civilno servisi našit e del bilingvalno civilno servisija thaj o implementiribe e Kanunesko vaš e Čhibja ka ovel tel o riziko.

6.2. Aktivitetija te akomodirinen pes e edukacijakere same vaš e manuša save si katar e na-mažoritakere komunitetija

Eurpako Konsili, Fremeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 20: Akomodiribe e samako vaš e manuš kotar e minoritetongere komunitetija thaj keribe aktivitetija te baj te reducirinel pes o rodibe katar e paralelno edukacijakere sistemija.

Normativno fremi

I legislative adoptirimi ko 2008¹⁵⁰ dela šajipe te kerel pes educiribe ki Serbongiri čhib pali e Serbongoro kurikulumi thaj sikljovibaskere lila, so si tema vaš izini kotar e Ministeriumi vaš Edukacija, Džanibe thaj Tehnologija (MEST). Jekh korkorutni Komisija vaš e Sikljovibaskere Materijalija ki Serbongiri Čhib¹⁵¹ (Korkorutni Komisija) si kerdi ko aprili 2009 berš. Trujal e Korkorutni Komisija, o MEST khamela te zurarel Kosovakoro kurikulumi ki Serbongiri čhib dži ko 2010/11 berš. O legalno fremi¹⁵² dela šajipe e edukacijakere kompetencije te don pes ki komuna, sar ki upruni Mitrovica, kote so i publikani edukacija si ki Serbongiri čhib.

Implementiribe/sitauacija ko tereni

Dži ko juli 2009 berš, i Korkorutni Komisija na astargja te operirinel thaj nasine administracijakere instrukcije vaš adava so thaj sar ka kerel pes. Sostar duj kotar e apointirime manuša Ministeriumendar, si kotar o kabineti e Ministeresko vaš Edukacija, nane sigurimo o korkorutnipe/independence/ akale Komisijako. Majodorig, jekh kotar e Kosovakere Serbongere membrija ki Komisija, khamela pes te džal akale funkejatar soske akana si krisari ki konstitucijakiri kris. E zora kerdine angleder te zurarel pes Kosovakoro kurikulum ki serbongiri čhib savo ka ovel lačo vaš e Kosovakere Serboja, sine afektirimo kodolestar so ki akija buti na lilje than e Serbongere edukacijakere ekspertija, sostar von nane prendžarde kotar e Kosovakere institucije.

¹⁴⁹ Numa na ko Dragash/Dragaš, kote so džaindoj pali e Serbongoro kurikulumi, e Goranija sikljovena duj drom ko kurko Albanogiri čhib ko klasija kotar 3 dži ko 8 klasi.

¹⁵⁰ E sikljovibaskere lila pali e Serbongoro kurikulumi nane dendino kotar o Ministeriumi, numa jekh Korkorutni Komisija kerela e amandmanen. Dikh artiklon 12 thaj 13, kanuni vaš Edukacija ko Kosovakere Komune, adoptirimo Kosovakere Asamblejatar ko 15 juni 2008 berš (kanuni vaš e edukacija ko komune ani Kosova); art. 8(5), kanuni vaš e komunitongere hakaja.

¹⁵¹ I Komisija si kerdi kotar eita manuša apointirime kotar o MEST (3), kotar e manuša Kosovakere Asamblejatar kotar e thana rezervirime vaš e Kosovakere Serboja (3) thaj kotar e Internacionalno Civilno Repräsentantija (1).

¹⁵² Art. 21, kanuni vaš e lokalno korkorutno gaverno; art. 14 kanuni vaš e komunakiri edukacija; art. 8(6), kanuni vaš e komunitongere hakaja.

Pali o februaru 2008 berš, o univerziteti kotar e upruni Mitrovica stopiringja te prendžarel e diplomen kotar e maškarune sikljovna dende kotar e Kosovakoro edukacijako ministeriumi, thaj kodolesar e studentonge so agorgje maškaruni sikljovni ki Serbongiri čhib si but phareder te sikljoven pali e Kosovakoro kurikulumi.

Generalno evaluacija

Khamena pes intenzivirime zora/takatija/ te šaj te sigurinel pes i operacionalizacija thaj efektiviteto ki Korkorutni Komisija, thaj e Kosovakere Serbongere edukacijakere ekspertija te len participacija ki akija buti, te šaj te kerel pes jekh Kosovakoro kurikulumi ki Serbongiri čhib. Akakva procesi rodela vi publikani konsultacija thaj publiciribe/ikalibe/ sikljovibaskore lila save so ka oven bazirime upral o kurikulumi. Vi majodorig isi trubujimata kotar kooperacija ko tehnikano nivelu maškar e relevantno institucije ki Priština thaj ko Belgrad, te čhinaven pes e barijere thaj te avel pes dži ko Serbikane čhibjate Kosovakoro kurikulum vaš e studentija.

6.3. Transporti vaš e čhave kotar e na-mažoritetakere komunitetija

Evropačo Konsili, Fremeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 21: Adresiribe sar urgentno buti o sigurno transporti e čhavengo kotar e minoritetongere komunitetija kotar o kher dži ko edukacijakere fasilitacije/sikljovne/.

Normativno fremi

O Kanuni vaš Fundavni thaj Maškaruni Edukacija e komunenge dela e obligacije te organizirinel sigurno, efektivno thaj bilovengoro transporti vaš e sikle ki fundavni edukacija (klasija 1-9). E komunen nane obligacija te organizirinen o transporti vaš e studentija ki učheder edukacija (klasija 10-13).¹⁵³ E gavernoskoro responsibiliteti sit e del šajipe vaš alternativno solucije vaš e čhave ko areje kote so i edukacija ki oficijalnikani čhib,¹⁵⁴ ja palem ki na-oficijalnikani čhib¹⁵⁵ naštit e lel pes, thaj musaj te phiren dureder ko thana kote so šaj te len asavki edukacija.

Implementiribe/situacija ko tereni

I sama vaš o sigurno transportiribe e čhavengo kotar e na-mažoritetakere komunitetija, ko vakti kana reportirinela pes sine, šaj te phena reduciringja pes. E Kosovakere Serbongere studentija save so phirena ko univerziteti ki upruni Mitrovica si sigurno transportirime trujal e autobuseskoro servisi menadžirimo kotar e Ministeriumi vaš Transporti thaj Komunikacije.¹⁵⁶ I praktika ko bute Kosovakere Albancongore mažoritetakere komune¹⁵⁷ te den bilovengo transporti

¹⁵³ Art. 22, Kanuni vaš e Fundavni thaj Maškaruni edukacija ani Kosova, promulgirimo kotar e UNMIK-oskiri Regiativa 2002/19, 31 oktobro 2002, (Kanuni vaš Fundavni thaj Maškaruni Edukacija).

¹⁵⁴ Art. 19(4) Kanuni vaš e Čhibja; Art. 8.2, kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

¹⁵⁵ Art. 8(2), kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

¹⁵⁶ Dikh e Reportija vaš e Humanitarno Minoritetongoro Autobuseskoro Transportiribe ki Kosovo (novembro-decembro 2006; janvari-mart 2007; april-juni 2007; thaj juni 2008), ISCE Misija ani Kosova. Humanitarno autobuseskoro transportiribe konektirinela e Kamenica, Ranilug, Šilovo, Gnjilane thaj Mitrovica.

¹⁵⁷ Vushtri/Vučitrn, Pustë Kosovë/Kosovo Polje, Lipjan/Lipljan and Gjilan/Gnjilane.

e Kosovakere Serbongere thaj e Romane studentonge save so phirena pali e Serbongoro kurikulumeskiri edukacija, si pozitivno. Numa javere rigatar, e uprunc Kosovakere Serbongere mažoritetakere komune¹⁵⁸ na kreena asavko transporti vaš e Kosovakere Albancongere čhavenge so phirena ki teluni Mitrovica; e Kosovakere Albancongere čhave so dživdinena ki upruni Mitrovica kerena peskoro privatno transportiribe, ja palem, phirena korkore trujal e nasigurno areje te šaj te aven ki sikljovni ki teluni Mitrovica. E Kosovakere Bošnjakongere studentija, save so phirena ki maškaruni sikljovni, korkore pokinena pengoro transorti. Ko Podujevo e Aškalijengere thaj e Romengere čhave save so dživdinena ko dureder thana nane olen školako transporti.

Generalno evaluacija

I sama vaš o siguriteto bajrovela thaj e komunengere autoritetija save so operirincna teli e Kosovakoro kurikulum, generalno dikhindoj, dena transporti vi vaš e Serbijakere kurikulumoskere studentonge. E humanitarno transportengere servisongoro egzistiribe si esencijalno vaš e čhave ktoar e Serbongere komunitetija te šaj te resen dži ko univerziteti ki upruni Mitrovica thaj dživdinena ki teluni Mitrovica. Numa, kotar javer rig, e Kosovakere Serbongiri mažoritetakere komune na dena asavko transporti e Kosovakere Albancongere čhavenge so sikljovena pali e Kosovakoro kurikulumi.

6.4. Provizija kurikulumostar, lileNDAR thaj kvalificirime sičarendar vaš e numerikane tikneder komunitetonge

Evropako Konsili, Premeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 22: Te adresirinan pes e trubujimata kotar e edukacija ko minoritetongere kkomunitetongere čhibja, thaj te dikhen pes e šajjena te phutren pes klasija vaš sikljovibe olengere dajakere čhibjako thaj te čhajaran pes e rođipa vaš sikljovipa dajakiri čhib kotar e tikneder komunitetija, sar vi te del pes olenge adekvatno sikljovibaskere lila thaj kvalificirime sičara te sikaven olengiri dajakiri čhib.

Normativno fremi

O legalno fremi sigurinela o šajipe vaš educiribe ki dajaikiri čhib, ko na-oficijalnike komunitetongere čhibja kotar e hurdelin/kindergarden/ dži ki maškaruni edukacija.¹⁵⁹ I Kosova kergja vi kurikulumija vaš e fundavni thaj maškaruni edukacija ko Bošnjakongiri thaj e Khorajengiri čhib. E klasija ki fundavni thaj ki maškaruni edukacija ko na-mažoritetakere čhibja khanela pest e genca majhari 15 čhave vaš jekh sikavno (komparirimo 21 čhavencar kana i edukacija sip e Albanikani čhib).¹⁶⁰ E MEST-e isi obligacija te del e sikljovibaskere lila bilovengo vaš sa e klasija kotar e fundavni edukacija¹⁶¹ thaj adekvatno lila ki čhavengiri dajakiri čhib.¹⁶² O specifikano kurikulumi thaj e sikljovibaskere lila si vaš e „nacionalno subjektija,, sar so si i čhib, historija, arti

¹⁵⁸ Akava kerela pes ko komune Zvečan/Zvečan, Zubin Potok, and Leposavić/Leposaviq.

¹⁵⁹ Art. 4(4b), Konstitucionalno Fremi; art. 3(2c), Kanuni vaš Fundavni thaj Maškaruni Edukacija; art. 20(1), Kanuni vaš e Čhibja; art. 8(1), kanuni vaš e komunitetongere hakaja art. 59(3), konstitucijatar.

¹⁶⁰ Art. MEST Administracijakere Instrukcija No. 16/2002 vaš e Determiniribe e Relacijako Sikavno-Studenti, 17 oktobri 2002 berš.

¹⁶¹ Sekcija 3(2b), Kanuni vaš Fundavni thaj Maškaruni edukacija.

¹⁶² Sekcija 7(6), Kanuni vaš Fundavni thaj Maškaruni Edukacija.

thaj muzika e komunitetongiri.¹⁶³ I legislativa¹⁶⁴ majodorig rodela kaj i edukacija ko na-mažoritetakere čhibja ka ovel kerdini kotar e kvalificirime manuša so šukar džanena i čhib; thaj olenge, te rodingja pes, te del pes adicionalno profesionalno treningo thaj finansijakoro đumo/arka/. E menadžerija thaj e sičara ko publikane edukacijakere institucije save so operirina e na-mažoritetakere čhibjencar, khamela pest e oven kotar adala komunitetija, ja palem, te oven šukar prendžarde akale komunitetoncar.

Implementiribe/situacija ko tereni

Ko Kosovakoro edukacijakoro sistemi, zurarde si e kurikulumija ki Albancongiri, Khorajengiri thaj e Bošnjakongiri čhib. E Kosovakere Bošnjakongere thaj e Kosovakere Khorajengere¹⁶⁵ čhave šaj te sikljovent ki lengiri dajakiri čhib, numa nane sikljovibaskere lila bazirime upral o kurikulumi vaš e maškaruni edukacija, thaj varekana, vi ki fundavni edukacija. Ko 2008/2009 sikljovibaskoro berš, e Studentija ki Bošnjakongiri thaj ki Khorajengiri čhib telje na-kompletirime kopletija sikljovibaskere lila bilovengo vaš e klasija 1 – 5 kotar o MEST. E komunitetongere specifikane „nacionalno subjektongere,“ sikljovibaskere lila vaš e Kosovaker Bošnjakongere thaj Kosovakere Khorajengere čhave, unde si kotar e Bosna thaj Hercegovina, ja pelm kotar Khoranipe, thaj na reflektirinena e Kosovakere kurikulumu thaj akale komunitetongoro identiteti. Akala lila butivar si phuraneder edicije thaj butivar e sičara kerena e čhavage diktatija.

E Romane čhaven isi aksesi dži ko limitirime klasija vaš olengiri dajakiri čhib numa ko nekobor Serbongere kurikulumoskere sikljovne/škole/, džikote sikljovibaskere lila ki Romani čhib, na reflektirinena e lingvistikane thaj kulturakere specifike e Romane komunitetongi ani Kosova. O MEST iniciringja projekti te keren pes Kosovakoro kurikulumu thaj sikljovibaskere lila vaš e Romane čhibjakoro sikljovibe ko 2009 berš. E Kosovakere Albancongere čhave kotar upruno Kosovo šaj te len fundavni edukacija ki lengiri dajakiri čhib, numa e komune kote so van dživdinena na dena suportu akale provizijake vaš gasavi edukacija. E Serbongiri kurukulumeskiri edukacija vaš e Kosovakere Bošnjakongere čhave ko upruno Kosovo nane adaptirimi ko akale čhavengoro kulturakoro diverziteti.

O Kosovo dela limitirime šajipena vaš učheder edukacija ko na-oficijalniane čhibja.¹⁶⁶ E studentija kotar e na-mažoritetakere komunitetija butivar

¹⁶³ Art. 8(12) kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

¹⁶⁴ Art. 8, kanuni vaš e komunitetongere hakaja.

¹⁶⁵ Ki Mitrovicë/Mitrovica, Vušitri/Vučitrn thaj Janjevë/Janjevo, e Kosovakere Khorajengere čhave phirena pali e kurikulumu ki Albancongiri čhib thaj na rodona klasija vaš olengiri dajakiri čhib. Numa, nesave olendar džana majdur ki maškaruni edukacija ki Khorajengiri čhib ki Priština.

¹⁶⁶ E Priština-koro Univerziteti dela šajipena vaš edukacija ki Bošnjakongiri thaj ki Khorajengiri čhib; Khorajengiri filologija (50 thana), Bošnjakongiri thaj Khorajengiri čhib vaš e sičara (sako po 35 thana), informacijakiri tehnologija (ki Bošnjakongiri čhib 35 thana) thaj biznis administracija (ki Bošnjakongiri čhib 80 thana).

migririme, ¹⁶⁷ te šaj te bajraren pengere opcije. Ko 2009 berš o MEST simplifiseringja o procesi thaj reduciringja e pokimata vaš prendžaribe e edukacijakiri so e manuša lilje avrijal o Kosovo. ¹⁶⁸ Akava sine lače majbut vaš e Khorajengere studentija save so lilje učeder edukacija ko Khoranipe. E Prištinakoro Univerziteti dela rezervirime thana vaš Albancongere čhibjakiri edukacija numa vaš e specifikan komunitetija. ¹⁶⁹ Kotar e 2008/2009 e univerzitetija teli e Serbijakiri administracija nap rendžarena e diplome kotar e Kosovakoro kurikulumi vaš agordine maškarune sikljovne/škole/, so afektirina e Kosovakere Bošnjakongere studenton te aven dži ki učeder edukacija ki Serbongiri čhib. ¹⁷⁰ But sigate khamela te kerel pes treningo vaš kvalificirime univerziteteskere profesoriija ki Bošnjakongiri thaj ki Khorajengiri čhib. Majdorig, nane vi but profesoriija save so sikavena ki fundavni thaj ki maškaruni sikljovni ki Bošnjakongiri thaj ki Khorajengiri čhib, thaj bute olenge khamela pes akademijakere kvalifikacije. I opcija palem, te anen pes profesoriija avrijaldan si but kuč. O Khorano gaverne pokinela vaš profesoriija avrijaldan te sikaven ko Prizreneskoro Edukacijakoro Fakulteti, vi adava so akala kursija ki Khorajengiri čhib si limitirime. Ko maj 2009 berš e Prištinakoro Univerziteti hramongja kooperacija e Univerzitetoncar kotar o Sarajevo, Tuzla, Zenica thaj Mostar. Konsekvntno, e Edukacijakoro Fakulteti ko Prizren planirina te phutrel neve katedre vaš e Bošnjakongoro kurikulumoskere sičara, thaj vaš matematika thaj tehnologija. Avdive ano Kosovo e kateder ko Kosovakere Bošnjakongiri čhib na dela šajipe vašsikljovibe vaš sičara pe sa e subjektija so isi ki maškaruni sikljovni/škola/. Vaš akala subjektija/predmetija/ e studentonge kotar e Bošnjakija thaj Khoraja o sikljovibe ikerela pes ki Albancongiri čhib thaj i simultano translacija vaš akava nane adekvatno. Avibe dži ko profesionalno zuraripaskere treningoja si limitirime vaš e Serbongere kurikulumoskere sičara, sar so si dendino avrijal Kosovatar, thaj nane specifisirime treningoja vaš e Romane čhibjakere sičara.

Generalno evaluacija

Khamela pes te alocirinen pes finansije te šaj te sigurinel pes kompletno publiciribe thaj distribuiribe e sikljovibaskere lilengo ki Bošnjakongiri thaj ki Khorajengiri čhib, vaš sa e klasija thaj subjektija/predmetija/ ki fundavni thaj ki maškaruni edukacija, te šaj te zurarel pes o kvaliteti e lilengo thaj te kerel pes

¹⁶⁷ E Kosovakere Khoraja, Kosovakere Bošnjakija, Goranija, Roma, Kosovakere Kroatija, thaj vi e Kosovakere Albancija thaj e Kosovakere Serbongere studentija. E Kosovakere Khorajengere studentija šaj te len stipendija kotar e Khoranipaskoro gaverne.

¹⁶⁸ MEST, Administracijakiri Instrukcija No. 8/2009 vaš e Principija thaj Procedure vaš Prendžaribe e Diplomengo Lende kotar e Uče Sikljovne thaj Univerzitetija avrijal o Kosovo.

¹⁶⁹ Ko 2008/2009 E Prištinakoro Univerziteti rezerviringja 134 thana ki Albancongiri čhib vaš e Kosovaker Khoraja, Kosovakere Bošnjakija, Roma, Aškaliethaj Egiptjanija. O fakti kaj vi e manuša avrijal Kosovatar thaj kotar e na-Albancongere komunitetija šaj te aplicirinen numa ko kvote rezervirime olenge thaj kaj si kotar akala komunitetija šaj te sikaven lilesar kotar adila komunitetakiri organizacija.

¹⁷⁰ Ko akademijakoro berš 2008/2009 o MEST autoriziringja ikalibe duplikatija sertifikatondar pe save o UNMIK khuvela šembili so dengja šajipe e Kosovakere Bošnjakongere studentonge te phiren ko univerzitetija ki upruni Mitrovica thaj ki Srbija. Numa, ko 2009/2010 berš o ministeriumi na autoriziringja akija praktika vakcrindoj kaj akana naštit e khuyen pes e UNMIoskere štembilija.

profesionalno translacija ko lila kotar e generalno subjektija/predmetija/. Vi majodorig isi trubujimata te prioritizirinen pes thaj te zuraren pes e kurikulumija vaš e „nacionalno subjektija,, vaš dajakiri čhib, historija, arti thaj muzika vaš e majdukhavdine komunitetija. Majodorig, te buhljaren pes e studije ko na-oficijalnikane čhibja te šaj te vazdel pes o numero kotar e kvalificirime sičara save so vi majodoirg ka len profesionalno treningo. O zuraripe e maškarkurikularno subjektija/predmetija/ vaš interkulturakiri edukacija si but importantno vaš e komunitongere hakaja, maškarkulturakiri edukacija thaj haljovibe.

6.5. Aktivitetija te vazdel pes o avibe dži ki edukacija thaj olakoro agoripe vaš e Romengere, Aškaliengere thaj e Egiptjanongere komunitetija

Europako Konsili, Fremeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 23: Te keren pes konkretno phundre majjangle thaj te adresirinen pes a Romengere, Aškaliengere thaj e Egiptjanongere trubujimata, thaj te sigurinel pes kaj akala komunitetija ka phiren thaj ka ačhoven ko edukacijakoro sistemi sa džikote na agorena I sikljovni.

Normativno fremi

Te šaj te vazdel pes e edukacijakoro integriribe e Romane, Aškaliengere thaj Egiptjanongere komunitetija, e strategije,¹⁷¹ adoptirime kotar o MEST thaj o gaverno ko 2007 thaj 2009 berš, rodona konkretnoaktivitetija sar so si: te astarel pes o ikljovibe sikljovnendar; te trenirinen pes sičara vaš akala komunitetija ko sa e nivelija; te del pes olenge bilovengoro transporti thaj sikljovibaskere lila vaš e majdukhavdine familije; te kerel pes kurikulumi vaš e Romani čhib thaj te lel pes olngiri kultura thaj historija ko generalno kurikulumi; te del pes arka e čhavage save nisi pharipa ko siljovibe; thaj te vazdel pes sama maškarengere dada thaj daja vaš e edukacijakiri importanca.

Implementiribe/situacija ko tereni

E gavernoskiri strategija vaš e Romane, Aškaliengere thaj Egiptjanongere komunitetongoro integriribe panda nane implementirimi sostar nane akcijakere planija thaj budžeti, sostar e MEST-eskiri strategija pašljola upral pakjaibe ko donacije avrijal. Vi ano duj kurikularno sistemija¹⁷² e Roma, Aškalije thaj e Egiptjanura nane lačhe integririme. E čhavore akale komunitondar, specijalno e čhajora, si kovle thaj naj ande e škola, thaj si edukacijaki ekskluzija. Naj efektívno sistematsko kerimatar so ka adresirinen o čororipe thaj I edukacijaki ekskluzija. E lendine kerimata¹⁷³ čuvindoje andre e stipendije¹⁷⁴ si majbut *ad hoc*

¹⁷¹ MEST Strategija vaš e Romane, Aškaliengere thaj Egiptjanongere Komunitetongoro Integriribe ani Kosova – Edukacijakiri Komponenta 2007-2017, juli 2007; Strategija vaš e Romane, Aškaliengere thaj Egiptjanongere Komunitetongoro Integriribe ani Kosova 2009-2015, rigore 34-44, Priština, februar 2009.

¹⁷² E Roma so dživdinca ko areje kote so dživdinca e Kosovakere Serboja džani pali e Serbhongoro kurikulum; džikote e Roma so si paše dži ko Albanongere areje, sar vi e Aškalije thaj e Egiptjanura, phirena pali e Kosovakoro kurikulum.

¹⁷³ Dikh o reporto ž E 'Kosovako Na-madžoritetake komuncande e Primarno vi Maškarutni edukacija', – OSCE-ski Misija ande e Kosovo, Aprilo 2009, p.14. Astarde klasora, ažutipaske aktivitetija vaš e čavore avrijal kotar e edukacija, vaj feibe sama pe kampanje organizirime kotar e varcave komuneskolevaj NGO vi *ad-hoc* doncije vaj školake lila kotar e Kosovake thaj e Serbijake Ministeriuma pe Edukacija vaj NGO

vaj lokalno naturatar sar o slobodno deibe lila kotar e vrama pe vrama. Dži kote o MEST-sko proekto pe Romano čibjakero vazdipe džala kotar e 2009, sar komunako-specifično edukacijakero temato so dela šaipen akale komunenge te araken pesko identiteto thaj kultura savi so naj prezentirimi ande e Kosovako kurikulumo. E romane čavoren si aksesu pe siklana numa pe Serbijako-školako kurikulumo. Naj univerzitetesko kurikulumo so ka kerel sigurno o treningo baš e Romane čibjakere sikljara. Nekobor studentora kotar e akala komune agorisarde maškarutni škola thaj lije pesko šaipen te resljaren e kvoti¹⁷⁵ rezervirime vaš e lenge komuneande e Prishtinî/Priştinako Univerzitetu.

Generalno evaluacija

Cikno progreso sine kerdino te vazdel pes e edukacijakero aksesu vaš e Roma Aškaliye thaj e Egipjanengere čavenge. E lendine strategije vi politike naj implementirime ni akana thaj naj len adekvatno thaj finansisko ažitipen kotar e Kosovako Konsolidarno Budžeto thaj ačovelu pe donorengelove. E kerimatar lendine sar *ad hoc*, si kerdine kotar e civilno societake organizacije, so trubuj te oven integririme ande e buteder sistematično resljaripe kotar e responsibilno institucije.

6.6 Kerimatar te keren sigurno e edukacijakero aksesu ande e Goranengeri komuna

Eurapačko Konsilo, Bučarni Konrecijaki Rekomandacija No.24: Dela fleksibiliteto pe edukacijakere reformengo implementiribe e čavenge kotar e Goranengeri komuna udolenge so naj integririme ande e novo edukacijakero sistemo.

Normativno fremi

O legalno bučarno plano dela protekcija pe edukacijakero aksesu pe dendino oficijalno čhib pe sa e nivelora sa e komunenge ande e Kosovo.¹⁷⁶

Implementacija/situacija ko tereni

O dendino kurikulo, na dela aksesu e čavorengelove kotar e Goranengi komuna pe komunako-specifično edukacijakere tematora thaj odoleja našti te keren protekcija pe pesko identiteto. Ande e Dragash/Dragaš, bareder kotor kotar e komuna andas decizija te resljaren edukacija pe Serbijaki čhib, so šaj te resljarel pes telal e Serbijako kurikulumo. Dži pe 2006, e sikljara na mangenasa te skrinisaren pesko kontraktu e komunasar Dragash/Dragaš, soske lenge kontraktora sas dendine kotar e Serbijako Edukacijakero Ministeriumosar. Odoleske ande e Septembro 2008 berš i komuna ande e Dragash/Dragaš lijas e siklaren palpale. Sar rezultato kotar e Septembro dži pe Decembro, 135 Goransko čavore našti te den andre ande e škola thaj te resljaren edukacija pe Serbiaki čhib. Ande e Januaro 2009 Gorani čavora thaj e sikljara gele ande e satelisko škole paše e gava thaj činvade peske kontaktora e Kosovake-

¹⁷⁴ Čovardešto anualo 50 Euro stipendija sas dendine ande e 2009 kotar e Komunengo Ministeriumo thaj e Irisarde palpale vi 39 Khetanutne Nacijengo Vazdipasko Programo stipendije dendine avrijal ande e Prizren vi Ferizaj/Uroševac.

¹⁷⁵ 38 rezervirime thana ande e 2008/9 thaj 58 ande 2009/10. Univerzitetu pe Prishtinî/Priştina, phendino vaš e studentongi registracija ande e avgo berdš akademsko heré 2008/9 vi 2009/10

¹⁷⁶ Dikh o butikeribasko fremo, paragrafo 6.1, 6.2, 6.3, 6.4 kotar e akava reportu.

kurikulumsa buarnencar thaj e čavencar. E ulavde gava, dur jekh thar o aver, najibe than vaš e škola andas problemora e organizacijenge regularno so keren bući pe edukacija. Pe 3 Marto 2009, džaindoj palik o kontrakto fascilitirimo kotar e OSCE-sko Učo Komesarijato pe Nacionalno Minoritetija thaj o OSCE ande e Kosovovaki Misija, buteder kotar Gorani sikljara vi čavora¹⁷⁷ jekhe vramake irisardkotar e kereske regulacije thaj o nasulipee pes ande e škole. Pe 17 Marto 2009, palik o mukhibe e školake regulacije thaj o nasul vakeripe kotar e direktoro pe Kosovako-kurikulummanuj e Serbijako-edukacijako kurikulum e sikljara palik gele peske. I komuna dijas peske regulacije ande e kher, kerdas negociacija te arakhel love thaj dijas aver solucije, numa palik e bučara thaj e čave na irisarde pes. Vi pali e OSCE-ski mediacija e Serbijake edukacijake autoritetija na lije pundre anglal te keren sigurno e sikljarengenge te irisaren pes telal e sa pokimatar pe lengo pokimatar. O na haljovibe thaj I destrukcija, nevo propozalo kasko ciljo si psihičko vaj separacijako pharuvibe pe Serbijako-kurikulum e čavengi dar o iranibe pe adekvatno Serbijaki čhib vaš e Goranengere čave ande e školako berš 2009/2010.

Generalno evaluacija

Ande e školako berš 2009/2010 sa e interesentora panle e Kosovake thaj e Serbijake kurikulumane silen šaipe thaj obligacija te keren sigurno kaj e Gorani čavore irisarde pes pe khetnutno multikurikulumo ande e školako kher thaj resljaren adekvatno edukacija pe čhib so von khamen. O konflikto maškar e Kosovako thaj e Serbijako kurikulumo trubuj ma teancel telal e riziko o hakaj e Gorane čavorengenge pe edukacija. E opozitno pozicije ulavena e reprezentaton kotar e Dragash/Dragaš komune, e Goransko sikljaren thaj e Serbijako Ministeriumo pe Edukacija; buteder, e Gorane čavoren so akak si segregirime kotar e Kosovake Albancor vi e Bosansko čavoren. E Gorane sikljovengenge thaj e direktoreske pe Serbijako kurikulumeski školan sas dendino propozalo pe iranibaske solucije bazirime pe psihičko segregacija, sar so si separantno sikljovibaske khera vaj rekonstrukcija pe ulavibaske duvarija, separantno smeni, konkretno separacije vi akak naj kerdine te kerel sigurno o avipe palpale thaj I reintegracija e Gorani čavengenge ande e multi-etničko škola.

7. PARTICIPIRIBE

7.1. Populacijako popis/census/ vi participacija kotar e na-madžoritetake komune

Europako Konstito, Bušaripaski Konvencijake Rekomandacije No.3: Navramaki organizacija pe lista so te kerel pes e populacijaja vi e familiengo census/popis džil kute o maksimalno niveloe participacijako ande e sa e komune ka ovel siguririmo thaj o popis ka ovel jekh thaj jekh e internacionalno standartencar.

¹⁷⁷ E čavora thaj e sikljara kotar e 5-8 klaso irisarde ande e škola kotar e 3 džil pe 8 marto 2009. E čavore kotar e 1-4 ni irisarde pes soske o direktoro kotar e Kosovako-kurikulumo kerdas prevencija pe Gorani sikljara ma te irisaren pest thaj manglas te kerel kontrola pe Serbijako-kurikulum edukativno proceso.

Normativno fremi

O Zakono pe Kosovaki Populacija thaj e kherengo Cenzuso¹⁷⁸ dela I pakiv ande e Statistikako Kosovako ofiso (Statistikako ofiso) thaj ande e Centralno Popiseski Komisija sar glavno badani vaš e khedine informacije.¹⁷⁹ I Europaki Komisija, o Europako Konsilo thaj o UMNİK (ande e anav kotar o Ministeriumo pe Javutno Serviso) skrinarde Memorandum pe Haljovibe¹⁸⁰ kerindo Internacjonalno Monitoringeski Operacija (IMO) kasko mandato si o monitoring thaj e popiseski preparacija.

Implementacija/Situacija ko tereni

Sar dujto palik o pilot testo khedino ande e 2006, e terenesko testo kerdas pes ande e 27 Oktombro vi 10 Novembro 2008 ande e selektirime arej¹⁸¹ ciljosar te kerel pes testo pe popiseske materijalora, ćuvindo ande vi e phumisake liste, instrukcije vi procedure kasko specijalno fokusos si diferentno etnikane komunc so si involvirine. DŽI kote e Statistikako Ofiso laćarel peske tehniko kapacitetora, o terensko testo dela konfirmacija kaj trubuj dureder progreso. E Statistikako Ofiso trubuj buvleste te kerel analize soske ked apes bojkot ande e 2006 pilot testo kotar e Kosovake Serbora vi e Romane komunethaj naj vazdimo konkretno plano vi strategije so ka den vast sa e komunenge te len participacija ande e popis/census.¹⁸² Palik o „amalikano vi na reprezentativno šarmo kotar e komunengo testo,¹⁸³ I sukcesivno/laćel participacijape na-madžoritetake komuneande e terenesko testo, na dena indikacije kaj e kondicije so kerena promocija pe participacija e Kosovake Serbonge thaj e Romenge sas kreirime. E dikhijaja te resljarel pes khetano haljovibe pe nesavo khetanutno popisesko datuno, thaj save kondicije te resljaren pes anglder o popiso te avel kerdo, I Europaki Komisija, pe 24 Marto 2009, organizirinja mesaja phućindo sa e akteren¹⁸⁴ te prezentirinen pesko gindipe. Pe agor ande e 25 Juno 2009, o Kosovako gavermento phendas kaj o Kheribe thaj e populacijako Popiso ka ovel pe 30 Marto vi 11 Aprilo 2011.

Generalno evaluacija

O šaipe te astarel pes „ćaćuni ... informacija si angluni kondicija... te del pes vast pe efektivno egaliteto ande e na-madžoritetake komune,¹⁸⁵ specijalno deindo

¹⁷⁸ Zakono pe Kosovaki Populacija vi e Kherengo Popiso/Cenzuso phendini kotar e UMNİK-ski Regulacija 2004/53,9 Decembro 2004.

¹⁷⁹ Art. 5 thaj 12 Zakono pe Kosovaki populacija vi Kherengo popiso/Cenzuso

¹⁸⁰ Memorandumo pe haljovibe dijas ande e zor pe 24 Marto 2006

¹⁸¹ Ande Dragash/Dragaš, Lipjan/Lipjan, Mamuşa/Mamushí/Mamuša, Prishtiní/Priština, Prizren vi Vushtrri/Vučitrn komune.

¹⁸² Reporto kotar e Oktombro 27-10 Novembro 2008, Terenesko Testo, Khedino kotar e Legaribsko manuć kotar e Mendžment Grupa, imo, Baro Komiteto, 11 Decembro 2008, paragrafo 67.

¹⁸³ Ibid, paragrafo 11.

¹⁸⁴ Chuvindo e: UNMIK-ko, Europako Konsilo, UN Statistikaki Divizija, UN Ekonomikani Komisija vaš e Europa, UN Populacijako Fondo, Internacjonalno Cvilno Ofiso

¹⁸⁵ Komentaro pe Efektivno Participacija e Manuşengi so Avena kotar e Nacionalno Minoritetija pe Kultura, Socio vi Ekonomikano Dživdipe ande e Javutne Buća (Komentaro pe Participacija), Deibasko godzi Komiteto pe Butikeripaski Konvencija 27 Februaro 2008, p.4.

tendencije te len pes politike vi legislative bazirime upral e etnikano numero.¹⁸⁶ Sar te si , e Kosovake institucije na resljarde e kondicije te regalen o popiso jekh thaj eee internacionalno standardencar. Majangle, e akanutni politikaki situacija¹⁸⁷ na resljarela e principora pe sasto uçaribe vi univerzalnost khetane e definirime teritorijaja.¹⁸⁸ Dujto, I sasti participacija kotar e sa komunc, čuvindoj andre e našle vi e dislocirime manušen ačovela sar diskutabilno thaj legalno problematično.¹⁸⁹ Trito, te resljaren pes e vaver kondicije, sar, I čhib vi i bazake informacije¹⁹⁰ vaj o etnikano- korkorutno prepindžaripc, ačovela te ovel adresirimo.

7.2. Personalno data/informacija relitirimi e komunake relacijaja

Europaku Kunsilo, Butikeribaski Konvencijaki Rekomandacija No.5:Lendine kerimatar te kerel pes siguruo I efektivno protekcija pe personalno informacije relitirimi e komunake relacijaja.

Normativno fremi

I konstitucija dela garancija pe protekcija vaš e personalno informacije vi dela regulacije pe modelora pe lengi kolekcija, protekcija, aksesio, korekcija thaj leibe e zakonesko.¹⁹¹ Sar te si gasavo zakono si telal o draft faza. Definirirela informacije relitirime e komunake relacijaja sar „senzitivno personalno data/informacija, thaj rodela adekvatno legalno protekcija, praktično sar te legarel pes,¹⁹² jekh thaj jekh e Europake Konvencijaja vaš e Protekcija pe Manušikane Hakaja vi Fundamentalno Slobodije thaj lenge krisaripaske praktike.¹⁹³

Implementacija/situacija ko tereni

Vi palik adava so e legislativako drafto crdijas ande e Julio 2007 ande e kontinuiteto sine dikhlo palik pe 19 Februaro 2009, o Ministeriumo pe Andrune Buća kerdas bućarni grupa te kerel pes o draft zakono pe informaciengi protekcija thaj pesko žutipen asistencijaja sine dendini kotar e Europaki Komisija. I inter-ministeralno bućarni grupa, si kompozirimi kotar e reprezentatora tari civilno societa vi vaver lokalno vi internacionalno aktora,

¹⁸⁶ Art. 64(2), konstitucija; Arto.12(6), zakono pe komunenge hakaja; Art.54 vi 61, sikavdo zakono pe lokalno gaveruo; Art.2(3),2(4) Zakono pe Čhibja.

¹⁸⁷ Čuvindoj andre o najibe pe *de facto* e autoritetija kotar e Kosovake institucije pe madžoriteta vaš e Kosovake Serbijaki populacija te kerel influence ande e trin komune kotar e Ibar/Ibër River (Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zveçjan and Zubin Potok) maškar e Kosovoke Serbora vi Roma bojkoto kotar e Kosovake institucije palik e 2008 politikake khedipena.

¹⁸⁸ UN-ske principoravi Rekomandacije vač e Populacija vi Kherengo Cenzuso/Popiso, Revizija 2, 2008, Esencionalno kotora, p.8.

¹⁸⁹ I definicija kotar e ‚Beshibaski populacija‘ pe Artiklo 3(a) mukhela phutardes o phučipen pe našle thaj dislocirime manuša.

¹⁹⁰ Dikh paragrafo 7.2 kotar e akava report.

¹⁹¹ Art.36(4) konstitucija.

¹⁹² Art.8 kotar e EU Direktiva95/46 pe protekcija e individuengi relitirimi pe proceso kotar e personalno data thaj slobodno mičkipe kotar e gasavi data, 23 Novembro 1995.

¹⁹³ Arto.22(2) Vi 53, konstitucija. I Konvencija si direktno pe zor ande e Kosovo thaj sip e konflikteske kherutne-legalno provizije thaj o akto kotar e javutne institucije. I manuškane hakaja garantirime kotar e 2008 konstitucija trubuj te aven bolde e jurikdistično kotar r Europaku Kris pe Manušikane Hakaja

dureder ka vazden avutni diskusija pe nevo drafto bud sigate. O akanutno drafto si bazirimo upral Slovenijako Datako/Informaciengo Protekcijakoakto.¹⁹⁴

Generalno evaluacija

I protekcija pe personalno data vi I volontarno korkorutni-identifikacija si esencijalno rodipen ande e funkcionalno demokratikani societa. Akava si relevantno sikavibe ande e Kosovo, kote so I na-madžoritetake komune si socijalno vi ekonomikane kovlibaja. O godideibasko Komiteto pe Butikeribaski Konvencija prepindžarena o trubuipecte keden baza kotar e informacije pe socio-ekonomikane vi edukacijaki situacija e manušengi so avena kotar e na madžoritetake komune, jekh thaj jekh e respektivno internacionalno standartencar.¹⁹⁵ Ande e jekh thaj jekh vrama, o hakaj ma te daras sar manuš soske aves kotar e nacionalno minoriteto trubuj te avel egalno protektuimo, vi e manuša so darana trubuj te aven informirime kaj e provizije/odredba pe komunenge informacije si volontarno.¹⁹⁶ E Kosovake institucije praktično pe komunako nivelo, khedena informacije kotar e individue, komunake relacije ande e turlije kontekstora, kotar e edukacija bučaripe hizi angleder dendini manušengi volja. E Kosovake institucije mangena te phanden o gapo pe sistemo pe khedime personalno informacijethaj olengeri protekcija. Sar te si, i javutni administracijaki implementacija panli e sistemejape informaciengi protekcija rodela sofisticno tehnologija, buvlo hačaribe pe legalno butikeripasko plano vi adekvatno fundavni politika so ačovala.

7.3 Komunitetaki participacija ande e Kosovako civilno serviso

Europako Kunsilo, Butikeripaski Konvencijaki Rekomandacija No.26 Džuvlendoj palik e pharipa thaj te pharivel lačarel e manušengi participacija so avena kotar e minoritetengi komuna ande e PISG structure vi procesora.

Normativno fremi

O legalno butikeribe kerela promocija pe multi-etnikano karaktero kotar e Kosovo, fer reprezentacija sa e komunenge ande e Kosovako civilno serviso thaj egalno mušengi/džuvleni¹⁹⁷ participacija. Adava dela e komunenge participacija vi ande e juridistično thaj prosekuteralno serviso.¹⁹⁸ E Kosovaki kompozicija reflektirinela etnikani kompozicija pe komunaki populacija thaj dela majuči strukturalno šaipen.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Personalno Protekcijaki data (ZVOP-1), No.001-22-148/04, Republika Slovenija, 15 July 2004.

¹⁹⁵ Komentaro pe participacija, Advisorno Komiteto pe Framaki Konvencija, 27 Februaro 2008, p.4.

¹⁹⁶ Advisory/Godžideibasko Komitetesko Gindipe, 02 Marto 2006, p 13-14.

¹⁹⁷ Arto.61vi 101, konstitucija; Arto. 9(5) vi (6), sikavela o zakono pe komunitetenge hakaja; Sekcija 2, UNMIK Regulative No. 2001/36 pe Kosovako Civilno Serviso, 22 Decembro 2001; Sekcija 2a Administrativno Instrukcije No. 2003/01 Rekrutacijake Procedure; Sekcija 3, Administrativno Direkcije 2003/02 implementiribe UNMIK Reg. 2001/36 ande e Kosovako Civilno Serviso; art.2(b) Anti-Diskriminacijako Zakono; Sekcija 3, Zakono pe Mušengo Džuvlengo Egaliteto phendino kotar e UNMIK Regulative N.o 2004/18, 7 Juno 2004.

¹⁹⁸ Dikh o Kotor 2.3 kotar e akava reporto.

¹⁹⁹ Arto. 128(2)vi (4), konstitucija; Art.2(1) vi 34(4), sikavelo zakono pe policija; Kosovako policijakkko serviso Politike vi Procedure Manuelo, Politika P-1.13, Sekcija IV A(4), Politika vi Organizaciono Aspektora, Kosovako Policijako Vazdipasko Serviso, Februaro 2007.

Implementacija/situacija ko tereni

Kosovake komune legarčna desegririmi baza kotar e informacije vaš e džuvlengo vi muršengo bučaripe thaj lengo etnikano avipen, vi palik kodo so I etnikani klasifikacija naj regularno vaj ande e varesave kejsora si respektivno vaš e identifikacija kotar e respektivno komunitete.²⁰⁰ Generalno I data pe murš džuvli thaj etniciteto naj segregirime palik o lengo prioriteto, evaluacijaki prevencija pep e diferentno aksesu pe sakojekh rig/kotor. Sar so phenel o OSCE-sko rodipe ande e Februaro 2009, avrijal kotar e 35,188 komunake civilno bučara 0,69 procentora (242) sine klasificirime sar Roma, Aškalije vaj Egipjanora; 0,05 procentora (19) Kosovovake Kroatara; 1,49 procentora (525) Kosovake Bošnjakora; 0,85 procentora (299) Kosovake Turkora vi 0,66 procentora (232) Gorani. E komunako aksesu pe neveder/terneder pozicije si limitirime.²⁰¹ Vi palik adava so e komunake budžetora ande e 2009 si teleder na kerel redukcija pe bučara, thaj kodoleske si riziko ande e avutni vrama saj te teljarol negativno I influence/uticaj ande e komune, I participacija thaj I reprezentacija ande e komunako civilno serviso. I participacija thaj I reprezentacija ande e komunako civilno serviso. I participacija thaj i reprezentacija e na-madžoritenge komune si relativno uči ande e juridistično thaj e prosektuareško serviso.²⁰² Ande e centralno civilno serviso si teleder 12 procentora ande e 2006 pe 9 procentora ande e 2009 Sar ande e Juno²⁰³ thaj si cera pe terneder nivelo.²⁰⁴ Ande e Juno 2009, 85 procentora (6,109) kotar e Kosovako policijake bučara sine Kosovake Albancora, 9,7 procentora (700) Kosovake Serbora, vi 5,3 procentora (386) avcna kotar e vavera komune.²⁰⁵ Si cikni reprezentacija kotar e Roma Aškalije vi Egipjanora specijalno ande e neve pozicije. Vi palik adava so e Kosovake Serbisko Policajtora stopuisarde te den reporti vaš e lengi buči,²⁰⁶ thaj sine suspendirime e pokimosar, buteder olendar sine (318 avrijal kotar e 325) irisarde pe lenge phurane thana pe junesko agor 2009.²⁰⁷

²⁰⁰ I komperacijaki data čhivela andre e komunaki administracija, primarno sastipako-grižako sektoro, primarno vi maškarutni edukativno institucije. Ande e Fushí Kosoví/Kosovo Polje, komunako civilno serviso pe Roma, Aškalije vi Egipjansko komune si I registracija sar 'RAE', dži kote Dragash/Dragaš komuna na keren distingnacija maškar e Kosovake Bosnjakijathaj Gorani bučarne thaj lena e so duj terminora interchangeably. E Kosovake Montenegroa naj registririme sar ulavde.

²⁰¹ Štar (džuvlja) Roma, Aškalije vi Egipjana avrijal kotar e 242; jekh (džuvli) avrijal kotar e 19 Kosovake Kroatija; 18 (12 murša vi 6 džuvlja) avrijal kotar e 525 Kosovake Bošnjakija; 10 (9 murša vi 1 džuvli) avri kotar e 299 Kosovake Turkora vi 11 (murša) avrijal kotar e 232 Gorani.

²⁰² Dikh o kotor 2.3 kotar e report.

²⁰³ Dikh 'Legaripasko lil vaš e Minoritetongere Hakaja', Majodorutno Suporti vaš e Čačipaskere Institucije ani Kosova, Manušikane dinamike, aprili 2009, rigori 11.

²⁰⁴ Ko marti 2008 e civilno bučarne kotar e na-madžoritakere komunitetija reprezentirine 4 procentija kotar e budžarnengoro menadžmenti. Haing: Ministeriumi vaš Publikane Servisija, Departmani vaš Civilno Administracija.

²⁰⁵ Sa ko sa 208 Kosovakere Bošnjakija, 84 Kosovakere Khoraja, 38 Goranija, 20 Roma, 20 Aškalije, ešta Egipjtjanija, panč Čerkezija, trin Kosovakere Kroatija thaj jekh Makedonco.

²⁰⁶ Nuama ko Mitrovicako policijako regionu savo so ko vakti sine teli e UNMIK-oskere policijako Regionalno Komandanti, e Kosovakere Serboja kergje majodorig buti.

²⁰⁷ Kodo sasa vi rezultati kotar e Ministeriumi vaš Androne Butjakir decizija kerdini ko aprili 2009 berš so phenela kaj e ofiserija so nane te aven ki buti ka oven suspendirime bizi te pokinen olen pali o 15 maj, vaj ka čhinaven olengere kontraktija dži ko 30 juni.

Generalno evaluacija

Fer komunitetaki participacija ande e komunako civilno serviso si vi dureder kovlo buçi. Akava si vi pe centralno civilno serviso vi juridistikano thaj prosekutorsko serviso. Buteder zor trubuj te çivel pest tprofesionalno treningora vi mentorengo programo, specijalno te vazdel pes e na-mažoritetaki komunaki participacija, trujal i targetirimi implementaciono edukativno profesionalno treningo vi mentorengo programo, specijalno te keren egalno šaipen pe uçi tele-representativno komunako resljaribe pe Kosovake Serbora vi avera na-madžoritetake komune, reprezentatija pe juridistika vi prosekutoro, praktično ande e konteksto pe džajbaske regurtiribe vi test proceso.

7.4. Dijalogo maškar e Ministeriumo vi o Komiteto pe Hakaja vi Intereso kotar e Komune ande e Kosovaki Asambleja

Europako Kunsillo, Buçuraj Konvencijaki Rekomandacija No.27: Introdokcija pe regularno dijologo maškar e Relevantno Gavvrneske Ministeriumavi o Komiteto pe Hakaja vi Intereso e Komunitetçago kotar e Kosovaki Asambleja.

Nomartivno fremi

O Konstitutivno Fremo thaj i konstitucija pakjala e Komitetoske vaš e Hakaja thaj Interesija e Komunitetongi thaj Irame manušengi (Komiteti) dela godi e Kosovakere Asamblejake vaš e komunitetija thaj olengere interesija. O Komiteti dikhela vie neve kanunen, šaj te den propozalo vaš neve kanunija, rekomandacije thaj opcije.²⁰⁸ I konstitucija pharuvgja pli kompozicija.²⁰⁹

Implementiribe/situacija ko tereni

Egzistitirinena numa e relacije maškar o Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Irame manuša,²¹⁰ nanc regularno dijologo maškar o Komiteti thaj e ministerija. Nane formalno kooperacija vaš dikhibe sar džala i draft legislacija thaj e politike. Na butivar kerena pes pharuvipa e informacijengo, so majbut avela kotar e Komiteteskerc vizite ko tereni. Varekana o Komiteti akharela e kompetentno ministeriumen ki sesija vaš konsultiribe,²¹¹ vaj dela formalno rodipe vaš

²⁰⁸ Art. 9(1) (12) dži ko (17) kotar e Konstitucionalno Fremi, Art. 78 konstitucijatar.

²⁰⁹ Teli o Art. 9(1) (12) kotar e Konstitucionalno fremi sa e komuniteton isi jekha-jekh reprezentiribe. Art 78(1) konstitucijatar dela 1/3 reprezentiribe e Kosovakere Albanonge thaj Kosovakere Serbonge džikote e javere komunitetija khamela pest e ulaven e javera thana. Kotar juli 2009 berš, e Komitete sasa kompozicija: duj Kosovakere Albancija, duj Kosovakere Serboja, duj Kosovakere Khoraja, duj Aškalije, duj kosovakere Bošnjakija, jekh Rom, jekh Egipjtjani thaj jekh gorani.

²¹⁰ E Komitetoskoro šrutno thaj o Ministeeri vaš e Komunitetija thaj Irame manuša ulavena khetanutni politikani afilijacija.

²¹¹ Sar egzemplo o Ministeriumi vaš Lokalno Gavvernoskiri Administracija, o Ministeriumi vaš Publikane Servisija thaj o Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Irame manuša avena ko trujale mesaje kerdine kotar o Komiteti vaš e publikane servisija ko 29 juni 2009 berš. Ko 17 juni 2009 o Ministeri vaš Komunitetija thaj Irame manuša, sar so sasa formalno rodimo, avilas pe Komitetoskoro khidipe thaj dijas informacije vaš o progresi thaj vaš e data baza infromacijendar.

informacije trujal response kotar e ministeriumija.²¹² Sar te si, generalno nane vareso so ka sigurincl konkretno egzekutivno aktivitetija thaj rezultatija kotar e politike.

Generalno evaluacija

Sine kerdino varesavo progresi vaš varesavi khetanutni kooperacija maškar o Komiteti thaj e ministeriumija, numa vi majodorig adava si phutardo phučibe. O fakti kaj e Komitetoskoro šerutno si kotar e gavernoskiri koalicija²¹³ thaj dela šajipe vaš e procedurengiri introdukcija vaš avutno kooperirib, vi vaš e legislacijakoro hramovibe, vi vaš o implementiribe. Numa, o Komiteti dži akana na kergja varesave bare phundre majangle thaj te sistematizirincl e relacije egzekutivno grupencar. E Komiteteskere aktivitetija si afektirime vi kotar o fakti so e Kosovakere Serbongre membrura na anena dži ko suporti vaš olengoro komuniteti sostar ko akava vakti bojkotirina e Kosovakere institucijen. E Komitete, generalno dikhindoj, isi pharipe te aven dži ko Kosovakere Serbongere mažoritakere areje sostar adava na dela i politikani situacija. E Kosovakere Bošnjakongere membrija si kotar e rivalikane partije,²¹⁴ thaj e mambrija kotar e javera komunitetija naštiti e oven proaktivne.

7.5. Mehanizmija vaš Komunitetongoro partitiribe

Europaka Kunsili, Fremeskiri Konvencijaki Rekomandacija No. 28: Te Keren pes drama te šaj te lažharel pes reprezentiribe thaj efektiviteto kotar e Komunitetongere komitetija ande komune.

Normativno fremi

Te kerel pes lačo protektiribe thaj reprezentiribe e komunitetongere interesengo ko komunakoro nivelo, o kanuni vaš Lokalno Korkorutno Gaverno dela e Komunitetongere Komitetongo šajipe te oven kerdine ko sa e komune. E šerutne ki komunakiri asambleja thaj e dujto šerutne ki komuna vaš e komunitetija, musaj te keren gasavo Komiteti ko komune kote so isi majhari 10 procentija kotar e na-mažoritakoro komuniteti. Kotar 2005 berš, e komunengoro komunitetongoro siguripaskere konsilija thaj e lokalno publikane siguripaskere komitetija, si fundirime/kerdine/²¹⁵ O mandate katar e

²¹² Oficijalno lil kotar juli 2007 berš dži ko Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Irame manuša vaš e dživdipaskere kondicije e Ligiptjanongi ani kolonija, naformalno mahala ki Djakovica na lije informacija palpale. Majodorig, o lil kotar maj 2009 dži ko Ministeriumi vaš Androne butja vaš implementiribe e Kanunesko vaš e Čhibja (so na hramonena pes e identiteteskere karte ki Khorajengi džih), o Ministeri phendas adava si sostar nane olen fondija.

²¹³ I Komitetoskoro šerutno, o Ministeri vaš e Komunitetija thaj Irame manuša thaj o Ministeriumi vaš e Butjaribe thaj Socijalno Arka si kotar e Korkorutni Liberalno Partija. E Komitetoskoro šerutno si vi šerutno ko Konsultiribaskoro Konsili vaš e Komunitetija.

²¹⁴ Demokratikani Partija Vakati thaj 7+ parlamentarno grupa kotar e rig e Demokratikane Akcijakeiri Partija (SDA) kotar javer rig.

²¹⁵ Komunakere komunitetongere siguripaskere konsilija thaj, ko areje kote dživdinena tikneder komunitetija, e lokalno siguripaskere komitetija, isi olen mandate te vazden i pakjiv maškar e policija thaj e komunitetija, te vazden sama pe lokalno nivelo, te identifikirinen e lokalno problemon so sikavena pes ko publikano siguriteto thaj te den propozalija vaš akcijakere planija te šaj te adresirine pes akala problemija. Art. 7, UNMIK-oskiri Reglativa 2005/54 ko Fremeskoro Legaripaskere Principija vaš e Kosovakere Policijako Servisija, 20 decembro 2005, Art. 7(2) dži ko (5), kotar o kanuni vaš policija.

komunakere komunitetongere ofisija thaj komunakere iranibaskere ofiserija nane regulirimo kanunesar vaj kotar sekundarno legislative, numa si regulirime e komunakere statutencar. Komunakere butjarni grupe vaš iranibe operirinena džaindoj pali e revizirimo Lil vaš Lačheder Iranipe.²¹⁶ Ko centralno nivelo, i konstitucija etabliringja e Konsultacijakere Konsilen vaš e Komunitetija²¹⁷ (Konsultacijakoro Konsili) thaj konfirmirinela o mandate e Komitetoskoro vaš e Hakaja thaj Interesija e Komunitetongi,²¹⁸ thaj dela šajipe vaš lačheder reprezentiribe e komunitetongo ando ministeriumija.²¹⁹ O Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Iranibe sine kerdino kotar e UNMIK-oskiri Regiativa,²²⁰ džikote o Ofiso vaš e Komunitetongere Butja sine kerdino pali i egzekutivo decizija e Premiereski.²²¹

Implementiribe/situacija ko tereni

Ko komunakoro nivelo, e komunitetongere komitetija generalno dikhindoj, si etablirime ko sasto Kosovo; numa, džikote e multi-etnikanio kompozicija olende nane sigurimi,²²² e generalno performance si generalno dikhindoj čorole. Vi adava so rodela pes e komunitetongoro numero te ovel majhari 10 procentija, 12 komune, kote so e na-mažoritakere komunitetija dživdinena, apointiringje e komunakere asamblejakere dujtone manuše, thaj 14 e komunendar apointiringje dujtone šerutne manuše ande komuna. E komunakere siguripaskere konsilija sine kerdine ko 23 kotar 33 komune, vi kodo so i adekvatno reprezentacija nane savahť lače regulirimi. Džikote e šerutne manuša ko komune, tele-upre si efektivno ko keripe lači komunitetongiri participacija,²²³ kodo našit e phenel pes e komunakere dujto šerutnege ko komunakiri asambleja. Vi kodo so nane eksplicitno provizije ko kanuni vaš Lokalno Korkorutno Gaverno, namandatoreskere mehanizmija (komunakere komunitetongere ofiserija thaj komunakere butjarni grupe vaš iranipe), si kerdine thaj ko but komune sigurinena e komunitetongoro participiribe ko publikano dživdipe. Numa, na sakana sa e komunitetija si reprezentirime, thaj vi majdorig e Roma, e Aškalije thaj e Egipťjanija si e majbireprezintirime komunitetija.

²¹⁶ 2006 Revizirimo Lil vaš Lačheder Iranipe, UNMIK-PISG, juli 2006, rigori 13.

²¹⁷ Prezidencijalno Dekreti No. CCC-001-2008, vaš keribe Konsultacijakere Konsilija vaš e Komunitetija, 15 septembro 2008. O Konsultativno Konsili si jekh butjarni grupa kotar e Prezidenteskoro ofisi.

²¹⁸ Dikh o paragrafo 8.4. akale reporteste.

²¹⁹ Art. 60, 78 thaj 96, konstitucijatar.

²²⁰ Anex XII, UNMIK-oski Regiativa 2005/15 kotar e UNMIK-oskiri Regiativa 2001/19 vaš e Egzekutivo Branč ko Provizionalno Institucije ko Korkorutno Gaverno e Kosovako, 16 mart 2005. Oleskoro mandate lela andre vi o promoviribe thaj zuraribe e policijakere protektiribasko vaš e hakaja e manušengi thaj protektiribe e hakajesko te iranen pes e manuša thaj olenge te keren pes kondicije te astaren dijalogo maškar e komunitetija.

²²¹ E Premiereskoro Ofisi, Decizija No. 030, 15 juli 2008.

²²² Romengiri, Aškaliengiri thaj Egipťjanongiri reprezentacija nane lači, sar so nane vi e Kosovakere Montenogrongiri thaj e Kosovakere Kroatongiri, numa olende si kotar e javera butja.

²²³ Sar egzamli, ko Gjilanakoro regioni sine dendi bari zor te asistirinen pes e Kosovakere Serboja.

Ko centralno nivelo, ko 23 decembro 2008 e Konsultativno Konsilongere membrija si apointirime. Pali lengo mandate thaj kompozicija,²²⁴ o Konsultativno Konsili sigurinela e komunitetongoro partitiribe thaj konsultiribe. Numa, na sakana o publikano aksesu ko akala khidipa si sigurime²²⁵ thaj o inicijalno apointiribe provociringja kritikizmo thaj bilačo reprezentiribe kotar e specifikanu komunitetija.²²⁶ Pli formalno rodipe, sine apointirime vi Kosovakere Montenegrijancija. Arkasar ktoar e Europako Centro vaš e Minoritetongere Butja, o Konsultativno Konsili definirinja strategijakere thaj operacionalno resarina/cilura/ vaš 2009 berš, thaj kergja vi e rolen kotar e procedure vaš e butjarne grupe ani edukacija thaj prindžaribe e Kosovakere Montenegron kanunesar. Dureder, o Konsultativno Konsili astargja vi e specifikane arejen ktoar e komunitetongere problemija.²²⁷ Kotar aprili 2009 berš, o Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Iranibe, o Ministeriumi vaš Lokalno Gavernoskiri Administracija, o Ministeriumi vaš edukacija, Džanibe, o Ministeriumi vaš Kultura, Terne thaj Sporti, thaj o Ministeriumi vaš Butjaribe thaj Socijalno Arka apointiringje pengere reprezentanton. Ko juli 2008 berš, e Kosovakoro Premieri etabliringja e Ofise vaš e Komunitetongere Butja.²²⁸ E ofise sine buhlo mandati,²²⁹ thaj oleskoro kapaciteti khamela pes te zurarel pes. Ažutipasaru kotar o Ministeriumi vaš e Lokalno Gavernoskiri Administracija, o Ofisi vaš e Komunitetongere Butja, kergja jekh rodipe te dikhel o nivelo thaj o kvaliteti e reprezentiribasko e komunitetongo ko civilnikane servisija. Numa, akava rodipe thaj oleskoro report inane panda publicirimo. O Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Iranibe vi majodorig džala e restrukturiribaskere fazasar leindoj kate vi e revizija kotar e 2006, Lil vaš Lačheder Iranibe thaj kergja o draftibe e 2009 beršeski Ministeriumengi Strategija vaš e Komunitetija.²³⁰

Generalno evaluacija

Ko lokalno nivelo, rodiba vaš legalno procento vaš e komunitetongoro partitiribe vaš e mehanizmija so dži akana sine interpretirime fleksibilno thaj khamela pest e ovel tikneder sar procenti. Vi kodo so o legalno fremi etabliringja neve mehanizmija te šaj te sigurinel pes efektivno komunitetongoro partitiribe

²²⁴ Art. 12(6) kanuni vaš lokalno kerkorutno gaverno.

²²⁵ Art. 7.3. kotar o Statuti kerela e Konsiloskere khidipa sa džikote o Konsili na kerela javereder decizija. Numa, ki praktika e khidipa nane phutarde, so si mamuj kotar e Procedurengere role save so phenena kaj „e konsiloskere khidipa khamela pest e ikeren pes phangle, sa džikote o konsili na prekerela peskoro Mandati thaj te vakerel kaj akala khidipa ka oven phutarde, (Rola 32).

²²⁶ Džaindoj pali nesave Kosovakere Bošnjakongere komunitetija, o apointiribe ko Komunitetongere Konsultacijakere Konsilija nane transparentno. Javere lafencar, e tikneder komunitetija (sar so si e Kosovakere Kroatija) nane sigurime.

²²⁷ Ko 27 aprili 2009 berš, sine diskutirimi i agenda astargja vi o problem so nap rendžarena sine pes e diplome kotar e Prištinakoro Univerziteti dende ko vakti kotar 1991 dži ko 1998— so na phandela sine pes e legislatijasaru vaš e džibjengoro istimakeribe; e Kosovakere Montenegrijancongji inkluzija ki konstitucija; thaj strategija vaš e Roma, Aškalije thaj Egiptjanija.

²²⁸ Premiereskiri decizija No. 030, 15 juli 2008.

²²⁹ Dikh e Premiereskoro Ofisi vaš Komunitetongere Butja, Brifiribaskoro Dokumenti, avgusto 2008.

²³⁰ Dikh o Paragrafi 3.1 akale reportestar.

ko decizijengoro keribe thaj anibe, o implementiribe lengoro mandatesko nane doboro haro. O fakti kaj o egzistiribe kotar e mahenizmija ko lungeder vakti, sar so si e komunengere ofisija nane majdur dikhlino kotar o kanuni, vi majdorig ka ačhon teli i laçhi voja kotar e laçhi politikani voja e komunengiri. Akava šaj ko avutno vakti te anel dži adava e komunitetija te hasaren pengiri pakhiv ko Kosovakere institucije.²³¹ Vi adava so nesave komune kergje zor te sigurinen fer participacija e komunitetongiri, nesave komune vi majdorig na khamena te keren kooperacija e Kosovakere institucijencar. Ko centralno nivelo e Konsultiribaskere Konsilija šaj te den šajipena vaš bareder komunitetongoro participiribe, laçheder funkcioniribe, transparencija thaj publikani informacija vaš olesere aktivitetija. Vi kodo so o harmoniziribe thaj koordiniribe e aktivitetongi si sigurime, i proliferacija e komunitetongere reprezentacija thaj mandate hamjerena e šajipena vaš e efektivno komunitetongiri participacija. Khamena pes koordiniribe, vužo distribuiribe e reponsibilitetongi thaj transparentno keribe thaj anibe decizije.

7.6. Efektivno participiribe ko ekonomikano thaj socijalno dživdipe

Europako Kunsili, Fremaskiri Konvencijaki Rekomandacija No.29: siguripe zora vaš e manušia ktoar e komunitetija te šaj efektivnder te len than ko ekonomikano thaj socijalno dživdipe ani Kosova, leindoj kate vi monitoring sar i privatizacijakere procesija kerena impakto thaj sar involviririna e minoritetongere komuniteton.

Normativno fremi

Kotar esepetmbro 2008, e Privatizacijakiri Agencija ani Kosova (PAK)²³² lijas upri peste i responsibiliteta. kotar e Kosovakiri Pakjivaki Agencija (KTA).²³³ Administriririna pes i privatizacija kotar e ekonomikane hainga/resorsija/ kotar e Socijalno Publikane Kompanije (SOE) džikote na sigurinele pes o staturno pokiribe (20 procentija kotar e likvidiribaskoro procesi)²³⁴ vaš e anglune thaj akanutne bučarne. SOE-skere butjarne šaj te ačhoven ani buti te si „ko vakti kotar e privatizacija,“ sasa „etablirime te oven ki pokiribaskiri lista ko SOE na tiknder vakteske kotar e trin berša,“²³⁵ E butjarne šaj te roven pes dži ko Specijalno Komora ktoar e Majučhi Kris te šaj te sikaven: kaj von sasa ikaldine ktoar e SOE butjarne manuša bizi justifikacija; vaj, kotar e diskriminacija von našti tis as keren majdorig buti ko SOE vaš majcera trin berš.²³⁶

²³¹ Majbut e Kosovakere Serboja thaj pe bareder nivelo vi e Goranengere, romengere, Aškaliengere thaj e Egiptjanongere komunitetija.

²³² Kotar 15 juni 2008, e Kosovakiri Asambleja adoptirinja e kanune vaš e privatizacijakiri agencija ani Kosova.

²³³ KTA sasa etablirimi teli e UNMIK-oskoro avtoriteti te administririnel e publikane thaj socijalno publikane kompanije (SOE) thaj relatirime butjen. UNMIK-oskiri Regulative 2008/27 kotar e UNMIK-oskiri Regulative 2002/12 vaš kreiribe e Kosovakiri Pakjivaki Agencija, 27 marti 2008 berš.

²³⁴ Sekcija 10, UNMIK-oskiri Regulative 2004/45, kotar e UNMIK-oskiri regulative 2003/13 vaš Transformiribe e Hakajengo te kerel pes buti e Socijalno Publikane Kompanije, 19 novembro 2004. I Regulative sasa implementirimi kotar e Administracijakiri Direkcija No. 2005/12.

²³⁵ Sekcija 10(4), UNMIK-oskere Regulative 2003/13 vaš e Transformiribe e Hakajengo vaš e Socijalno Kompanije, 9 maj 2003 berš.

²³⁶ Sekcija 4(1), UNMIK-oskiri Regulative 2002/13 vaš Keribe Specijalno Komora vaš e Majučhi Kris ani Kosova pe KTA Relativime Butja, 13 juni 2002.

Trujal o UNMIK, i Kosova hramosarda/somnatura kerdas/ vaš e Vienakiri Deklaracija vaš Naformalno Mahale ani Teluni thaj Čaćune Rigeskiri Europa.²³⁷ Sar so phenel o normativno fremi, e centralno thaj komunakere autoritetija sile obligacija te len kodo naformalno mahalen ko lengere respektivne planija thaj te sigurinen olengoro legaliziribe.²³⁸ O Ministeriumi vaš trujalipe thaj Planiribe (MESP) pe kodo vakti kerela draftiribe ki strategija vaš naformalno mahale te šaj te kerel preventiribe ko olen goro numerongo bajrovipe thaj te regulirinel kodolen so egzistuin.

Ko 24 decembro 2004 berš e Kosovakoro gaverne adoptiringja/kergja/ Strategija vaš e Romane, Aškalijengere thaj e Egiptjanongere Komuniteton (2009-2015) te bajraren olengiri inkluzija ko Kosovakoro them/societa/ specifikane ko areje katar i edukacija, butjaripe, sastipe, khera, iranipe thaj aksesos/avibe/ džI pe servisija thaj participiribe ko publikano dživdipe.

Implementiribe/situacija ko tereni

Numa e jekhto kotaosar kotar e panč pokimata kerdine ktoar o astaribe e privatiziribasker eprocesostar, si sama vaš kodo kaj isi disproporcionalno pokinibe kerdino ko Kosovakere Serbongere angleder butjarne.²³⁹ O fakti kaj numa e butjarne ktoar e SOE lista, ko vakti kotar e privatizacija si olen šajipe te lent haj te ulaven akija privatizacija, sikavgja pes sar diskriminatorno kotar e but na-mažoritakere butjarne, specijalno kodolen so sasa dislocirime. O majodorutno phenbi kaj von naštis as te aven ki buti kotar but butja, leindoj kate vi o nasiguriteto so von hačarenas. Sostar e PAK naj ofisija avrijal Kosovatar, o šajipe vaš e na-mažoritakere komunitetongere butjarne te oven astardine akalesar, soske si limitirime dislokacijasar, limitirime slobodijasar/tromalipasar/ te phiren thaj bizi aksesos džI ko relevantno elektronikane thaj medijengere informiriba.²⁴⁰ Adava so e pokimata na sine dendine ko vakti, afektiringja sa e manušen so kerenas buti ki akija sfera. I komplicirimi historija kotar e barvalipa kotar 1945, džaindoj pali e KTA/PAK-eskiri privatizacija, generiringja but rodipa²⁴¹ adresiringja pes džI ki Specijalno Komora e Majučhe Krisaki.²⁴² Maškar akala manuša si kodola so hasarde pengoro barvalipe (khera vaj phuv) džikote džalal i privatizacija ko themeskere kompanije teli e 1991 beršeskoro

²³⁷ Ko 17 marti 2005, o UNMIK hramngja pes ki Vienakiri Deklaracija vaš Naformalno Mahale ande Europa.

²³⁸ Ko 17 novembro 2008, e Kosovakiri Asambleja adoptiringja thaj akhargja pes ko Kanuni vaš Planiribe, promulgirimo kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2003/30, 10 septembro 2003 berš.

²³⁹ Džaindoj pali PAK, kotar 12 decembro 2008 berš, totalno numero kotar e butjarne sasa 20% kotar e privatizacija thaj si totalno 10,293, kolendar 426 Kosovakere Serboja.

²⁴⁰ Sekcija 64, UNMIK-oskiri Administracijakiri Direkcija 2006/17, 6 decembro 2006 berš. O PAK majngle khamela pest e publicirinel provizionalno lista vaš e butjarne. E pharipena vaš kodi lista musaj te ovel dendi džI ko PAK vaš majbut 20 divesa. Numa pali o dujto dikhibe thaj publiciribe e finalno listaki, šaj te roven pes džI ki Specijalno Komora kotar e Majučhe Kris.

²⁴¹ Reporti kotar e Krisaribasko Dikhipe e Kosovakere Pakhivaki Agencija, kotar e Specijalno Komora e Majučheder Krisaki ani Kosova, OSCE Misija ani Kosova, maj 2008 berš.

²⁴² Sekcija 1, Administracijakiri Direkcija 2005/7 implementirimi kotar e UNMIK-oskiri Regulativa 2002/13 vaš Keribe Specijalno Komora vaš e Majučhe Kris ani Kosova vaš Kosovakiri Pakhivaki Agencija, 2 juni 2005 berš.

restutiribaskoro kanuni.²⁴³ Vi kodo so o UNMIK nikana na lijas e kanune kotar 1991,²⁴⁴ KTA pali 1999, butivar na dikhelas o angleder kerdino privatizacijako procesi e neve privatizacijasar upral e isto butja.

E Roma, Aškaliye thaj e egiptjanura butivar dživen ko marginalno naformalno mahale, bizi šajipe te aven dži ki adekvatno infrastruktura, elektriciteto, vužo paj pijibasko, kanalizacija thaj servisija vaš vužaripe e gunojengo. Nanipe urbanizirime konstruktiribaskere licence thaj e trubujutne titlija,vaj naregistririme transakcije/vaj phuvjako leibe/okupiribe/²⁴⁵ butivar teljarela e manušen kotar kodola mahale te sigurinen peske učalin upral o šero. Butivar e Roma, Aškaliye thaj e Egiptjanura kodole mahalendar si subjektija vaš e sastipaskere rizikoja sar so si but negativno butja upral lengoro sastipe thaj dživdipe thaj but javer faktorija.²⁴⁶ Dži adadžives nekobor komune kerde identifikacija pe na-formalno mahale ande e olengerekomunakere vazdipaske planija vaj crdija lengero regularizacijako proceso.²⁴⁷ P than te keren pes e komunakere strategije glano ciljo si te ovel olen ekspanzija pe naformalno mahale so si akak trujal e urbano regulativno planija²⁴⁸ thaj relokacija e manušenge ande e kolektivno vaj socijalno khera. Si fakto kaj ande e buteder na-formalno mahale e lendine khera si publično/socijalno vaj astarde telal e regulacijako proceso. I inicijativa kotar e Istog/Istok komuna te del fascilitacija pe iranibe e dislocirime Egipjanen thaj te regulirinel o phevavdine naformalno mahale ande e Rudesh/Rudeš²⁴⁹ trujal e phuvjako pharuvibe sine muklo te adžukrel pes ande e Juno 2008.²⁵⁰ Numa ande e Juno 2009 e dislocirime manušenge sine phendino/dendino relokacijaki alternativa pe socijalno khereskoro programo

²⁴³ Kanuni vaš e Metodija thaj Kondicije Prindžarde kotar e Hakaja thaj Iranibe e Phuvjaki ko Socijalno themeskere Kompanije katar e Agrikulturakoro Fondi, thaj Konfissirime Phuvjengo, te Dopheren pes e Obligacije katar e Mandoatoreskere Agrikulturakere Produktija, Oficijalno Gazeta e republika Serbijaki No. 18/90, 27 marti 1991.

²⁴⁴ UNMIK-oskiri Regulativa 1999/10 vaš e Repalacija e Diskriminacijakere Legislativaki savi Afektirinele e Kheren thaj e Phuvjen, 13 oktobro 1999, eksplicitno kotar e Kanuni vaš Pharuvipa thaj Supplementija pe Limitiribe upral e Themeskere Phuvjaki, Oficijalno Gazeta e Republika Serbijaki No. 22/91, 18 aprilo 1991 berš; thaj o Kanuni vaš e Kondicije, Droma thaj e Procedure Grantirime Farmengere Phuvjengi e Manušenge save so Khamen te Keren Buti thaj te Dživen ki teritorija katar e Avtonomno Provincija Kosovo thaj Metohija, Oficijalno Gazeta e republika Serbijaki No. 43/91, 20 juli 1991 berš.

²⁴⁵ O MESP organiziringja konferencije thaj trujale nesaje ko but komune, ki kooperacija e OSCE thaj e UN Habitatasar, resarinasar/cilosar/ te vazdel pes sama vaš e manuša so dživdineca ko naformalne mahale.

²⁴⁶ I mahala Kolonija ki Gjakovica kote so divdineca Aškaliye si locirimi paše othan kote so čhuđena pes e gunoja.

²⁴⁷ O MESP dela dumo vaš e Komunakere Zuraripaskere Planija thaj sigurinele kaj e komune ka keren urbaniziribe ko naformalno mahale ko planija.

²⁴⁸ O Urbanizirimo Plani na rodela kotar e Ministeriumi vaš Turjalipe thaj Planiribe olengoro izini.

²⁴⁹ Ko 2005 berš, i komuna iniciringja iranibaskoro projekti vaš e 70 dislocirime Egiptjanongere familije kotar o Rudesh/Rudeš kaskere khera sine kompletne phevavdine pali o konflikto.

²⁵⁰ I SRCG na dingja izini vaš e kodo e komune džaindoj pali o KTA soske ko juni 2008 berš i Rudesh/Rudeš mahala sine andre dendi ko Specijalno Protektirimi Zona ko Gorioč Khanigiri (Istog/Istok). Majodorig, i komuna kerija e komunakere limoren ki akija mahala.

ande e Srbobran/Serbobran (Istog/Istok).²⁵¹ O kejsa pe naformalno komuna Kristali²⁵² ande e Peje/Peć komuna phenala duredel institucionalno vi socijalno bariera resljardi kotar e na-madžoritetake komuna te resljaren pesko hakaj te irisaren pes ande e lengo than kaj so si bijande.

V palik adava so e Roma, Aškalije thaj e Egipjanenge komunake reprezentatora lije participacija ande e vazdipa pe integracijaki strategija, nekobor kotar e lenge rekomandacije na sine chuvde ande e finalno dokumento. Maškar o vaver si nekobor lache bucha lache inicijative, kotar e Ministeriumo pe Edukacija vi Tehnologija, numa dži akak o Kosovako gavermento na kerdas finalizacija pe akcijsake planija vi na ordijas love kotar e budžeto I strategija te implementirinel pes. E komune so trubuj resljaren akava na sine konsultirime.

Generalno evaluacija

O akanutno privatizacijako proceso na kerela sigurno o sufficientno preciziribe/naj transparentno, resljardo vi egalitetno te resen pes e procedure manusa kasko preperena e hakaja sar so si e nekanutne bućara kotar e socijalno asocijacije, specijalno na-madžoritetake thaj e dislocirime bućarengere. Potencijalno phuvjako phariben kotar e privatizacijako proceso šaj te adžukerel pes, specijalno kotar e Kosovake Serbon beneficije lendine kotar e 1989-1999-ko privatizacijako proceso. Khana kerel pes bućel e na-formalno mahalencar thaj e iranibaske riga²⁵³ locirime pe socijalno pharuvibaski phuv, i privatizacija kotar e SOE trubuj te del akomodacija thaj te kerel sigurno i regulacija kotar e na-formalno mahale, siguriteto pe termino vi laćeder dživdibaske kondicije lenge bešutne manušenge.²⁵⁴

Kote si varesave presijakere trubujimata te avel pes dži ko naformalne mahale thaj te zurarel pes strategija vaš e mahalengeri regularizacija. Numa ko nekobor misala/egzamplija/ e komunengere zuraripaskere planija siguringje gasavi regularizacija.²⁵⁵ O nanipe kotar e efektívno participiribe kotar e afektirime komunitetija ko akava regularizibaskoro procesi si jekh kotar e majbare same.

²⁵¹ Iranibe thaj Reintegriribe ani Kosova' Programi fundirimo kotar e Europakere Komisijako Ofiso thaj implementirimo kotar o UNDP.

²⁵² I naformalno mahala Kristali, kote so dživdinena buteder sar 100 Romane thaj Egiptjanengere familije kotar e 1940 berša sine phevrdine pali o konflikti ko 1999. Dureder, ko 1999, kodo so aćhilas sine vužardo kotar e komuna. Ko 2001 berš i komuna kergja akale areja sar industrijakiri zona thaj na dela sine te keren pes khara ki akija ateja. Numa i komuna toleririnja na-legalno kherengoro kheribe ki akija zona. Ko 2003 berš, Kristali sine reklasificirime sar bešipaskiri areja thaj e manuša save so dživdineas kate angleder khamenas te vazden pengere khara. Numa savore so kergje adava, olengere khara sine phevrdine. Dži akana na sine registririmo iranibe ko Kristali mahala.

²⁵³ E ekonomijakoro imperativi ko privatizacijakoro režimo na khamela pes te ćhinavel e obligacijen kotar e publikane autoritetija te sigurinen o hakaj vaš iranibe ko than kote so dživdineas sine e manuša (egzampla, Kristali, Rudeš, ano Istog/Istok thaj javera).

²⁵⁴ Sar so si i Kolonija ki Džakovica thaj i romani mahala ani upruni Mitrovica.

²⁵⁵ Adžikeribasar te ikereť pes varesavi diskusija thaj te regulirinel pes i mahala Kolonija, nekobor misala, sar so si o alociribe ktoar e komunakiri phuv ki Romani mahala ani Mitrovica, ja palem, o iranibe/relokacijakoro projekti implementirime e Iranibasar thaj Reintegracijasar ano Kosovo ko Srbobran/Serbobranc.

Jekh kotar e majbare griži si vi kodo so kerela pes vareso, ačhovel pes ko adava te den pes šajpe ktoar e naformalno mahale numa ko kolektivno socijalno blokija. Butivar e komune na identificirinena thaj inkorporinena e phevave mahalen ko komunakere zuraripaskere planija, kodolesar so vi kerena preventiribe ko iranibe kotar e majdukhavdine na-mažoritetakere komunitetija, specifikane e Romengere, Aškalijengere thaj e Egiptjanongere. I strategija vaš e Romengoro, Aškalijengoro thaj e Egiptjanongoro integriribe vi majodorig nane ano budžeti thaj nane implementirimo.

8. KLIDARIPA/KONKLUZIJE

E Kosovakere institucije adoptiringje/lendine/ komprehensivno legislative thaj politike vaš protektiribe thaj promoviribe e komunitetongere hakajenge. Sar te si, akija implementacija si dur palal. O kreiribe kotar stabilno, demokratikano thaj multi-etnikano them rodela bajraripe kotar e institucijengiri sama/griža/ thaj sa e komunitetongoro participiribe. Khamela pes majodorutno progresi te implementirinen pes e Eurpakere Konsileskere rekomandacije paše phangle e Femeskere Konvencijasar.

O apointiribe/keribe/ e lokalno Ombudsmaneskiripozicija sas kerdini pali nekobor beršengiri zor thaj iranipe e pakjivakoro ko institucije. Harnipe kotar e koordinirime politike thaj krisakoro dikhibe, bizi data baza informacijendar vaš o klasificiribe, investigiribe thaj prosekutiribe ko inter-etnikane incidentija thaj e praktikane problemija relativirime e krisengere funkcioniribasar ko upruno Kosova činavela o senso mamuj o kriminalo so si mamuj e komunitetija.

Vi kodo so si kerdine but zora te keren pes kondicije vaš lačheder iranipe, e Kosovakere institucije vi majodorig dikhena pharipena paše phangle e relativirime resituacijasar, regularizacijas ko naformalno mahale, thaj ko siguripe te iranen pes e manuš ko thana kote so dživdincnas angleder. E lačhe aktivitetija thaj o fundiribe na arakhle pes dži akana te šaj te sigurinenakomodiribe kotar e trubujmata thaj te vazdel pes o numero kotar e irame thaj repatririme manuša. O komuniciribe maškar e Ministeriumi vaš Andruno Butja thaj o adžikeribe e komunengoro nane ko than. Isi varesavi specifikani sama vaš e Romengiri situacija save si dislocirime ko bilačhe kontinirime kampija ko upruno Kosovo kolenge dži akana našti sas te arakhel pes lačhi solucija ko nakhle deš berš.

E specijalno protektirime zone sine etablirime/kerdine/ te sigurine e kulturakoro barvalipe e komunitetongoro. Numa sar te si, na kergja pes but kodolesar thaj e lokalno institucije na zurarde jekh komprehensivno lista kotar e kulturakere barvalipaskere thana. O protektiribe e tikneder komunitetengere kulturen, generalno si bazirimo upral e finansije vaš e kulturakere inicijative, numa jekh proaktivno inkljovibe thaj promoviribe edukhavdine kulturengo nane panda dikhlo. Akava si vi vaš kodo so nane nisavi provizija kotar e publikane elektronikane thaj printime mediumija vaš e na-mažoritetakere komunitetija.

I komprehenzivno čhibjakiri legislativa si pe than, numa olakoro implementiribe si afektirimo vi kotar e alociribe thaj kotar e na-adekvatno hainga/resursija/, nanipe publikani informacija, thaj bilačo monitoringo. E translacijakere thaj interpretiribaskere kapacitetija si vazdime pe učheder niveło kotar sama sostar nanc doborom lači edukacija, vi pe duj oficijalnikane čhibja thaj o avutno bilingvalno servisi si teli plučibe. Vi kodo so nekobor incidentija vazdingje buteder kotar e proaktivno aktivitetija save so trubujasas thaj te promovirinel pes tolerancija thaj istimakeribe e na-mažoritakere čhibjengo, specijalno ko mono-etnikane trujalipa.

E Kosovakere Albancongore thaj e Kosovakere Serbongere studentija vi majodorig lena edukacija ko ulavđine školakere thaj edukacijakere sistemija thaj nane konkretno aktivitetija save so kerena pes te promovirinen pes e kontaktija maškar e studentija thaj e sičara ko Kosoakoro thaj e Serbongoro kurikularno sistemija. O nanipe aktivitetija te sigurinen pes sikljovibe e čhibjengoro kotar e duj oficijalno čhibja vazdena bareder separiribe maškar e duj majbare komunitetija. E phundre kerdine te promovirinel pes o educiribe ko komunitetongere čhibja thaj te sigurinel pes edukacijakiri prezervacija e kulturengo kotar e javera na-mažoritakere komunitetija vi majodorig khamela te intenzivirinel pes.

Pozitivno zora kerdine te sigurinel pes reprezentiribe kotar e na-mažoritakere komunitetija ko publikane institucije, sar vi ko centralno thaj komunengere komunitetongere participacijakere mehanizmuja – si kerdine. Numa, majodorutne zora khamena pes, te šaj te kerel pes efektivno koordinacija thaj funkcioniribe ko akala mehanizmija, thaj te vazdel pes o gender/murša-džuvlja/ balansi thaj te avel pes dži ko komunitetongoro reprezentiribe ko učheder nivelija.

9. REKOMANDACIJE

Vaš e sa vakerdino dži akana, o OSCE dela godi ko Kosovakere institucije te len akala rekomandacije.

Solucije thaj kanuneskoro zuraribe

E Ministeriumija vaš e Androne Butja, Ministeriumi vaš o Čačipe, Kosovakiri policija thaj e kriza te:

- Keren permanentno sistemi vaš e informacijengo khedipe vaš e investigacije thaj prosekutiribe ko etnikano motivirime incidentija thaj kriminalija;
- Te lačharel pes i pakhiv kotar sa e komunitetija ko čačipaskoro sistemi trujal efektivno investigacija thaj prosekutiribe ko etnikane motivirime incidentija thaj kriminalija.

Iranibaskoro procesi thaj siguriteto

O Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Iraniba, o Ministeriumi vaš Edukacija Džanibe thaj Tehnologija, Ministeriumi vaš Androne Butja, o Ministeriumi vaš Lokalno Gavernoskoro Administriribe, o Ministeriumi vaš Butjaribe thaj

Socijalno Butja, Ministeriumi vaš Sastipe, o Ministeriumi vaš e Finansije thaj Ekonomija, e Kosovakere komune thaj e Kosovakiri Agencija vaš Phuvja/Barvalipe/ te:

- Čhiven pe rig e pharipena thaj e bariere ko lačheder iranibe thaj te adresirinen o siguriteto, ekonomija, phuvja thaj khera, odukcija vaš sa e potencijalno manuša so khamena te iranen pes;
- Sigurinen ekspeditivno thaj lačo iranibe ja palem relociribe vaš sa e dislocirime Roma kotar e biulačhe kampija olengere sastipasko ko upruno Kosovo thaj te del olenge adekvatno sastipaski sama;
- Te implementirinel pes I Strategija vaš e Repatririme Manušengiri Repatrijacija trujal adekvatno fundiribe, maškar-institucijengiri koordinacija thaj targetirime servisija.

Kulturakere thaj medijengere butja

O Ministeriumi vaš Kultura, Terne thaj Sporti, o Ministeriumi vaš Androne Butja thaj o Ministeriumi vaš Transporti thaj Telekomunikacije, Kosovakoro Instituti vaš e Monumentongoro Protektiribe thaj e Kosovakoro Konsili vaš e Kulturakoro Barvalipe:

- Te kompletirinen i lista kotar e kulturakere thaj religijakere barvalipaskere thana, te keren mehanizmija vaš e protektirime zonengoro siguripe, thaj te vazden i publikani sama vaš e kulturakoro barvalipe, sar vi promoviribe e inter-etnikane thaj religijengere tolerancija;
- Den jekha-jekh avibe/akseso/ vaš e na-mažoritakere komunitetija ko publikane medijengere servisija pe lengiri čhib thaj kultura, agjare sar so si phendino ko kanunija.

Čhibjengoro istimalkeribe

E Premiereskoro Ofisi, Čhibjakiri Komisija, o Ministeriumi vaš Androne Butja thaj e Kosovakere komunc te:

- Den adekvatno manuškane thaj finansijakere hainga/resursija/ thaj te sigurinen implementiribe ko čhibjengiri legislativa, jekha-jekh avibe/akseso/ džI ko multi-lingvistikane publikane servisija thaj efektívno participiribe e manušengo so kerena lafi ko na-mažoritakere čhibja;
- Zuraren e Čhibjakere Komisija te ovel jekh efektívno monitoringsko thaj politikakoro buhljaripasko mehanizmo;
- Te činaven e incidenton thaj te promovirinen istimalkeribe ko sa e čhibja kotar e sa na-mažoritakere komunitetija ko publikane thana trujal sasto Kosovo, specijalno ko mono-etnikane areje.

Edukacija

Ministeriumi vaš Edukacija, Džanibe thaj Tehnologija, E Premiereskoro Ofisi, Ofiso vaš Lačo Governiribe, o Ministeriumi vaš Komunitetija thaj Iranibe, thaj o Ministeriumi vaš e Finansije thaj Ekonomija:

- Te zuraren kurikulumo thaj te keren sikljovibaskere lila te šaj te sigurinen aksesos/avibe/ džI ki edukacija ko sa e oficijalno čhibja thaj ko javera komunitetongere čhibja, sar vi te vazden o šajipe vaš učheder sikljovipe thaj e sičarengo treningo;

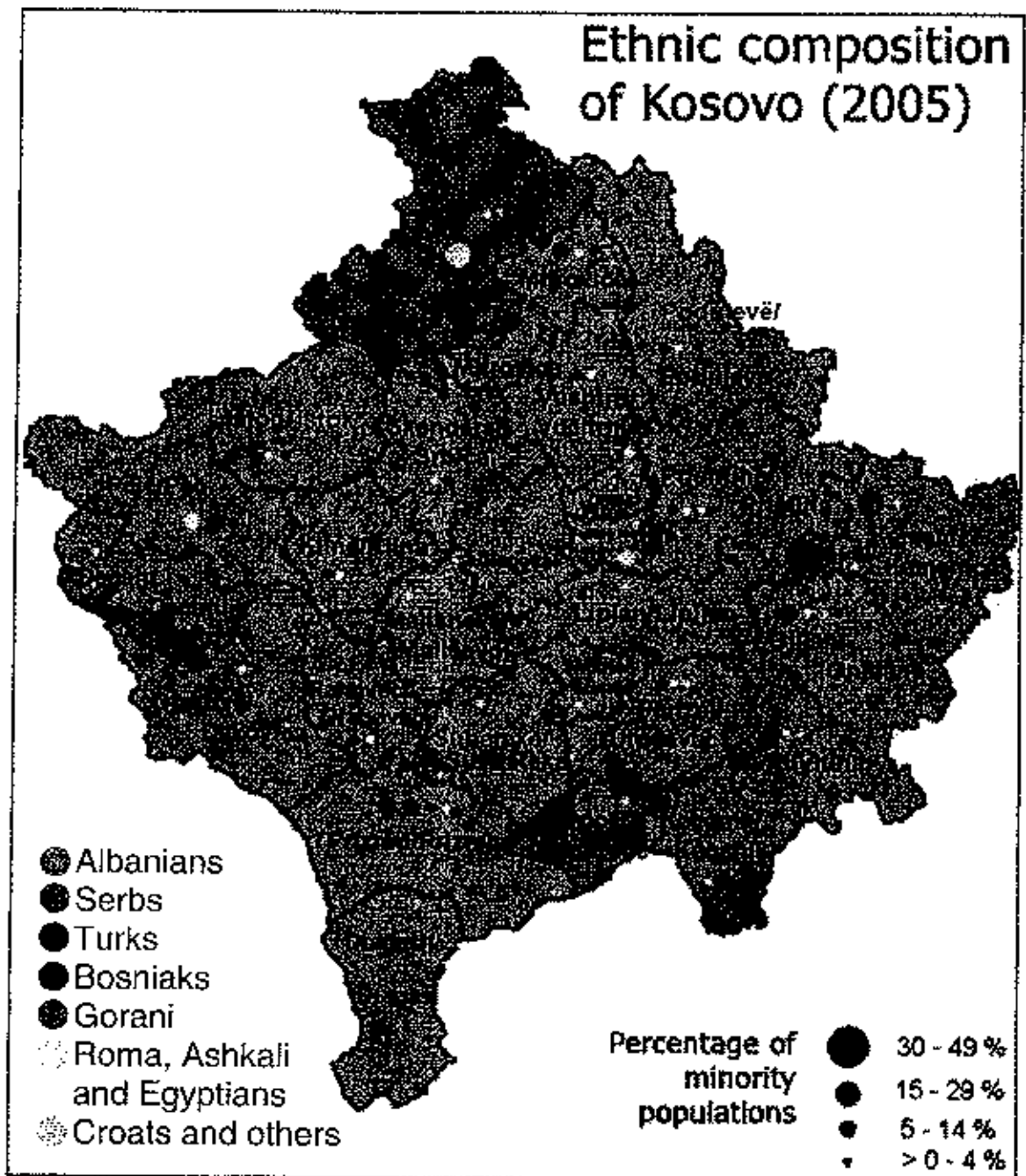
- Den šajipena vaš edikacija ko solduj oficijalno čhibja vaš sa e manuša, thaj te promovirinen erdipe e lingvistikane thaj fizikane barijeren save so separirinen e čhaven kotar diferentno/javereder/ komunitetija;
- Te sigurinen e Romengere, Aškaliengere thaj e Egiptjanongere čhavenge edukacijakoro integriribe trujal adekvatno resursija/hainga/ thaj targetirime aktivitetija;
- Prioritiziribe ko sasto avibe/aksesi/ dži ki edukacija ki čhib savi so e manuša khamena thaj integriribe ko multi-kurikularno sikljovne vaš e Goranengere čhavore.

Lejbe than/participiribe/ ko phutardo/publikano/ dživdipe

Ministeriumi vaš Publikani Administracija, o Ministeriumi vaš Lokalno Gavernoskiri Administracija, e Premiereskoro Ofisi, Ofisi vaš Lačno Guberniribe, o Ministeriumi vaš e Komunitetija thaj Iranibe thaj e Kosovakere komune te:

- Te džan pali lačni participacija thaj reprezentacija e na-Albanongere komunitetongo ko civilnikane servisija thaj ko procesi kotar e decizijengor keribe thaj respektiribe e hakajesko/čačipasko/ vaš korkorutno identificiribe sar vi protektiribe ko senzitivno personalno informacije vaš olengiri etnikani afilijacija;
- Te keren konkretno aktivitetija thaj te alocirinen hainga/resursija/ te promovirinen inkluzija e na-Albanongere komunitetongo ko ekonomikano thaj publikano dživdipe, leindoj ki godži vi o jekhutno aksesu dži ko privatizacijakoro procesi, reguliziribe e naformalno mahalengo thaj lačno implementiribe e strategijako vaš e Roma, Aškalije thaj Egiptjanija.

ANEKSI 1. Etnikani kompozicija e Kosovaki

Legenda: Kodi mapa nane oficijalnikano dokumenti thaj si dendi numa baš reference.

Albancija, Serboja, Khoraja, Bošnjakija, Goranija, Roma, Aškalije thaj Egipčanija, Kroatija thaj javera.

Procenti kotar e minoritetongiri populacija.